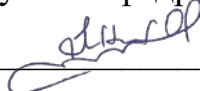

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МАРІУПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ І МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

До захисту допустити:

Завідувач кафедри

 Максим БУЛИК

«21» листопада 2025 р.

ПОПУЛІЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕГІТИМАЦІЇ

В. ЗЕЛЕНСЬКОГО

Кваліфікаційна робота здобувача вищої освіти
другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Політологія.
Політична аналітика та експертиза» Ястремського
Володимира Петровича

Науковий керівник: Балабанов Костянтин
Васильович, д.політ.н, професор кафедри
політології та міжнародних відносин

Рецензент: Трима Катерина Андріївна, к.політ.н.,
доцент відділення міжнародних відносин
факультету бізнесу та соціальних наук
Грузинського університету імені Давида
Агмашенебелі (м. Тбілісі, Грузія)

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою відмінно / 96 / А

Секретар ЕК Максим БУЛИК

«24» грудня 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗА ТА ПОНЯТТЯ ПОПУЛІЗМУ.....	8
РОЗДІЛ 2. ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ В. ЗЕЛЕНСЬКОГО.....	22
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ ПОПУЛІЗМУ В. ЗЕЛЕНСЬКОГО.....	44
РОЗДІЛ 4. ЛЕГІТИМАЦІЯ ЧЕРЕЗ ПОПУЛІЗМ: КЕЙС В. ЗЕЛЕНСЬКОГО.....	78
ВИСНОВКИ	96
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	102

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У сучасному світі популізм набув глобального поширення, впливаючи на політичні процеси в багатьох країнах. Цей феномен є важливим для осмислення, оскільки, з одного боку, він може мобілізувати суспільство та оновити політичну систему, привернувши увагу до боротьби з корупцією та розв'язання соціальних проблем. З іншого боку, популізм становить загрозу для стабільності демократичних інститутів, підриває політичну раціональність, провокує конфлікти та може призводити до формування персоналістських авторитарних режимів. Особливої актуальності тема набуває для України, яка наслідуючи всесвітні тренди приєдналась до «хвилі популізму», та у 2019 році обрала Президентом України яскравого популіста В. Зеленського. У дослідженні будуть розкриті класичні тенденції популізму, на яких була побудована передвиборча програма та риторика В. Зеленського, а саме його апеляцію до «народу». Феномен популізму В. Зеленського став унікальним прикладом сучасної політичної комунікації, побудованої на медійності, антисистемній риторичі, особистісному брендингу та використанні цифрових технологій. Дослідження цієї теми важливо для розуміння механізмів легітимації влади через популізм, запобігання демократичній деградації та формування відповідальної політичної культури в умовах криз та трансформацій, які постійно переживає Україна, при розбудові її як незалежної держави.

Об'єктом дослідження є політичний популізм, як феномен сучасної політики в глобальному та національному контекстах, з акцентом на особливості популізму В. Зеленського.

Предметом дослідження є сутність, форми прояву, політичний стиль та механізми імплементації популістської політичної стратегії в контексті політичної трансформації України, та аналіз популізму на прикладі політичної

діяльності В. Зеленського, включаючи механізми легітимації влади через популістські стратегії. Хронологічно дослідження включає передвиборчу популістку риторику та стратегії В. Зеленського, оскільки саме вони є основою його легітимації та електоральної підтримки на президентських виборах 2019 р.

Стан наукової вивченості проблеми. Проблема популізму активно вивчається з середини ХХ ст. Проблеми популізму досліджувались у всіх країнах та на усіх контентах. З питань популізму виходить значний масив досліджень, монографій та наукових статей. В США проблеми популізму досліджують – Я.-В. Мюллер [353], К. Санстейн [379], Ф. Фукуяма [243; 309], А. Шеффлер [372], Д. Родрік [364]; у ФРН – Л. Штресс [378]; у Нідерландах – К. Фріс [386; 387], у Британії – Р. Итвелл, М. Гудвін [299], у Бельгії – Ш. Муфф [349], К. Мудде [350; 351; 352], у Швеції – Б. Моффітт [347], у Франції – П. Розанваллон [366; 367], в Італії – Н.Урбаніті [384; 385], А. Феррара [305] та інші. В Україні також відбувається поживлення інтересу щодо дослідження популізму, що пов'язано із приходом до влади у 2019 р. на популістських гаслах В. Зеленського. Дослідженням популізму займаються такі українські науковці як О. Резнік [175; 176; 177], Т. Ляшенко [126], М. Рогожа [182], О. Лісничук [118], А. Кіянка [83; 84], Г. Почепцов [163; 164] та інші. Крім того, питанню розвитку популізму в Україні присвячені дослідження іноземних авторів, зокрема О. Байши [279]. Однак, комплексний аналіз феномену популізму В. Зеленського залишається недостатньо розробленим, що зумовлює необхідність подальших досліджень.

Метою дослідження є комплексний аналіз поняття популізму, його теоретичних основ та проявів, на прикладі політичної кар'єри В. Зеленського, з акцентом на механізми легітимації влади через популістські стратегії. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних дослідницьких завдань: проаналізувати теоретичні підходи до визначення поняття «популізм» та з'ясувати його сутнісні характеристики в сучасній політичній науці; дослідити історичну генезу популізму та простежити основні етапи формування цього політичного феномену; проаналізувати особливості політичного популізму в Україні у контексті феномену В. Зеленського; дослідити основні популістські

інструменти та риторику, які використовував В. Зеленський під час виборчої кампанії 2019 р.; проаналізувати можливі ризики та наслідки популізму для демократичних інститутів та стабільності політичної системи України.

Теоретико-методологічні засади дослідження є системний підхід, відповідно до якого популізм розглядається, як складна, динамічна і багатокомпонентна частина політичного процесу, який був застосований В. Зеленським для своєї легітимації на Президентських виборах 2019 р. Основною категорією дослідження є популізм, та його особливості риторики та стратегії які були застосовані В. Зеленським.

Методи дослідження. Дослідження застосовує комплекс методів: історичний (для аналізу генези популізму від стародавніх часів до сучасності); порівняльний (для порівняння популізму в Україні з глобальними прикладами); контент-аналіз (для опрацювання ключових смислів, наративів, риторичних прийомів та ідеологічних меседжів передвиборчої кампанії В. Зеленського, та формування образу «ідеального політика» через образ головного героя фільму «Слуга народу»), соціологічний (для аналізу опитувань щодо довіри до влади, відношення до корупції).

Наукова новизна. Наукова новизна роботи обумовлена самою постановкою проблеми легітимації через популізм, оскільки це може нести ризики для демократичного розвитку суспільства, адже історія знає численні випадки трансформації популістських політиків в авторитарних лідерів. Крім того, у роботі досліджено унікальність медіапопулізму В. Зеленського, який проявився у специфічних рисах його політичної риторики та стилю, що формувалися з широким застосуванням цифрових технологій, соціальних мереж та елементів масової культури. Дослідження кейсу В. Зеленського допоможе відповісти на питання, які механізми популістської комунікації стають найбільш ефективно впливають на формування політичної легітимності та електоральної поведінки.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані у підготовці спеціалістів політологів, для розробки стратегій протидії популізму

на рівні держави та громадянського суспільства, для аналізу сучасних політичних процесів і передвиборчих стратегій під час передвиборчої кампанії 2019 р. в Україні та застосовуватись фахівцями політичного консалтингу та медіааналітики.

Структура та обсяг роботи. Робота складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел. У вступі визначені актуальність теми, об'єкт та предмет дослідження, ступінь вивченості проблеми в науковій літературі, хронологічні рамки, мети та завдання дослідження, охарактеризовані ступінь вивченості проблеми та методи дослідження, зазначені наукова новизна та практичне значення отриманих результатів. В першому розділі дослідження «Генеza та поняття популізму» охарактеризовано категоріальний апарат роботи, обґрунтовано її теоретико-методологічні засади, проаналізовано теоретичну та джерельну бази. Другий розділ «Феномен політичного популізму В. Зеленського» розкриває особливості популізму В. Зеленського, починаючи з етапу його медійної присутності та трансляції політичних смислів у серіалі «Слуга народу», і завершуючи аналізом його політичної риторики та стратегій під час Президентської кампанії 2019 року. У третьому розділі «Політична стратегія популізму В. Зеленського» досліджується політична стратегія В. Зеленського, зокрема його популістська концепція розбудови України у «Країну мрій», та застосуванням у політичній риториці та тактиці класичної стратегії протистояння «народу» й «еліт», що дозволило отримати електоральну підтримку та легітимізуватись В. Зеленському. В четвертому розділі «Легітимізація через популізм: кейс В. Зеленського» розглянуто, як В. Зеленський зміг свою популістську риторику та стратегію перетворити на інструмент здобуття політичної легітимності за результатами передвиборчої компанії 2019 р., в результаті чого він отримав посаду президента України для реалізації свої передвиборчих обіцянок та програм. В кінці роботи надаються загальні висновки дослідження, в яких підбиваються підсумки щодо досягнення мети наукового дослідження, відповіді на завдання, а також актуальні питання, які не були розкриті в дослідженні.

Основний зміст роботи викладено на 96 сторінках. Список використаних джерел включає 394 найменувань.

РОЗДІЛ 1.

ГЕНЕЗА ТА ПОНЯТТЯ ПОПУЛІЗМУ

Популізм є феноменом, який у ХХІ ст. захопив політичний простір у глобальних масштабах. Сучасність стала періодом нестримного розвитку популістських політичних течій та рухів по світові. Популісти приходять до влади, вони обіймають посади президентів, голів урядів, міністрів, проводять до парламентів свої політичні партії. Популізм крокує планетою, його гасла стають все більш популярними, а політики-популісти більш впізнаваними та успішними.

В останні роки науковці вивчають явище популізму, досліджують цей політичний феномен, але остаточно суть даного явища, до теперішнього часу не сформована та описана. З'явившись понад сто років тому, популізм до сьогодні зазнав значних видозмін та трансформацій, набуваючи таких самобутніх рис в різних соціокультурних просторах, що науковці ведуть запеклі суперечки щодо його визначення [182, с. 50].

Термін «популізм» походить від латинського слова *populus*, яке означає «народ». Але, дефініція «популізм» далека від однозначного визначення, оскільки цей термін активно використовують не тільки науковці, але й політики, журналісти, громадяни щодо широкого кола історичних і суспільних явищ, досить часто у відмінних контекстах.

Сьогодні не можливо говорити про єдиний, універсальний варіант визначення поняття популізму [84, с. 25]. Сучасна політологія не має єдиного, всеосяжного визначення даного поняття. На думку німецького політолога Д. Нолена, популізм є «поняттям, яке має велику кількість значень та дуже різні оцінки» [354, с. 735].

Наприкінці 1960-х р. І. Берлін порівняв популізм з черевичком для Попелюшки – «черевичок є, залишилося знайти відповідну їй за розміром ніжку». Він зазначав, що поняття «популізм» чекає адекватного йому змісту: всі

феномени, що позначаються цим терміном підходять, проте має бути ідеальний варіант, який впишеться в нього бездоганно [273, с. 371-387]. В останні десятиріччя, тема популізму дійсно стала однією з найпопулярніших серед політологів. Але, розмитість відповідного концепту і різноманіття його трактувань швидше перешкоджають, ніж сприяють ретельному та всебічному вивченню популізму [340, с. 59-77].

В сучасному політичному дискурсі характеристика «популіст» має негативну конотацію та використовується для дискредитації політичного суперника. У зв'язку з цим «сучасні порівняльні дослідження дотримуються загальної лінії, за якою популізм – це явище суперечливе, нестійке та контекстно-обумовлене» [276, с. 490].

Історичні коріння популізму походять з Римської імперії. У II-I ст. до нашої ери в Римській імперії з'являється ідейно-політична течія популярів, яка відображала інтереси простого народу – плебсу. Шляхом ораторського мистецтва, вони мали намір впливати на натовп, проте значних успіхів цей рух не досяг. Представниками цієї течії були брати Гракхи, Апулей Сатурнін, Гай Сервілій Главцій та інші. Засоби популярів використовували Гай Марій та Юлій Цезар. Вже за часів Римської імперії стало очевидним, що слідом за політичною підтримкою лозунгів популярів до влади приходять прибічники диктатури [267, с. 70].

У період англійської буржуазної революції XVII ст., англійці обговорювали, наскільки влада короля повинна бути обмеженою парламентом, порушували питання про правомірність контролю аристократії та англіканської церкви над суспільством. У політичний процес були втягнуті непривілейовані прошарки суспільства, які отримали можливість висловити своє судження, керуючись власними моральними та релігійними уявленнями. Хоча переважна більшість висловлених думок були простим популізмом, але саме у цьому середовищі почали виникати перші ліберальні ідеї [267, с. 70].

Певні ідеї популізму мала Паризька комуна 1871 р., яка була революційним урядом, що виник на тлі соціальних та політичних потрясінь у Франції. Після

невдалої війни з Пруссією (1870-1871 рр.) у Франції постала складна політична ситуація. Спроба уряду А. Тьєра роззброїти Національну гвардію Парижа загострила становище. Загони гвардійців без бою зайняли центр міста, а уряд утік до Версаля, вивів туди війська, поліцію та жандармерію. Влада опинилася у руках Центрального комітету національної гвардії, який провів вибори до міської ради («Паризька комуна»). До її складу ввійшли робітники, службовці, діячі культури, журналісти, адвокати, серед яких були представники різних політичних течій [368]. Програмним документом Паризької комуни стала Декларація до французького народу 1871 р. За Декларацією Франція мала стати республікою і складатися з автономних комун. Автономія кожної комуни обмежувалася тільки «однаковими правами всіх інших комун, союз яких повинен був зміцнити єдність Франції». Кожна з комун мала визначати свій бюджет, управляти своїм майном і місцевими службами, організовувати суд, муніципальну поліцію, народну освіту, міську оборону і національну гвардію. Декларація передбачала утворення центральної адміністрації - зборів делегатів комун [59, с. 24-25]. Паризька комуна, стала першою перемогою «народу» над «елітою», хоча вона була значно ширшим історичним феноменом, що охоплював ідеї соціалізму, анархізму та демократичних реформ. На думку М. Яворського Паризька комуна стала яскравим прикладом міського популізму XIX ст. [267, с. 70].

Ідеї популізму формуються наприкінці XIX ст., коли американський політичний діяч В. Дж. Брайян у політичній боротьбі використовував «апеляцію до буденної свідомості мас, спроби підлаштуватися під їхні вимоги», «спрошеність уявлень про суспільне життя, безпосередність сприйняття, максималізм, схильність до простих і однозначних політичних рішень» [183, с. 224].

Термін «популізм» виникає у США та асоціюється «Популістською партією». Партію заснували у 1891 р. учасники фермерських альянсів та «Ордену лицарів праці» на з'їзді в Цинциннаті. Партія орієнтувалася на фермерів і найманих робітників, а її члени вважали, що в США панує «влада грошей»,

реальна влада належить банкам та великим корпораціям, які контролюють уряд та економіку. Партія виступала за зміцнення профспілок, розпуск трестів та націоналізацію залізниць. Партія проголошувала, що в США відбувається «величезна змова» еліт «проти людства» [328].

У 1925 - 1955 р.р. популізм завойовує Латинську Америку. До влади приходять диктатори-популісти Ж. Варгас (Бразилія) та Х. Перон (Аргентина). Популістські уряди утворюються у Чилі (К. Ібаньєс), Колумбії (Р. Піньїльї), Венесуелі (У. Чавес) та Болівії (Е. Моралес). У цьому регіоні популізм відроджує каудилізм, тобто традицію визначеного Спасителем народу, який має владу завдяки Провидінню проти «корумпованої олігархії великих землевласників» [319, с. 2076]. Після Другої світової війни виникають форми диктаторського харизматичного популізму у Східній Азії (К.Сукарно в Індонезії, Ф. Маркос на Філіппінах) та в деколонізованих країнах Африки (Г.А. Насер в Єгипті, А.С. Туре у Гвінеї та К. Н'Крума у Гані) [319, с. 2076].

У 2017 р. Кембридзький словник оголосив термін популізм «словом року». На думку К. Мюдде така мода пояснюється тим, що термін «часто неправильно визначається та використовується» [91].

У ХХІ ст. в усіх країнах світу усе більшу політичну вагу набирають популістські ідеї. Відбувається зростання політичного впливу популістів, в результаті чого вони досягають електорального успіху. Лідерами країн стають популісти: Президент США Д. Трамп, Прем'єр-міністр Угорщини В. Орбан, Прем'єр-міністр Словаччини Р. Фіцо, Прем'єр-міністр Італії Дж. Мелоні, президент України В. Зеленський, Президент Бразилії Ж. Болсонару та Л. де Сильва, Президент Мексики А. Обрадор та інші.

Популізм «захоплює» Парламенти через популістські політичні партії. У ХХІ ст. популістські партії представлені в національних парламентах переважної більшості держав Західної Європи, зокрема в Австрії, Бельгії, Великобританії, Греції, Данії, Італії, Нідерландах, Норвегії, Фінляндії, Франції, Швеції, Швейцарії [369, с. 415].

Електоральний успіх популістів називають «популістською хвилею», яка охопила світ [245]. Існує теза про «вірусний» характер популізму, оскільки все більше країн стикаються із даним явищем, а популістські лідери та партії приходять до влади [388].

За даними Європейського фонду прогресивних досліджень, наприкінці 2018 р. 30 % ймовірних виборців у Європі були готові проголосувати за популістську партію [381]. Кожен четвертий житель Європи воліє голосувати за представників правих популістських партій, хоча в минулому ці партії не були серйозною політичною силою [357]. За підсумками виборів до Європарламенту у травні 2019 р., чверть голосів отримали популістські сили, що на 5% більше від виборів 2014 р. [302].

У 2019 р. «хвиля популізм» захопила й Україну, у якій на президентських виборах перемогу отримав В. Зеленський із результатом 73 % [23], а пізніше на парламентських виборах перемогла партія В. Зеленського «Слуга народу» сформувавши «монобільшість» [198]. Отже, популізм стає компонентом української політики.

В. Зеленський починає у 2019 р. свою політичну кар'єру як відвертий популіст. Змінитися йому довелося тільки після повномасштабного вторгнення Росії проти України. Хоча й після цього, він продукував чимало популістських ініціатив, намагаючись сподобатися народу [36].

Політична наука почала активно звертатися до аналізу явища популізму у ХХ ст., намагаючись виокремити його характерні риси, виробити чіткі критерії та сформувати теоретичні підходи до його визначення. У цей період дослідники прагнули зрозуміти, чому популізм виникає, які соціально-політичні умови сприяють його поширенню та як він впливає на демократичні процеси.

У 1967 р. відбувається конференція з питань популізму, організована Лондонською школою економіки. У збірці виданою після конференції автори зазначають, що у центрі поняття популізму знаходиться «культ Народу»[294].

Британський філософ І. Берлін у 1968 р. запропонував розрізняти поняття «істинний» та «хибний» популізм. На його думку «хибний популізм» є

«популізмом без народу», який є механізмом мобілізації певних груп для реалізації недемократичних цілей, що дозволяє використовувати щодо нього синонім «демагогія» [282, с. 176-177].

Дослідник популізму М. Канован визначав популізм, як «апелювання до народу» проти структури влади істеблішменту, панівних ідей та цінностей суспільства [286, с. 3]. Нідерландський політолог К. Мюдде визначає популізм як ідеологію, яка розділяє суспільство на дві гомогенні антагоністичні групи – «чистий народ» та «корумповану еліту». Популізм стверджує, що політика має бути виразом загальної волі народу [351, с. 543]. Однак, на його думку, популізм - це ідеологія не в тому сенсі, в якому є нею соціалізм або лібералізм. Популізм - це ідеологія з тонким центром (*thin-centred ideology*), поміщеним у ширше коло політичних концептів [351, с. 544]. Для К. Мюдде ідеологія популізму - це не більше, ніж «набір нормативних ідей про природу людини та суспільства» [352, с. 6].

Соціолог Д. Макрей, розглядав популізм як ідеологію, яка містить моральний компонент. Популісти бачать у людині цілісну особистість, що передбачає статичність його становища, бо тому, хто спочатку вільний і досконалий, немає потреби перебувати у постійному «фаустіанському» пошуку. Звідси, на його думку, відданість популістів уявному «золотому сторіччю», яке у США асоціюється зі спільнотою вільних фермерів [338, с. 153-165].

Основою популістських ідей є питання боротьби з корумпованими політичними елітами та місцевим істеблішментом, протиставлення «народу» «керівному колу» за принципом «ми» та «вони» [303, с. 2]. К. Робертс визначив, що популізм - це масова мобілізація, що проводиться зверху донизу персоналістським лідером, який кидає виклик елітним групам від імені не визначеного народу [363, с. 5].

Відсутність формальних чи неформальних зв'язків із власною соціальною базою, зазначає К. Вейланд, змушує популістів підкреслювати свою близькість до народу [389, с. 12]. Саме звернення до народу часто рятує політичну кар'єру популіста, як це було у випадках А. Фухіморі в Перу (псевдопереворот 1992 р.)

[2] або Ф. Колора де Мелло в Бразилії (35 млн голосів на виборах на тлі звинувачень у корупції) [284]. Така опора на народ, не свідчить про відсутність у популістів партійних організацій. Однак такі організації зазвичай слабкі та щільно контролюються самим популістом, а їхня інституціоналізація та самостійне існування неможливі [389, с. 12]. Яскравим прикладом є перуанський політик А. Фухіморі, який балотувався на посаду президента від декількох партій, у деяких випадках самостійно їх засновуючи, але намагався не пов'язувати себе жодними зобов'язаннями щодо них і уважно стежив, щоб жоден партієць не набув надто багато влади [287].

Політолог Б. Моффіт трактує популізм як політичний стиль, що включає набір втілених і символічно опосередкованих практик, що використовуються для полів влади (the fields of power) та управління ними у широкому діапазоні сфер - від управління державою до повсякденного життя [347]. На його думку, політичний стиль популістів полягає у наступному:

1. Політизація проблем через наголос на кризі. Популісти політизують проблеми, які не розглядаються суспільством як політичні. Вони надають будь-якій темі, хоча то міграція чи екологія, політичне звучання, представляючи стан справ як кризовий, та ця тема починає сприйматися як політична [347, с. 118-137].

2. Опора на соціальні медіа. Орієнтація популістів на соціальні мережі пояснюється тим, що «старі медіа» (телебачення, газети тощо) є недоступні для них. Соціальні мережі ідеально підходять для просування популістами їх повістки: драматизація подій у поєднанні з грубими та образливими випадками на адресу опонентів [347, с. 99-100].

3. Ставка на погані манери (bad manners). Оголошуючи еліти корумпованими ворогами народу, популісти уявляють себе не політиками, а «вирішувачами» конкретних проблем. Політичний стиль популізму є протилежний технократичному. Якщо технократи спираються на експертні оцінки, використовують наукову мову і покладаються на раціональність, то популісти, намагаючись підлаштуватися під «народ» (як антипод еліти), роблять

своєю візитівкою навмисне хамство і невихованість як у поведінці, так і в текстах [347, с. 52].

На думку дослідників Л. Гуізо, Х. Херрера, Т. Сонно, популістськими можуть бути названі будь-які політичні сили, які виступають за короткострокову політику захисту населення, приховуючи при цьому довгострокові витрати, або використовуючи антиелітну риторику для маніпулювання переконаннями населення [315].

Італійська дослідниця Н. Урбінаті виділяє такі характеристики популізму: піднесення чистоти народу як умова політики щирості, що протиставляється повсякденній практиці компромісу та переговорів, якою зайняті політики; апеляція до правоти більшості та утвердження її права проти будь-якої меншини, як політичної, так і іншої (популізм вирощує сильні дискримінаційні ідеології, спрямовані проти культурних, гендерних, релігійних та мовних меншин); думка про те, що політика передбачає ідентичність, побудовану на протиставленні, конструюванні «нас» проти «них»; канонізація єдності та однорідності народу, що протиставляються будь-якій його частині [384, с. 131–145].

Американські дослідники з Гарварду Н. Гідрон та Б. Боніковські, виділяються три значення поняття «популізм»: ідеологія, стиль дискурсу та політична стратегія [314, с. 5-17].

Британський науковець П. Норріс визначає популізм як «стиль управління з трьома визначальними рисами»: риторичний акцент на ідеї, що «законна політична влада заснована на народному суверенітеті та правлінні більшості»; несхвалення і виклик легітимності визнаних носіїв «політичної, культурної й економічної влади»; лідерство з боку «іншодумних сторонніх осіб», які виступають від імені *vox populi* та служать простим людям [355].

Український науковець О. Зінченко визначає популізм, як комплексне явище, яким є: 1) політика або риторика, яка апелює до простих народних мас і експлуатує людські надії, довірливість, страхи, незадоволеність життям, забобони, ресентименти та обіцяє «прості» й швидкі методи подолання проблем; 2) громадська течія та рух, що апелює до широких мас і відображає

суперечливість масової свідомості (правий та лівий популізм); 3) політичні течії консервативно-романтичного чи псевдорадикалістичного характеру, яким властиві невизначеність, демагогічна апеляція до народу, протест проти інституціоналізованого політичного життя [69, с. 569]. Популізм – не вчення, не послідовна та систематизована теорія, а певний політичний і ідеологічний синдром, обумовлений політичними інтересами: пошуком підтримки, легітимації, електоральної та партійної опори. Тому популізм забарвлений риторичними лестощами, прагненням додати та сприятливо вплинути на громадську думку [69, с. 570].

На думку українського науковця Є. Горюнової, популізм – це політична діяльність, спрямована на завоювання популярності в масах за допомогою необґрунтованих обіцянок швидкого розв'язання соціальних проблем. Найбільше потреба у популізмі виникає в умовах активної політичної боротьби, неефективної політики чинної влади, кризи або соціально-політичної трансформації. За таких обставин маси легко можуть повірити в обіцянки політичних сил, особливо якщо їх очолюють харизматичні лідери. Популісти будують свою концепцію на ідеях соціальної рівності, справедливості, боротьби з корупцією, що імponує широкому загалу, який не помічає демагогічного характеру їх нездійснених обіцянок. Популізм – це відхід від нагальних проблем, об'єктивних інтересів та потреб людей, що чекають від політика вирішення найбільш актуальних завдань, а не дочекавшись, швидко розчаровуються [42, с. 600].

Сучасний популізм мімікрує під демократію, отже їх важко розділити [329]. Як зазначає філософ Р. Дарендорф «популізм однієї людини - це демократія іншої, і навпаки» [296, с. 70]. В той самий час, популізм руйнує демократичні інститути, провокує конфлікти, руйнує політичну раціональність і підриває авторитет демократичних політичних інститутів, пропонує уявну альтернативу простих рішень розв'язання складних проблем, які стоять перед демократіями [171, с. 174].

На думку болгарського політолога І. Крестева «формула успіху популістів» складається з десяти елементів: справжній гнів; нестримана ненависть до еліт; невизначеність політики; економічний егалітаризм; культурний консерватизм; співчутливий радикалізм; вимірний євроскептицизм та антикапіталізм; декларований націоналізм; недекларована ксенофобія; антикорупційна риторика [329].

Популізм включає: спроби підлаштуватися під вимоги народу; використання піддатливості великих людських мас примітивним гучним гаслам; використання таких рис буденної свідомості, як спрощеність уявлень про суспільне життя, безпосередність сприйняття, максималізм, тяга до сильної особистості; гру на «очікуваннях» народу; апеляцію до простоти та зрозумілості пропонованих заходів, пріоритет простих розв'язань складних проблем; прямий контакт між лідером і масами без посередництва політичних інститутів; спекуляції на вірі людей у швидкі та легкі шляхи виходу з кризи; виступ від імені простої людини; переорієнтацію гніву та образи людей на інститути влади та керівні еліти; використання невирішеності найзлободенніших на цей час проблем з метою здобуття статусу борця за народні інтереси; маніпулювання громадською думкою [171, с. 122-123].

На формування популістської ідеології та практики впливає значний рад факторів та причин, вичерпний перелік яких до теперішнього часу не встановлений та не досліджений істориками, політологами, соціологами та іншими дослідниками.

Типові виборці популістів - «соціальні групи, що програли»: представники старшого покоління, люди без університетської освіти, люди які проживають у сільській місцевості або на периферії, є прихильниками консервативних цінностей [356]. Найбільшу роль у протестному голосуванні відіграють фінансові кризи, оскільки така криза спричиняє невизначеність, фрустрацію та поляризацію суспільства, що створює сприятливий ґрунт для популістської риторики, що дозволяє знайти «винних» в особі еліти чи мігрантів [310, с. 227–260].

Розвиткові популізму в будь-який період його становлення сприяють певні причини, зокрема: посилення політичної та економічної кризи, соціальне розшарування, загострення наболілих проблем в освіті, медицині, культурі [84, с. 24]. Серед причин, які впливають на електоральний успіх популістів називають невдоволення глобалізацією [316, с. 209–214], збільшення міграції [390, с. 831–840], економічні зміни та зростання безробіття [277, с. 259–275], політичний елітизм та криза представницької демократії [297, с. 327–333], корупцію [323, с. 3-23].

Суспільні зміни є головним чинником, який сприяє появі популістів. Погіршення економічної ситуації або занепад добробуту більшості населення сприяє росту популярності популістських партій та рухів, які мобілізують на свою підтримку населення. Цим невдоволенням користуються досвідчені демагоги, які реалізують стратегію розколу суспільства за класовою чи майновою ознакою [384, с. 142-143]. Аналіз класових конфліктів минулого доводить наявність зв'язку між поглибленням соціального розшарування та зростанням політичної поляризації. Подібними ситуаціями успішно користувалися праві уряди США та Великобританії, які проводили популістську політику, яка спиралася на підтримку більшості та була націлена на дерегулювання, розпуск профспілок, демонтаж держави загального добробуту та програм матеріальної допомоги [308]. Ця політика зрештою вдарила по тих верствах населення, які підтримали під час виборів її ініціаторів.

Німецький політолог К. фон Байме, який виділив три фази у розвитку повоєнного популізму (перші повоєнні роки; 1970-і роки; початок 1990-х років), пов'язує настання його третього етапу з глобалізацією та зміцненням Євросоюзу [12, с. 103]. Таких саме поглядів дотримується Р. Дарендорф [292, с. 236]. Глобалізація це процес, завдяки якому рішення та діяльність людей в одній частині планети, здійснює вплив на окремих людей в інших частинах світу [244, с. 317].

Глобалізація стала важливою та реальною ознакою сучасної світової системи. Глобалізація поширюється на всі регіони та сектори світової економіки

та докорінно змінює співвідношення між внутрішніми та зовнішніми факторами національного економічного розвитку. Національні економіки, незалежно від їх розміру або рівня розвитку, більше не можуть бути самодостатніми на основі наявних факторів виробництва, технологій і потреб у капіталі. Жодна держава не може сформулювати та реалізувати раціональну стратегію економічного розвитку без урахування пріоритетів і норм поведінки основних учасників глобальної економічної діяльності [210, с. 34]. Глобалізація супроводжується накопиченням різного роду дисбалансів та асиметрій у світовій системі, які поступово розхитують механізми макроекономічної стабілізації, роблять їх малоефективними. Глобальні дисбаланси та асиметрії набувають характеру ризиків та ведуть до посилення невизначеностей: вони стають чинниками настання структурної кризи в різних сферах соціально-економічного розвитку, а згодом загальносистемної кризи світового порядку [202, с. 8-9].

Системна криза сучасного глобалізму пов'язана із синергетичною взаємодією цілої низки структурних криз практично у всіх «локальних» сферах, які складають світову систему забезпечення людської життєдіяльності, – природно-екологічній, демографічній, технологічній, ринково-економічній, соціальній, політичній, культурній. До ключових глобальних викликів сучасності відносять: швидке наростання екологічної кризи; дефіцит традиційних природних ресурсів; посилення демографічного дисбалансу, пов'язаного з прискореним старінням населення; наростання проблем з продовольчим забезпеченням; поширення ризиків для здоров'я; істотне зростання соціальної нерівності у світі; поширення транскордонної злочинності; деформацію структур ринків та кризу ефективності капіталовкладень; кризу глобального економічного управління; кризу світового геополітичного устрою однополярного світу; глобальну культурну кризу [202, с. 9-10].

Дослідження громадської думки проведеної Pew Research Center у 2013 р. свідчать, що головними ризиками глобалізації є глобальні кліматичні зміни та міжнародної фінансової нестабільності [358]. Всесвітній економічний форум у Давосі у доповіді про глобальні ризики за 2011 р. визначив два найважливіші

ризика – диспаритет у рівнях багатства та доходів всередині країн та між країнами, та провали в глобальному управлінні через неадекватність глобальних інститутів, угод та мереж [391]. У аналогічній доповіді Всесвітній економічний форум за 2013 р. виділяє п'ять ризиків, які є найбільш вагомими за своєю ймовірністю: серйозний диспаритет доходів, хронічні фіскальні дисбаланси, зростання викидів парникових газів, криза водопостачання, неправильне управління процесами, пов'язаними зі старінням населення [392].

Глобалізація призводить до зниження національної ролі держави, позбавлення її суверенних прав. Вона несе диспропорції, в результаті яких посилюються одні держави, та слабшають інші. В результаті глобалізації зростає взаємозв'язок держав, їх взаємний вплив одну на одну. Але це породжує і фінансові проблеми: фінансова криза однієї держави породжує фінансові негаразди в іншій.

Негативні тенденції глобалізації призводять до суспільного невдоволення, яким користуються популісти. Зростання націоналістичних настроїв, жорстка економія, розчарування традиційною політикою, наявність дискусії про національну державу та зростання популізму в Великій Британії, дозволило ініціювати популістським політикам проведення референдуму щодо виходу з ЄС у червні 2016 р. («Brexit») [174, с. 33]. «Brexit» є наслідком міжнародного популістського євроскептичного суспільно-політичного руху. Цей рух набув особливої ваги після провалу ухвалення Конституційного договору ЄС у 2004 р. та світової економічної кризи 2008–2009 років. Вихід Великої Британії з ЄС став найпереконливішою перемогою євроскептиків. Євроскептицизм як загальноєвропейське явище переростає в ідейно-політичний рух, політичну течію, яка має надпартійний вимір. «Brexit» є перемогою крайнього євроскептицизму, який заперечує участь держави в євроінтеграції та ставить під сумнів її доцільність [45, с. 809].

Виникає парадокс: успішність глобалізації породжує негативну політичну реакцію. На думку німецького соціолога У. Бека у глобалізації не виявилось політичної програми: виникає глобально дезорганізований капіталізм,

функціонування якого не контролює будь-яка гегемоністська держава, ні міжнародний режим (економічний чи політичний). Економіка, що функціонує в глобальних масштабах, підриває основи національної економіки та національних держав. Тим самим відкривається шлях субполітизації абсолютно нового типу та з непередбачуваними наслідками [280, с. 11-12].

Світова фінансова криза 2008–2009 рр., особливо в Іспанії, Греції та Італії, де її наслідки були особливо важкими для широких верств населення, призвела до вибуху лівопопулістських політичних рухів. В Іспанії формується лівопопулістська партія «Podemos», яка отримує голоси на муніципальних, парламентських та європейських виборах [74]. Лівопопулістська партія Греції «Сіріза», за результатами виборів 2015 р. отримує 149 місць в парламенті Греції із 300, формує уряд під керівництвом свого лідера А. Ціпраса [235; 249].

В умовах глобалізації популізм набув ознак транснаціонального політичного явища. Зростання рейтингу популістських партій спостерігається у всьому світі, він вийшов за межі національної держави [88, с. 173]. Популізм стає інтернаціональним політичним трендом, що використовує схожі ідейні шаблони та комунікаційні стратегії. Таким чином, у контексті глобалізації, популізм трансформувався з локальної реакції на внутрішні проблеми в універсальну політичну стратегію, яка реагує на спільну кризу сучасної представницької демократії.

Основні виміри стратегії популізму - у контексті діяльності В. Зеленського будуть детально проаналізовані в подальших розділах цього дослідження. Також буде показано, які саме форми популістської риторики застосовує В. Зеленський, як це впливає на суспільні очікування та політичну динаміку, а також яким чином його практика вписується в ширші теоретичні моделі популізму.

РОЗДІЛ 2.

ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОГО ПОПУЛІЗМУ В. ЗЕЛЕНСЬКОГО

У науковому середовищі визначення поняття популізму інтерпретують по-різному. Є теза про те, що популізм – є стилем спілкування та ідеологією [351, с. 542]. Інші бачать популізм доктриною політичної дії, стилем політичної поведінки, що орієнтуються на безпосереднє спілкування з населенням, його інспірацію і мобілізацію [58, с. 499]. Популізм є важливим політичним феноменом, який як гнучкий політичний інструмент, може привести як до позитивних наслідків для розвитку демократичного суспільства, оновити політичну систему шляхом мобілізації апатичних виборців, привернути увагу до боротьби з корупцією та розв'язання реальних соціальних проблем суспільства, так і підірвати демократичні інститути, привести до поляризації суспільства, мати наслідками повне розчарування виборців, так й привести до формування персоналістського авторитарного режиму.

Феномен (з грец. - є, має місце), це: явище, предмет, даний у чуттєвому спогляданні; об'єкт почуттів, споглядання. Поняття «феномен» інтерпретується залежно від тлумачення людського досвіду: а) як прояв і вираження сутності чи ідеї; б) як пізнавана дійсність – світ явищ (феноменів), які упорядковуються науковими методами й апіорними схемами трансцендентального суб'єкта; в) як суб'єктивні переживання, комбінації відчуттів, психічні асоціації, до яких зводиться досвід і вся реальність [213, с. 127]. Феноменами є все створене людиною: від предметів до думок, засобів і способів дій. Світ феноменів включає не тільки те, що знаходиться поза людиною, а й те, що існує в її свідомості [213, с. 128].

Питання осмислення основних феноменів політичної реальності є актуальним для політології. Таке осмислення створює підґрунтя для раціональної реалізації політики. Політика потребує певної концепції політичної

реальності, що базується на осмисленні її феноменів [259/1, с. 327]. Феноменологія дозволяє розкрити таке політичне явище як популізм, дослідити його об'єктивні факти та явища, що сприймаються, переживаються та осмислюються людьми.

Вплив популізму на перебіг політичних подій України неможливо ігнорувати. Він стає визначальним чинником формування громадської думки та політичних рішень. Популістські лідери, апелюючи до емоцій, а не до раціональних аргументів, здобувають широку підтримку серед населення, що відчуває розчарування у традиційних елітах. Яскравим прикладом цього є останні Президентські вибори 2019 р. в Україні, коли виборці віддали перевагу молодому, сучасному, амбітному, новому політику та яскравому популісту – В. Зеленському.

Попри короткострокову привабливість, популізм становить загрозу для стабільності демократичних інститутів, оскільки підриває довіру до експертного знання, раціонального діалогу та принципу розподілу влади [133]. Саме тому критичне осмислення цього явища є необхідною умовою для збереження політичної культури та розвитку відповідального громадянського суспільства.

На думку П. Таггарта кризи призводять до зростання популярності популістів [380, с. 271]. З моменту відновлення незалежності Україні в 1991 р., країна пережила багато криз – економічну, фінансову, демографічну, політичну, військову та інші. Кожна кризова ситуація була використана українськими політиками – популістами для мобілізації голосів. Українські популісти регулярно використовують радикальну критику «влади», не пропонуючи альтернативної політики [205].

Героєм українського феномену популізму є В. Зеленський, який, прийшовши до влади на хвилі суспільного розчарування українців в традиційних політичних елітах, уособив запит на «нові обличчя» та прості розв'язання складних проблем. Його передвиборча кампанія будувалася на антисистемних гаслах, апеляції до «звичайних людей» та протиставленні себе «старій політиці».

Він використовував сучасні медіатехнології, гумор і зрозумілі меседжі, що сприяло формуванню образу «народного президента».

Популістом в українському політикумі був не тільки В. Зеленський. За весь час сучасної політичної історії України багато політиків проявили себе, як популісти, це – Ю. Тимошенко, О. Ляшко, Ю. Бойко, О. Тягнибок, В. Янукович, П. Порошенко, А. Гриценко та інші [330, с. 20-22]. При цьому найбільш послідовним популістом «політичного Олімпу» в Україні є Ю. Тимошенко, яка завжди використовувала радикальну риторику проти «корумпованої» влади та олігархів. Під час Національного молитовного сніданку у США Ю. Тимошенко заявила, що політики «повинні любити людей» [383].

В. Зеленський народився у 1978 р. у м. Кривий Ріг на Дніпропетровщині [14]. Творчий син професора кібернетики починав з університетської самодіяльності та КВК. За декілька років доріс до Вищої ліги КВК, а потім власного проєкту «Квартал 95». Студія «Квартал 95» для В. Зеленського – його майстерня, де він на сцені творчо перевтілювався у представників політичного бомонду України [242]. Отримавши професію юриста, В. Зеленський не працював за фахом, але став успішним актором, коміком, продюсером та сценаристом. Він є володарем понад 30 нагород Національної телевізійної премії України «Телетріумф», є лауреатом багатьох міжнародних кінофестивалів і медіафорумів [14].

У новорічну ніч 2019 р. В. Зеленський заявив про свою участь у Президентських виборах. Це було зроблено через провідний телеканал «1+1» олігарха В. Коломойського, замість традиційного звернення Президента України П. Порошенка. У своєму новорічному привітанні В. Зеленський заявив: «Дорогі українці, я балотуюся на посаду президента України. Давайте зробимо це разом. З Новим роком! З Новим слугою народу!». А вже після його привітання, у перші хвилини нового 2019 р. була трансляція привітання Президента України П. Порошенка [63]. Пізніше В. Зеленський назвав таке новорічне привітання «технічною помилкою, не спланованою заздалегідь» [103], але у це повірити складно.

Новорічне привітання не можна вважати початком передвиборчої компанії В. Зеленського. Вона почалась раніше, ще під час його акторської діяльності. Хоча В. Зеленський багато років пародіював політиків, справжній «перенос» образу віртуального кандидата на його власну персону відбувся після виходу в ефір серіалу «Слуга народу» [320]. У серіалі В. Зеленський грає звичайного шкільного вчителя В. Голобородька, чия тирада проти української корупції була знята учнем на відео та стала вірусною, в результаті чого він став президентом [348]. Персонаж В. Зеленського є щирим, скромним та чесним - він їздить на роботу на велосипеді, скорочує витрати урядової адміністрації та парламенту, чинить опір олігархам. Поведінка В. Голобородька посиляє меседж про те, що політики «старої школи» не здатні змінити ситуацію чи розв'язати проблеми «звичайних українців». Українська влада у серіалі зображена тотально корумпованою [342, с. 143]. Але, існує суттєва різниця між В. Зеленським як реальною особистістю та вигаданим персонажем В. Голобородько. На відміну від бідного шкільного вчителя, якого він грає, В. Зеленський є багатою людиною [342, с. 144].

В серіалі «Слуга народу» грають політиків змальованих з реальних: П. Порошенко (Д. Суріков) та Ю. Тимошенко (Ж. Борисенко) [52]. У перших двох сезонах серіалу долю країни вирішували «тіньові політики» - цинічні олігархи. Сюжет третього сезону серіалу «Слуги народу» показує, що може бути, якщо на цих виборах українці обернуть когось, хто не є В. Зеленським [52]. Стара еліта доводить країну до двох майданів і наприкінці - до військового перевороту, під час якого до влади за підтримки олігархів приходять відкриті нацисти. Це, у свою чергу, призводить до розпаду України [143]. В. Голобородько «щоранку виходить на боротьбу з «нечистою силою» і невтомно «воює» з армadoю корумпованих і наскрізь прогнилих чинуш, розгрібає «авгієві стайні» держави, щиро вірячи в те, що «ненька Україна нарешті заживе!». Але він не врахував того, що в Україні створено систему, у якій всі звикли безбожно красти, платити відкати і дерибанити [206].

Президентом стає Д. Суріков [прототип П. Порошенко] із результатом 60 %, який до цього був прем'єр-міністром України та головою Національного Банку України. Д. Суріков заключає В. Голобородька у в'язницю. У Д. Сурікова є молочний бізнес, якій він передав у «сліпий траст». Він у ручному режимі керує силовиками та змушує їх фабрикувати кримінальні справи на опонентів, вибірково знімає недоторканність із неугодних депутатів, а інших позбавляє громадянства. У Д. Сурікова відбувається ділова угода «Амстердам +» із олігархом Р. Маматовими [прототип Р. Ахметова], яка передбачає купівлю начебто африканського вугілля, яке насправді є російським. Про умови цієї угоди дізнаються українці, в результаті чого починається «Молочний майдан», коли Д. Суріков відпочиває на Мальдівах. Майдан скидає Д. Сурікова з посади президента, та повертає владу В. Голобородьку. В. Голобородько стає на чолі роздробленої України, яка складається із 28 федерацій [52; 143]. Якщо у першому та другому сезонах серіалу «Слуга народу» не прочитується реальність персонажів із основними політичними діячами України, то у третьому сезоні усі «маски скинуті». Кожен ключовий персонаж – прототип реальних українських політиків. У серіалі чітко проводиться думка, що будь-які представники старої влади – що Д. Суріков [П. Порошенко], що Ж. Борисенко [Ю. Тимошенко] – «одного поля ягоди». І лише один справжній герой В. Голобородько [В. Зеленський] – «український де Голль», може змінити та відновити Україну [143].

Основні висновки, які напрошуються із серіалу «Слуга народу»: старі політики мають піти; Майдани країні більше не потрібні, оскільки можуть призвести до диктатури націоналістів та розпаду держави. Україні потрібен В. Голобородько, президент який є «звичайною людиною з народу, один з нас». Не з тих, хто вже чверть століття, обіцяє «покращення», не перефарбований перебіжчик, а нова, чесна, принципова і, найголовніше, – розумна людина» [206]. Україна потребує нового Президента, якій прийде та втілить в життя «Країну мрій» [156], й тоді «ми нарешті заживемо» [206].

Серіал «Слуга народу» має антиелітарний характер, оскільки призиває змінити стару «корумповану еліту», він є своєрідним маніфестом недовіри до

чинної політичної системи та її представників. Центральна ідея серіалу ґрунтується на протиставленні «чесного народу» і «злочинної влади», що є типовим елементом популістського дискурсу. У сюжеті політична еліта зображується як джерело усіх проблем суспільства, тоді як В. Голобородько - втіленням чесності, моральності та справедливості.

Соціолог А. Биченко вважає, що «між серіалом і політичною сатирою в інших проектах «Кварталу» є синергетичний ефект, вони посилюють один одного. На якомусь етапі В. Зеленський став втіленням народної опозиції до влади, протесту проти істеблішменту. «Квартал-95» став чи не єдиним в Україні джерелом критики влади «з позицій народу» [38]. Трансляція серіалу «Слуга народу» з В. Зеленським у головній ролі створила в уяві виборців його образ як успішного Президента. Під його керівництвом Україна в серіалі стає демократичною та процвітаючою країною. Глядачі оцінювали екранного героя, приписуючи виконавцю ролі Президента – високу професійну компетентність, позитивні риси характеру та манеру поведінки. Виборці отримали уявлення про діяльність В. Зеленського на посту Президента України, його якості як майбутнього державного лідера [227, с. 15]. Тут можна говорити про застосування методу «стратегії переможця», що використовують у політичній рекламі для впливу на свідомість та поведінку виборців. У її основі лежить бажання людей завжди бути на боці переможця [227, с. 15].

Серіал «Слуга народу» можна вважати самою довгостроковою передвиборчою кампанією, адже саме він заклав основу майбутнього політичного бренду В. Зеленського. На думку О. Луцевич, В. Зеленський «показав на екрані, яким президентом він буде, і це була, по суті, його передвиборча програма» [73].

Передвиборча кампанія на пост Президента України 2019 р. значно відрізнялася від попередніх передвиборчих кампаній. В. Зеленський та його команда змінили правила гри у тому, як функціонує політика в українському суспільстві, як проводяться політичні кампанії. Він поєднав політику з розвагами, створив простір для нового типу популізму та проводив політичну

кампанію, зосереджену на мемах, а не на гаслах. Він став «революційним брендом», який створив простір для нового типу популізму [394].

Під час президентської кампанії 2019 р. виборці спостерігали «не боротьбу ідеологій чи позицій, а віртуальні образи». Якщо кампанія П. Порошенка була побудована на гаслах («Армія, Віра, Мова»), то кампанія В. Зеленського була побудована на «мемах». Гасла П. Порошенка мали на меті об'єднати людей у групу, мобілізувати їх у боротьбі із зовнішнім ворогом (путінською Росією). «Меми» В. Зеленського були іронічними, вони надавали людям сили сміятися та відкидати внутрішнього ворога – корупцію [393].

Поведінка В. Зеленського чимось нагадувала поведінку президентів на посаді. Він повністю заповнив медіа, не завжди безпосередньо як кандидат. В. Зеленського, як телевізійного президента, частіше бачила більшість українців, ніж П. Порошенко, як справжнього [145, с. 198].

Концерти «Вечірнього кварталу», які звертались до народної втоми корупцією і висловлювали прагнення єдиної та європейської України, йшли на телеканалі «1+1» незмінно за участю В. Зеленського. Зі своєю командою він виступав по всій Україні. На телебаченні та біл-бордах показували рекламу, але більшість цієї реклами стосувалась його телепрограм. Водночас реклама, яка відверто агітувала на користь його кандидатури у Президенти України, не загадувала його прізвища, а вказувала лише про «Зе! Президента» [336].

Політичний гумор В. Зеленського мав яскраво виражений антиелітарний характер. Студія «Квартал 95» завжди висмівала діючих політиків, їхню віддаленість від народу, корупційні практики та показну «турботу» про громадян. У центрі жартів опинялися чиновники, які прагнули зберегти власні привілеї, водночас ігноруючи реальні проблеми суспільства. Такий підхід створював ефект близькості між артистами й аудиторією - глядачі впізнавали у сатиричних образах реальні типажі української політики [79]. «Квартал 95» став своєрідним дзеркалом суспільних настроїв, у якому політична сатира перетворювалася на інструмент громадського впливу.

У 2010–2012 рр. В. Зеленський працював генеральним продюсером телеканалу «Інтер», власником якого був український олігарх Д. Фірташ. Він мав тісні ділові зв'язки з олігархом І. Коломойським, власником телеканалу «1+1». До 2016 р. І. Коломойський був власником найбільшого українського банку «Приватбанк», який був націоналізований за часів президентства П. Порошенка. А. Богдан (колишній адвокат І. Коломойського) став одним з основних членів політичної команди В. Зеленського, а після інавгурації – керівником Офісу Президента України. Політичні аналітики припускали, що поява В. Зеленського, як кандидата в президенти, могла бути помстою І. Коломойського П. Порошенку [92].

Дозволивши віртуальному В. Голобородьку провести за нього президентську кампанію, В. Зеленський мало говорив про своє бачення майбутнього розвитку України. Він проводив свою кампанію в соціальних мережах, використовуючи заздалегідь записані відео та уникаючи відкритих дискусій. Під час кампанії він дав декілька інтерв'ю для ЗМІ та не проводив пресконференцій. А, студія «Квартал 95» проводила його передвиборчий тур, зустрічаючись із виборцями, учасники якого також в подальшому становили основу політичної команди В. Зеленського [312].

У більшості випадків коментарі щодо внутрішньої та зовнішньої політики України озвучував не сам В. Зеленський, а його радники, які також не давали загального уявлення про його бачення [312]. Такий підхід можна інтерпретувати, як брак політичного досвіду у кандидата в президенти України В. Зеленського. Але, це могло бути спрямоване на те, щоб уберегти його від можливих помилок, щоб його «чистий» імідж, зміг залучити якомога більше виборців.

Коли у 2008 р. американський комік А. Франкен розпочав кампанію обрання в сенат США, після написання гумористичної книги, як він випадково став президентом [307], він припинив свої комедійні виступи, аби здаватись серйозним політиком [334]. Натомість В. Зеленський став демонстративнішим: під час передвиборчої агітації він співав, танцював та сипав жартами, а себе іронічно називав «клоуном» [103].

Український аналітик В. Пекар вважає, що В. Зеленському вдалося акумулювати підтримку у кількох електоральних групах. Основою були виборці з позицією «проти всіх» та з вимогою «нових облич» в українській політиці, не пов'язаних зі «старими політиками». Він здобув значну підтримку серед проросійських виборців, оскільки люди на сході та півдні України вирішили його підтримати, тому як бачили в ньому «свою людину», яка розмовляла російською мовою, не трансливала патріотизму у своїй риториці, та хотіла покласти край війні. Третя група включала виборців, які були готові підтримати будь-якого кандидата, який виступав проти П. Порошенка [154].

За словами українського історика Я. Грицака, феномен В. Зеленського не був проросійським, але він робив Україну слабшою та вразливішою, а «це дуже зручно для Росії, і вона цим скористається» [241]. І дійсно, Росія скористалась слабкістю України та її влади, почавши у 2022 р. повномасштабне військове вторгнення.

Особливістю передвиборчої кампанії 2019 р. була активна участь молоді. На думку соціологині І. Бекешкіної: «Якби тільки всі молоді виборці віком 18-29 років брали участь у виборах, то все закінчилося б за один тур. Зеленський набирив 57% серед молоді до 30 років» [64].

Президентська кампанія 2019 р. в Україні передбачала безпрецедентне використання соціальних мереж та віртуальних технологій. В. Зеленський розміщав у соціальних мережах відео у селфі-форматі, публікував фото з пробіжок, ролики з басейну. Коли у П. Порошенка успішний відеопост в соціальних мережах набирив до 70 тис. переглядів, то у В. Зеленського до 3,3 млн. [128]. Соціальні мережі, які широко використовують популісти, підвищують та візуально демонструють рівень народної підтримки кандидата, створюючи армію підписників. Популісти інвестують у соціальні мережі, щоб створити ілюзію народної підтримки [339, с. 16].

Тенденція в онлайн-політичній комунікації популізму полягає в представленні коротких відео, які виявляються ефективнішими для завоювання довіри виборців, ніж аудіо, фотографії або текст [300, с. 127]. В. Зеленський

широко використовував комунікацію через короткі відео. Постійно виходили його влоги «Зе! Президент Слуга Народу». Це були професійно зняті та змонтовані ролики, в яких він невимушено спілкувався з людьми в різних містах, складав передвиборчу програму з експертами та розмірковував про проблеми країни. У цих роликах з'явилося чимало майбутніх членів його команди [82].

У більшості своїх звернень В. Зеленський здається досить щирим. Свою щирість та відкритість він демонструє не шляхом зустрічей із виборцями, комунікації з ними на відкритих майданчиках, а використовуючи інструменти соціальних мереж для створення ілюзії відкритості та доступності [300, с. 124]. Головною причиною перемоги В. Зеленського було його вміння використання соціальних мереж [300, с. 133].

На президентських виборах 2019 р., ЗМІ стали інструментом політичної помсти, а не джерелом інформації. Медіа стали головною причиною того, що П. Порошенко програв президентські вибори 2019 р. На каналі «1+1» журналісти прямо казали, що на будь-який позитив, пов'язаний з діями П. Порошенка, діяла пряма заборона. Телеканали транслювали «зубожіння» і «народ бідкається». Вони зазначали, що навколо влади П. Порошенко, тільки скандали та корупція. На політичних ток-шоу були такі ж токсичні промови, які прицільно били по П. Порошенко. Як зазначив соціолог В. Паніотто, виборці піддалися навіюванню телевізора, що жити при П. Порошенко стало гірше, хоча це й суперечить фактам [112]. Крах прореформаторських партій через непопулярність реформ, які вони просували, разом із націральною та російською дезінформацією, широко відчинили двері до влади В. Зеленському [337].

Професор політології Я.-В. Мюллер визначає популізм як особливе моралістичне уявлення про політику, спосіб сприйняття політичного світу, який протиставляє «морально чистий та єдиний» народ, корумпованим та морально нижчим елітам. Окрім антиелітарності, популісти завжди є антиплюралістами: вони стверджують, що тільки вони, представляють народ [353, с. 19-20]. В. Зеленський – класичний антиелітарний політик, який звинувачував корумповану та егоїстичну владу в ігноруванні потреб та інтересів простих людей [375, с. 9].

Він вказував на приховані аспекти правління П. Порошенка, розбіжності між деклараціями та реальними діями, апелював до «народу» як до однорідної сутності, що складається з добродішних працьовитих людей. В. Зеленський стверджував, що тільки він представляє простих людей, тоді як усі інші кандидати виступають за «стару політичну систему» [154].

В. Зеленський мовчав щодо делікатних питань, які могли б розділити його електорат [94]. В результаті виборів В. Зеленський отримав сильний мандат на зміну політичного напрямку України без чіткого висловлення запропонованих дій. Українці довірили лідерство людині, яка є абсолютно непередбачуваною. Така неоднозначність є ризикованою в будь-якій політичній системі, не кажучи вже про крихку демократію України, яка стикнулася з військовою агресією Росії [337].

В. Зеленський пропонував прості розв'язання складних проблем, з якими стикається Україна [342, с. 140]. Такі «прості рішення» для розв'язання складних питань В. Зеленський пропонував по усіх напрямках внутрішньої та зовнішньої політики.

Попри вирішальну важливість векторів зовнішньої політики для сучасного українського політичного дискурсу, В. Зеленський не згадував ЄС та НАТО, хоча й зазначав, що вступ України до НАТО є гарантією безпеки країни. Питання членства України в ЄС та НАТО В. Зеленський пропонував вирішити виключно на референдумі. Він зазначав, що ніхто не чекає Україну в ЄС та НАТО: «Моя думка: я ніколи не ходжу в гості, якщо мене не кличуть. Не хочу почуватися неповноцінним, людиною другого сорту» [65]. Пізніше європейський вектор України став невід'ємною частиною риторики Президента України В. Зеленського. А повномасштабна російська військова агресія спонукала В. Зеленського підписати заявку на членство України у ЄС [31].

В. Зеленський демонстрував інший підхід до війни, ніж Президент П. Порошенко. Якщо П. Порошенко був орієнтований на безпеку, В. Зеленський був орієнтований на мир: мир був для нього набагато важливішим поняттям, ніж національні інтереси. Такий підхід приніс йому багато голосів, створив нові

можливості для миротворчості, але й нові ризики. Ключовий ризик полягав в тому, що Україна опинилась в пастці, розставленій у мирному плані, розробленому Москвою [394].

Заяви В. Зеленського щодо «військового конфлікту із сепаратистами, що підтримуються Росією», сприймалися деякими виборцями, як суперечливі, безрозсудні та популістські [29]. В одному з інтерв'ю В. Зеленський запропонував шляхи припинення війни: «Я готовий вести переговори навіть з дияволом, щоб уникнути смерті хоча б однієї людини. Потрібно зробити перший крок - припинити стріляти та розвивати нашу країну». Він стверджував, що необхідно вести переговори безпосередньо з Кремлем, без представників «ДНР» та «ЛНР», у форматі розширених мирних переговорів з ширшим колом західних партнерів, включаючи США. «За такого формату кожна сторона озвучить свої вимоги, «і ми досягнемо консенсусу десь посередині», - стверджував В. Зеленський [65]. Щоб закінчити війну із Росією В. Зеленський пропонував, що країна повинна «зробити все для того, щоб припинили вмирати наші люди. Треба припинити вогонь. Просто припинити стріляти» [155]. Такі ж прості рішення щодо закінчення війни він бачив тому, щоб просто «подивитись Путіну в очі» [76].

Українські ЗМІ зображували П. Порошенка як «президента війни», натякаючи українським виборцям, що війна триває не через амбіції В. Путіна послабити та контролювати Україну. Вони навіювали, що війна приносить певні вигоди особисто П. Порошенку [62]. Але, «іронія долі» зіграла із виборцями В. Зеленського «злий жарт», із «президента миру» він мусив перетворитись у «президента війни», у зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ в Україну у лютому 2022 р.

Важливим елементом риторики В. Зеленського є спрощені відповіді, щедрі обіцянки, механізми залучення «народу» - ідентифікують його, як популіста. Стратегія В. Зеленського та його команди - мовчати, уникаючи зустрічей із журналістами чи чітких заяв. Мовчання мінімізує ризик розколу електорату та

дає виборцям відчуття, що кандидат поділяє конкретні позиції та цінності виборця [154].

За винятком кількох осіб, які публічно представляли команду кандидата під час президентської кампанії, ключові фігури в команді В. Зеленського були представлені лише за кілька днів до виборів. Тривожним моментом для виборців стало те, що найближчі члени команди В. Зеленського - Д. Разумков та А. Богдан раніше співпрацювали з політичною партією «Партія регіонів», колишнього Президента України В. Януковича [129]. Опоненти В. Зеленського припускали реванш з боку старих політичних еліт [291].

Щодо образу В. Зеленського створили міф, що він є українським Р. Рейганом. У день тиші, перед президентськими виборами, демонстрували документальний фільм «Рейган», у якому президент США розмовляє голосом В. Зеленського. Метою такого озвучування – встановити емоційний зв'язок між В. Зеленським та Р. Рейганом. Р. Рейган також був актором, якій ставши президентом потрапив в історію [234]. Крім того, на Р. Рейгана В. Зеленський посилався під час своєї інавгураційної промови: «Дозвольте мені процитувати одного американського актора, який став класним американським президентом: «Уряд не вирішує наших проблем. Уряд і є нашою проблемою» [72]. Але порівняння В. Зеленського із Р. Рейганом є недоречним, оскільки вони проходили різні політичні шляхи. Перед тим як стати Президентом США Р. Рейган зробив політичну кар'єру, спочатку займаючись профспілковою діяльністю (президент Гільдії кіноакторів), а згодом політичною - зайнявши пост губернатора Каліфорнії [188]. Дійсно республіканець Р. Рейган вийшов із шоу-бізнесу, як і В. Зеленський, однак до приходу на посаду Президента США він був досвідченим політиком, добре розбирався у політичних проблемах [66].

В. Зеленський обрав для себе імідж – хулігана [30, с. 274]. Він просто ігнорував сталі політичні формальності: хайпує над своїм політичним опонентом П. Порошенком, тролить його та його політику, хейтить своїх опонентів, застосовує молодіжний сленг, широко застосовує гумор та іронію для нападок на «стару еліту».

В. Зеленський порушував встановлені в Україні традиційні правила «політичної гри». Він не відвідував політичні ток-шоу, спілкувався із журналістами вибірково, не давав коментарів на запитання журналістів. Він не реагував на журналістські розслідування та критику. А коли журналіст попросив прокоментувати питання бізнесу в РФ В. Зеленський хамськи відповів: «Я вам нічого не винен. Я винен тільки своїм батькам» [266]. Він привертав увагу ЗМІ своєю поведінкою, своїми заявами, специфікою передвиборчої кампанії. Журналісти за власної ініціативи писали про нього статті, обговорювали його в різних телепрограмах, і все це було без його безпосередньої участі, та безкоштовно для нього. Як наслідок, гроші, зекономлені на рекламі в пресі та на телебаченні, використовувалися для інших цілей, таких, як ведення Інтернет-кампанії та діяльність PR-агентів [30, с. 274].

На вулицях міст України з'явилися борди із надписами: «Все буде ЗЕ!шибись. Зе!призедент – слуга народу», «Ні обіцянок, ні пробачень. Зе!призедент – слуга народу», «Кінець епохи бідності 21 квітня 2019», «Кінець епохи жадібності 21 квітня 2019», «Кінець епохи брехні», «Зробимо їх разом 21 квітня 2019» [3; 142]. Дані гасла підкреслювали основні напрями, на яких В. Зеленський зосередив свою увагу: боротьбу з корупцією, покращення економічного стану, створення нових можливостей для українців та прозорість у діяльності уряду. Він повністю протиставляв себе діючій владі та обіцяв досягти максимального суспільного блага [61].

Дослідження проведене Тегезою В.Ю. на предмет популізму в передвиборчих програмах кандидатів на пост Президента України 2019 р. виявило, що кожен кандидат вживав у своїй програмі популістські гасла. Абсолютним лідером популістських тверджень, положень та обіцянок у передвиборчій програмі став В. Зеленський. Далі за ним слідували А. Гриценко, Ю. Тимошенко, І. Смешко та П. Порошенко відповідно. У П. Порошенка було найменше популістських заяв, що не допомогло йому одержати перемогу на виборах [226, с. 57]. Семантичний аналіз передвиборчої програми В. Зеленського

свідчить, що увесь її текст складає 1610 слів, із них показник «води» (слова у тексті, які не несуть смислового навантаження) складає 29,4% [226, с. 51].

В. Зеленський використовував тактику та стратегію «розмиття програм», яка передбачає широкі обіцянки змін, без чітких алгоритмів виконання. Ця стратегія дає політикам час нарощувати електоральний капітал, поки увага «народу» зосереджена на емоціях. Наприклад, В. Зеленський обіцяв «зупинити війну» та «повернути Крим», але без докладних кроків [57, с. 78].

Кандидатура В. Зеленського була по суті «віртуальним образом політика». Навіть найзатятіші прихильники, не можуть сказати, в чому суть програми В. Зеленського. Передвиборчу програму замінив «креатив» [30, с. 274-275]. На думку О. Смірнова, перемога В. Зеленського – це перемога «форми над змістом, упаковки над смаком, яскравості над обґрунтованістю» [209].

В. Зеленський спілкувався інтерактивно та партисипативно, залучаючи до кампанії пересічних людей. Він запропонував людям приєднатися до своєї команди, що дало спостерігачам підстави побачити аналогії з Б. Грілло (популярний італійський комік) із італійської популістської партії «Рух 5 зірок», який також публічно сформував свою команду, обравши її членів з «народу» [141]. «Стань частиною моєї команди! Я йду, ходімо зі мною!» - виголошує В. Зеленський на своєму веб-сайті [77]. Єдиною умовою для новачків була відсутність політичного досвіду. Протягом перших трьох днів після цієї заяви 290 000 прихильників подали заявки. Загалом у кампанії взяли участь понад 600 000 волонтерів [251]. Учасники проекту «Зе!люди» писали позитивні коментарі або спростовували аргументи критиків В. Зеленського [113].

В. Зеленський демонстрував «елементи показухи» під час передвиборчої кампанії. Це й публічні демонстрації зустрічей із експертами, публічне проходження лабораторних тестів, щоб продемонструвати виборцям, що стан їхнього здоров'я не створює жодних перешкод для виконання президентських обов'язків, та фінальні дебати між кандидатами на стадіоні НСК «Олімпійський» за два дні до виборів, де кандидати обмінювалися звинуваченнями, а не проводили змістовну дискусію щодо майбутньої політики [361].

Команда В. Зеленського створювала «фальшиву дійсність» за допомогою надання іншого змісту явищам, фактам, подіям, зокрема й через інше їх позначення. Ю. Левін у праці «Про семіотику викривлення істини» описав універсальні прийоми, які забезпечують бажані для адресанта ефекти мовленнєвого впливу: коли з образу ситуації вилучаються події чи об'єкти (замовчування, напівправа) або навпаки, у свідомість уводиться образ ситуації з подіями та предметами, яких не було [189, с. 38]. Команда В. Зеленського шляхом «фальшивої дійсності» вносила в український соціум наратив розколу П. Порошенка українського соціуму. «Чинна влада в агонії робить ставки на чорних політтехнологів. Головна ціль яких - розкол суспільства країни за допомогою негативу, фейків та викидів в соціальні мережі брехливих новин» [93]. В той же час у передвиборчій програмі кандидата в Президенти В. Зеленського [156] і партії «Слуга народу» [157] є чимало загальних фраз про об'єднання та згуртованість, що репрезентують маніпулятивну тактику солідаризації: «Разом створюємо країну мрії!»; «Ми разом закріпимо механізм, за яким тільки Народ України буде формувати основні завдання для влади через референдуми та інші форми прямої демократії»; «Зминемо країну разом!», що свідчить про об'єднанчу риторику.

Широко використовувались В. Зеленським персоналізація себе, як «звичайної людини»: риболовля в рідному Кривому Розі, спільні сімейні вечери на відео, селфі з ветеранами – усе це працювало на створення уявлення про нескладний, але щирий характер «простого громадянина» [57, с. 77]. Широко демонструвалось фотографія В. Зеленського із батьками на кухні їх квартири у Кривому Розі. Фото було оприлюднено зі словами «Кривбас! Тато! Мамо! Кохаю» [46]. В. Зеленський позиціонував себе як «людина з народу», він про це неодноразово заявляв у своїх соціальних мережах, в яких до речі, напрямую комунікував зі своїми виборцями, на агітаційній рекламі також часто фігурували гасла про те, що він проста людина з народу. Він мав свій особливий стиль спілкування з аудиторією - гучні, емоційні та зрозумілі для всіх заяви, а також

він знаходив своєрідні «точки болю» та давив на них і стверджував, що він все вирішить [124, с. 340–342].

Така персоналізації мала чітко виражений популістський характер, адже спрямовувалася на емоційне залучення виборців і формування відчуття безпосередньої близькості кандидата до кожного громадянина. В. Зеленський прагнув не лише показати себе як «просту людину», а й створити образ антиполітика, який відрізняється від традиційних представників влади відсутністю пафосу, формалізму та віддаленості від народу. Емоційна відкритість і демонстрація родинних цінностей стали складовими його іміджевої кампанії. В. Зеленський показував себе як турботливого сина, чоловіка та батька, що контрастувало з образом відчужених і холодних політиків минулого. Така тактика створювала відчуття щирості та довіри, навіть попри те, що більшість цих дій мали чітко продуманий комунікаційний характер.

Передвиборча кампанія В. Зеленського на пост Президента України 2019 року стала революційною в українській політичній комунікації, радикально змінивши традиційні підходи через акцент на цифрових технологіях, соціальних мережах (зокрема Instagram, Telegram та YouTube) та елементах «політейменту», що дозволило ефективно охопити молодь як ключову електоральну базу та досягти високої видимості з мінімальними витратами на традиційну рекламу. Центральною стратегією був популізм, виражений у розмитих обіцянках змін без чітких планів, що забезпечило гнучкість і привабливість для широкої аудиторії. Зеленський майстерно формував імідж «антиполітика» та «людини з народу», створюючи емоційний зв'язок і відчуття близькості, попри відсутність традиційних елементів як дебати чи поїздки регіонами. Використання серіалу «Слуга народу» для превентивного іміджу, креативні інструменти та маніпулятивні тактики підкреслювали силу популістського наративу В. Зеленського як інструменту впливу. Передвиборча компанія В. Зеленського перетворилась на кампанію, де форма переважала над змістом, що врешті-решт забезпечила перемогу через масову підтримку та переосмислення політичної гри

в цифрову еру. Під час передвиборчої компанії був створений певний культ особистості, лідера з народу, який точно вирішить всі існуючі проблеми.

Український науковець М. Мінаков звертає увагу на той факт, що, на відміну від багатьох популістів (В. Трамп чи В. Орбан), В. Зеленський не демонізував жодної етнічної чи «чужої» групи. Послання В. Зеленського було інклюзивним та об'єднуючим для різних категорій виборців [285]. Однак, із такою думкою погодитись не можна. Президентські вибори 2019 р. показали що суспільство розколото.

Існує значна ціннісна розколотість України, яка ще досить гостро позначається на ідеологічному, політичному, мовному, науково-освітньому процесах. Ціннісна розколотість проявляється в зовнішньополітичних орієнтаціях еліт і особистостей, в духовно-культурній сфері, в повсякденному житті, в дотриманні норм демократії, моралі тощо. Така розколотість впливає з історії України, оскільки різні її частини були під впливом інших держав, які проводили різну економічну, мовно-культурну, демографічну, церковну політику щодо автохтонного населення. Впливає така розколотість з економічного, політичного і культурного стану різних соціальних і етнічних груп, а також є результатом зовнішніх впливів на державу та її громадян [134, с. 26].

Окрім розколотості українського суспільства по ідеологічним, соціальним, мовним та іншим ознакам, участь у президентських виборах В. Зеленського додатково розділило суспільство на його прихильників («Зеботи») та опонентів – прихильників П. Порошенка («Порохоботи») [131]. Ознакою «бота» є відсутність «постів» на сторінці; чужі фотографії в альбомах; відсутність тегів у «постах» чи на фотографіях інших користувачів; однотипна активність під «постами»; незаповнений профіль [127]. Протистояння між групами «Зеботів» та «Порохоботів», не просто онлайн-тролінг, а відображення глибокого поляризованого суспільства в Україні, яке особливо проявилось під час виборів 2019 р. За дослідженням Vox Ukraine, найбільше активних ботів було у В. Зеленського - 27 926, а у П. Порошенка - 20 065 [149].

В інтерв'ю «Український правді» В. Зеленський зазначив: «Я принципово у Facebook не ходжу. Це у мене ще з «Кварталу», коли армія ботів Петра Олексійовича була направлена проти нас» [166]. Насправді В. Зеленський відносячись «критично» до «Порохоботів», гострої риторики щодо них не використовував. Водночас депутати фракції «Слуга народу» М. Безугла в соціальній мережі Facebook зазначала, що «Порохоботи такі, як росіяни. Вони мають зникнути» [116]. А, народний депутат від «Слуги народів» О. Дубинський в мережі Facebook прокоментував, що «Порохоботи debilі, які не мають почуття гумору» і «всюди бачать якусь зраду» [229].

Соціологиня І. Бекешкіна скептично оцінювала єдність українського суспільства. За її словами, «це ілюзія єдності, як наслідок нечіткості», яка дозволяє будь-кому пов'язувати власні бажання та мрії з фігурою В. Зеленського. Електорат В. Зеленського був «єдиним» шляхом заперечення реального стану речей. Але коли справа доходить до бачення майбутнього, то тут Україна виявилася досить розділеною [252].

Багато інтелектуалів та політичних активістів сприймали В. Зеленського як загрозу для країни. Основними причинами їхньої аргументації були відсутність професійної команди, політичного досвіду та чіткого бачення подальшого розвитку України. Ця критика також ґрунтувалась на тому, що деякі російські політики (В. Жириновський), пропагандистські російські ЗМІ та лідери підтримуваних Росією сепаратистів (П. Губарєв), висловили свою підтримку В. Зеленському [374]. Між двома турами голосування група критично налаштованих інтелектуалів опублікувала публічну заяву, в якій закликала українців не голосувати за В. Зеленського, назвавши його «троянським конем» [1].

Все це дозволило «новачку» В. Зеленському перемогти «політичного важкоатлета» П. Порошенка, оскільки перший подавав себе як повний антипод другого [16, с. 54]. Успіх на виборах В. Зеленському та його команді принесло використання цілого комплексу виборчих технологій - створення іміджу кандидата (професія, амплуа, вік, вигляд, голос), знятого заздалегідь фільму

«Слуга народу», розважальні телевізійні шоу та інша аудіовізуальна продукція. Важливими прийомами виборчих технологій були також - назва партії («Слуга народу»), назва команди кандидата («Зе!-команда»), зелений колір графічного оформлення рекламної кампанії [189, с. 38].

В першому турі президентських виборів 2019 р. за В. Зеленського проголосували 30 % виборців, за П. Порошенка тільки 15 % виборців [248]. Президентські вибори 2019 року в Україні є унікальними з усіх сторін. Сорока однорічний актор, комік і телепродюсер В. Зеленський переміг у другому турі президентських виборів, отримавши 73 %, на відміну від 24 % у 53-річного досвідченого політика П. Порошенка [22]. За винятком Львівської області та закордонного округу, В. Зеленському вдалося забезпечити собі лідерство по всій країні. У багатьох регіонах півдня та сходу України підтримка В. Зеленського сягнула 90 %. [21; 146]. З моменту відновлення Україною незалежності в 1991 р. це стало найбільшою різницею між двома основними кандидатами в президенти України [342, с. 127].

На президентських виборах 2019 р. вперше було обрано лідера, який використовував переважно популістські гасла. Це особливий тип популізму - виборці не знали деталей політичної програми кандидата; він дуже розпливчасто відповідав на багато питань. Він не представив членів своєї команди, які відповідали б за різні напрямки політики та обіймали б офіційні посади [326]. Рекордні 73 % виборців проголосували за повного політичного новачка на посаду президента України. В. Зеленський згуртував виборців проти «старої системи», використав антиелітарні настрої та розчарування від невиконаних обіцянок. Понад 60% всього населення України проголосувало за В. Зеленського, бо вірило, що їхній вибір може мати реальний вплив [337].

Український філософ В. Ярмоленко описав феномен В. Зеленського як «популізм 2.0». У той час, як в інших частинах світу популізм створює дискурс закритості, нових кордонів та ксенофобії, В. Зеленський демонструє відкритість, ліберальний порядок денний та прозорість. У багатьох країнах популізм є силою ностальгії, а В. Зеленський був орієнтований на майбутнє [394].

За словами українського медіаексперта В. Мороза, «вибори в Україні були хакнуті». Він стверджує, що інформаційний контекст президентських виборів 2019 р. в Україні має багато спільних рис з «Brexit» та з президентськими виборами в США восени 2016 р. У всіх випадках було «змішання технологій з популізмом у форматі «постправди» [137]. А на думку соціологині І. Бекешкіної, політтехнології під час президентських виборів 2019 р. досягли настільки високого рівня, що створили кандидата в президенти з нічого [53, с. 355].

Глибоке невдоволення, яке відчувала більшість українського суспільства, породило сильний соціальний попит на зміни, і ці зміни були втілені новими політичними лідерами. Переконлива перемога В. Зеленського (яку називають «виборчим майданом») об'єднала людей, які були радше проти старої системи, ніж за його бачення того, як забезпечити ці зміни [373].

Перемога В. Зеленського, як віртуального кандидата, ознаменувала прихід постмодернізму в українську політичну реальність [154]. Постмодерністська суспільно-політична реальність відторгає феномени, як усталена ціннісна орієнтація, нормативність, впорядкованість, суспільна організованість, прагнення досягти кінцевої мети тощо, а тому характеризується невизначеністю, хаотичністю, розгубленістю, розосередженням. На цьому тлі посилюється політична участь, потреба у самовираженні людини, що суттєво відрізняє нову епоху від модерної, де політична активність зводилась до голосування [162, с. 71]. Основними рисами постмодерну є «відкритість, фрагментарність, визволення, плюралізм, руйнування зцентрованої структури, еклектичність, іронія, пародія, саморефлексивність, кітч та гра. З постмодернізмом також асоціюються невизначеність, відсутність канонів, карнавалізація, перфоманс, взаємодія [39, с. 278].

Фактор сприйнятливості громадян до популізму також важливий для пояснення успіху В. Зеленського. Українське суспільство схильне до популізму. Згідно з дослідженнями Центру економічної стратегії, близько 84% українців підтримують популістську політику, і 59% громадян не лише підтримують її, але й сприймають як реалістичну [268].

Феномен популізму В. Зеленського має подвійний характер. З одного боку, він мобілізував суспільство, відновив віру частини громадян у політику, а з іншого - продемонстрував небезпеку спрощення політичних рішень і залежність популярності від медійного іміджу. Популізм В. Зеленського став відображенням ширших тенденцій у світовій політиці, де емоційна привабливість і комунікаційна ефективність часто переважають над програмною глибиною та інституційною сталістю.

РОЗДІЛ 3.

ПОЛІТИЧНА СТРАТЕГІЯ ПОПУЛІЗМУ В. ЗЕЛЕНСЬКОГО

Популізм може бути ідеологією, типом дискурсу або політичною стратегією [380, с. 101].

Сьогодні не має однозначного визначення поняття «стратегія». Дане поняття вперше було застосовано у військовій галузі [247, с. 26]. Вже в античних полісах були стратеги, які відповідали за планування та ведення військових операцій. Поняття «стратегія» етимологічно походить від грецького *strategia* (*stratos* – військо та *ago* – веду), за допомогою якого описували військове мистецтво [204, с. 161]. Китайський філософ Сунь-Дзи у своїй праці «Мистецтво війни» зазначає, що стратегія – це не здобуття перемоги в прямий спосіб, коли ти маєш план і мету, а збирання плодів ситуацій, з якими стикаєшся на дорозі, коли навіть заплутуєш і змінюєш ситуацію так, що через найменші непомітні зміни й рухи ситуація схиляється в заданому напрямі [221, с. 76]. Військовий історик Л. Гарт зазначає, що стратегія – це мистецтво розподілу й застосування військових засобів для здійснення мети політики [247, с. 27].

Воєнна стратегія - складова воєнного мистецтва, що вивчає характер сучасних воєнних конфліктів і шляхи їх попередження, підготовку держави та збройних сил до відбиття можливої агресії, форми й способи ведення війни в цілому та воєнних дій стратегічного масштабу. Воєнна стратегія є галуззю практичної діяльності вищого воєнно-політичного керівництва держави щодо попередження воєнних конфліктів, підготовки збройних сил до можливої війни та керівництва ними під час ведення війни (воєнних дій). Теорія воєнної стратегії формує форми та способи ведення збройної боротьби [18]. Мілітарне розуміння стратегії передбачає вирішення конфліктів із застосуванням сили та зброї.

З часом людство зрозуміло, що, крім мілітарного, є інші засоби вирішення конфліктів. А, термін «стратегія» стали застосовувати в економіці, управлінні, політології та психології [247, с. 27].

Стратегія політики, як вважають В. П. Горбатенко та І. О. Бутовська, це система великомасштабних державно-політичних рішень і вироблених напрямів діяльності, послідовна реалізація яких забезпечує досягнення стратегічної мети основними суб'єктами політики, основну лінію, спрямовану на розв'язання завдань усього історичного періоду, на досягнення фундаментальної, довгострокової мети [40, с. 50]. На думку М.І. Горлач, політична стратегія - це визначення довгострокової мети, широкої програми дій, повсякденних завдань, загальної довгострокової лінії політичної поведінки, основних напрямів діяльності, науково обґрунтованого розвитку реальних політичних подій і явищ тощо [41, с. 271].

На думку Г. Худик політична стратегія – це механізм досягнення мети політичними акторами, що містить упорядковану сукупність способів, методів і процедур, а також певний алгоритм їх функціонування. Застосування цього механізму спонукає суспільство усвідомити певний (позитивний або негативний) образ політичного актора [247, с. 31]. Американського науковця Д.Л. Джеддіс вважає, що під «стратегією розуміється процес, за допомогою якого цілі зв'язуються із засобами, наміри зі здібностями, завдання з ресурсами» [311].

Як вважає В. Литвин, популізм є стратегією, яка спрощує проблеми з надзвичайною легкістю, безболісністю, а іноді й конкретикою, зводить усі проблеми до розпливчастих рішень [119, с. 70]. А на думку Л. Лукіної популізм здійснюється за допомогою багатообіцяльних, але відірваних від реальності гасел, декларацій, закликів [123, с. 213].

На думку К. Робертса та С. Левицького: «Популізм – стратегія політичної мобілізації зверху масового електорату авторитарними лідерами, які протистоять політичному чи економічному істеблішменту від імені «народу», що визначається у розпливчастих категоріях» [333, с. 6-7].

Визначення популізму як політичної стратегії надане К. Вейландом, яке він визначає як спосіб «завдяки якій персоналістський лідер шукає або здійснює владу, ґрунтовану на прямій, непідпорядкованій, неінституціалізованій підтримці великої кількості переважно неорганізованих послідовників» [389, с. 4]. Крім того, популісти використовують популізм, як стратегію утримання влади через вертикальну мобілізацію мас та антиелітарну риторику [262, с. 65].

Популізм використовується, як стратегія залучення та мобілізації електорату [262, с. 75]. Дослідник Р. Джансен вважає популізм методом політичної практики, яка спрямована на мобілізацію населення для публічної та протестної активності на базі антиурядової націоналістичної риторики [86, с.8].

Популісти можуть володіти харизматичними якостями, здатністю до мобілізації та створення культу особистості. Виступи лідера-популіста можуть носити агресивний, високоверхий або твердий та рішучий характер. Але вони також можуть бути м'якими або дуже тактичними. Очевидно, що це залежить від того, який стиль лідерства підходить під конкретну ситуацію. Популізм поділяє соціум на дві однорідні політичні групи: «нас» та «їх» [318].

Популізм як політична стратегія просуває ідею соціальної згуртованості та закликає до голосування максимально велику кількість прихильників. Своєю чергою, прихильники подібної політичної стратегії покладаються на неї прямим, неорганізованим і неінституціоналізованим чином [369, с. 14].

Сьогодні популізм є поширеним явищем, оскільки люди відчують, що керівна еліта не виправдовує їх очікуванням [341]. Популісти використовують кризові ситуації на свою користь та досягають успіху там, де є соціальна несправедливість, високий рівень безробіття, переважає почуття невизначеності та інститути влади не здатні забезпечити безпеку. Популісти дають ілюзорну можливість стати суб'єктом політики тим, хто «виключений» із політичної системи. У цьому процесі популісти демонізують існуючі інститути влади [324, с. 82].

Популізм завжди йде на зустріч «розлюченому» натовпу, а людське обурення є завжди «благодатний ґрунт» для популізму [295]. В цей момент

виникає рухливе гнівом протестне голосування проти політичної системи (держави, еліти), метою якого є боротьба з несправедливістю [362].

Аналіз політичної стратегії та популізму, як політичного феномену, свідчить, що популістська стратегія є способом політичної дії, що полягає в цілеспрямованому використанні спрощених меседжів, апеляції до «народу» як єдиного носія легітимної волі, протиставленні його «еліті» та застосуванні набору тактик, спрямованих на мобілізацію емоційної підтримки широких мас. Така стратегія структурована як механізм досягнення влади через створення вигідного образу політичного актора та побудову чіткої лінії поведінки, що орієнтована на довгострокову політичну мету.

Популізм відіграв ключову роль у політичній стратегії В. Зеленського під час його передвиборчої президентської кампанії, та широко використовувався ним під час президентської каденції. Основою політичної стратегії В. Зеленського є теза, що він є «новим обличчям», яке прийшло змінити «стару корупційну» політичну систему, яка втомила українське суспільство своїми обіцянками та некомпетентністю, й побудувати «Країну мрій».

Передвиборча програма В. Зеленського містить тези про розбудову «Країни мрій»: «Я розповім Вам про Україну своєї мрії. Україну, де стріляють лише салюти на весіллях та днях народження. Україну, де відкрити бізнес можна за годину, отримати закордонний паспорт - за 15 хвилин, а проголосувати на виборах – за одну секунду, в Інтернеті. Де немає оголошень «Робота в Польщі». А в Польщі є оголошення «Робота в Україні». Де в молодій сім'ї є один клопіт - обрати квартиру в місті чи заміський будинок. Де лікарі та вчителі отримують реальну заробітну плату, а корупціонери - реальні строки. Де недоторканими є Карпатські ліси, а не депутати. Де бабця отримує гідну пенсію, а не інфаркт від рахунку за комуналку. Де підставою призначення на посаду є розум, освіта, талант і совість, а не те, що разом хрестили дітей. Де дороги є, а дурнів - немає. Це - Україна реальної та здійсненої мрії. Україна найближчого майбутнього. Україна, в яку повертаються. Україна, якою ми будемо пишатися та цінувати, а решта - знати та поважати» [156]. Виборці повірили в «Країну мрій» В.

Зеленського та у другому турі чергових виборів Президента України у 2019 р. відділи йому 73 % голосів.

Передвиборча програма В. Зеленського визначає певні напрями для розбудови такої «Країни мрій», які передбачають реалізацію певних блоків, серед яких: Народовладдя через референдуми; Людина - вища цінність!; Справедливість і Рівність усіх перед Законом; Безпека Людини; Безпека Країни; Заможний громадянин - заможна держава; Не боротьба з корупцією, а перемога над нею; Комфортна країна; Електронна країна [156]. Передвиборча програма В. Зеленського містить певні необхідні елементи розбудови України, пропонує певні інструменти для цього, але є «клаптевою ковдрою», яка не зв'язана будь-якими ідеологічними засадами. Дана програма радше складається з набору розрізнених обіцянок, ніж з узгодженої стратегії, що ускладнює її ефективне впровадження. Передвиборча програма В. Зеленського це не платформа для розвитку держави, а популістський наратив, який пропонує розбудову ілюзорної країни, країни яка виникає в його мріях та мареннях.

Етимологія слова «мрія» визначається у тлумачному словнику української мови, як: 1) те, що створене уявою, фантазією; витвір уяви; 2) думка про щось бажане, приємне. 3) щось нереальне, нездійсненне, недосяжне; фантазія [20, с. 693]. Дефініція «мрія» є психологічним феноменом, під яким розуміють необхідну умову перетворення дійсності, спонукальну причину, мотив діяльності, остаточне завершення якої виявилось відкладеним на невизначений термін. Мрія виступає елементом ілюзії (від лат. *illusio* – помилка, омана), якою є неадекватне відображення предмета, що сприймається, та його властивостей [257, с. 171, 266].

Мрія – особлива форма прояву уяви, в якій синтезовані її образні (когнітивні) і спонукальні (мотиваційні) аспекти. Мрія є образом бажаного майбутнього. Мрія значно більше, чим усі інші форми фантазії, відповідає реальності. Проте в ній зберігається дистанція між тим, що є насправді і уявним. Очікуване в ній не гарантовано, а має лише гіпотетичний характер. Мрійник віддає собі в цьому звіт, проте сподівається, що коли-небудь реальність

збігається з його суб'єктивним баченням. Мрії можуть бути здійсненими, що зазвичай вимагає значних вольових зусиль, витрат часу та енергії [110].

Нерідко уява набуває форми особливої внутрішньої діяльності, що полягає у створенні образу бажаного майбутнього – у мріянні. Уява є психічною діяльністю, яка полягає у створенні думками образів та ситуацій, що ніколи в цілому не сприймалися людиною насправді [257, с. 560-561]. Мрія це продукт уяви, в якій виражаються потаємні, нереальні та нездійсненні бажання. Пуста мрія виступає химерою [172, с. 172]. Мрія є психологічним феноменом, що пов'язаний із мотивацією та уявою. Проте мрія може мати як конструктивний (спонукальний), так і ілюзорний (нереальний) характер, який перетворює мрію на химеру, якщо вона відірвана від дійсності. Ілюзорна мрія підкріплюється вірою самої людини, вона сприйнятлива та її зміст може нав'язуватися із зовні шляхом інформаційного чи візуального впливу. Мрія є тим нереальним уявленим явищем, настільки бажаним, що може втілитися або в реальному світі, або залишитися у свідомості як ілюзія. Мрія створює ілюзію, а ілюзія дає можливість для постійного існування мрії поза реальним буттям. Ілюзія діє на людину, створюючи світ, у який вона хоче вірити [56, с. 81-82]. Мрія та уява є творчою силою, що формує стратегії та їхні наративи, а популізм є політичним методом, який використовує ці наративи та звертається до емоцій, щоб мобілізувати маси. Це створює ситуацію, в якій ідеї та образи підживлюють політичні рухи, а ці рухи, своєю чергою, закріплюють та посилюють певні ідеології в суспільстві.

Ідея «Країни мрій» має ілюзорний характер, оскільки не підкріплена реальними механізмами та інструментами їх реалізації. Блок передвиборчої програми В. Зеленського «Людина - вища цінність!» передбачає, що «Держава для Людини, а не Людина для держави. Повага до людської гідності повинна стати основним принципом у діяльності держави. Реформи мають позитивно відображатися на кожній Людині, а не на десятих сім'ях. Моя мета побудувати державу, яка надає своїм громадянам якісний сервіс. Для цього потрібно максимально скоротити кількість функцій держави. Менше Держави в житті

Людини, більше Людини в житті Держави!» [156]. Все це лозунги, привабливі гасла, декларації які формують в уяві виборців ідеал «Країни мрій». Однак, ця ідея не має під собою міцного фундаменту у вигляді чітких прагматичних кроків. Відсутність конкретики в передвиборчій програмі свідчить, що головна мета передвиборчої програми В. Зеленського є лише завоювання симпатій електорату, а не реальна розбудова ідеальної країни. Програма не містить планів щодо проведення реформ, формування фінансових механізмів, запровадження правових інструментів для розбудови «Держави для Людини».

Нездійсненна політична мрія є елементами політичної утопії [121, с. 276]. Утопія – детальний і послідовний опис уявного, але локалізованого в часі та просторі суспільства, побудованого на основі альтернативної соціально-історичної гіпотези й організованого як на рівні інститутів, так і на рівні людських відносин, досконаліше ніж те суспільство, в якому живе автор. Автор утопії вважає сконструйоване ним суспільство максимально досконалим та ідеальним [132, с. 173]. Політична утопія – соціально-політична фантазія, нездійсненна мрія, такі зображення, плани, проєкти уявного, найчастіше ідеального або кращого, а ніж наявне, що реально не існує і практично нездійсненне [121, с. 276].

На думку М. Примуша утопія на відміну від ідеології - статична модель, тому не можна протиставляти утопію з ідеологією, бо вони є елементами більш широкого явища - політичного міфу, і взагалі межі між ідеологією та утопією умовні. Іншими словами, ідеологія та утопія, виступаючи структурними елементами політичного міфу, різняться між собою лише набором культурних, філософських, позиційних орієнтацій суспільства [165, с. 21]. Французький філософ Ж. Сорель зазначав, що міф – наочний, безпосередній, ірраціональний, а утопія – абстрактна, умоглядна, раціональна [132, с. 173]. На думку українського науковця С. Куцепала сучасні утопії перетворюються у прості, привабливі гасла, здатні захопити маси [114, с. 749].

Формування яскравих та привабливих гасел до суспільства, риторика яка експлуатує людські надії, довірливість, страхи, обіцянки вирішення просто і

швидко наявні проблеми і є популізмом, якій міститься у передвиборчій програмі В. Зеленського.

Обдумуючи свої політичні амбіції В. Зеленський, навіть до оголошення про балотування на посаду Президента України (31 грудня 2018 року в новорічному зверненні до громадян України на телеканалі «1+1» [63]), ним формується політична партія, для майбутніх парламентських виборів в Україні.

13 квітня 2016 р. було засновано політичну партію «Партію рішучих змін», яка наприкінці 2017 р. була перейменована в «Слугу народу». Політичну партію «Слуга народу» очолив І. Баканов, який до призначення його головою СБУ керував ТОВ «Квартал 95» та ТОВ «Студія Квартал-95» [153]. У січні 2018 р. В. Зеленський запевняв, що створення партії – це лише юридичний крок з метою захисту бренду «Слуга народу» [153].

Результати виборів Президента України В. Зеленського у 2019 р., спонукали оголосити про розпуск Парламенту України. У своїй інавгураційній промові перед Верховною Радою України В. Зеленський заявив: «Я розпускаю Верховну Раду України 8-го скликання» [72]. Указом Президента України від 21.05.2019 р. В. Зеленський достроково припинив повноваження Верховної Ради України 8-го скликання [238].

За результатами виборів до українського Парламенту, які відбулись в липні 2019 р. п'ятивідсотковий бар'єр подолали п'ять партій. Уперше в історії незалежної України абсолютну більшість голосів отримала одна партія – президентська політична партія «Слуга народу» – 43 %. Друге місце отримала проросійська політична партія «Опозиційна платформа – За життя» з 13 %, на третьому місці – політична партія «Батьківщина» з 8 % голосів українців. До Верховної Ради України пройшли політичні партії «Європейська Солідарність» експрезидента П. Порошенка (8 %) та партія «Голос» С. Вакарчука (5 %) [138].

На відміну від демократичних країн, де взаємовідносини партій та уряду відображають поняття урядова партія, тобто, партії з представників яких формувався уряд у парламенті, в Україні формат взаємовідносин партії та влади відображають поняття: партія влади, керівна партія та президентська партія. Для

України є властивою система влади з високим рівнем домінації президента, отже поняття «президентська партія» означає партію, представники якої займають чи займали вищі державні (президентські) посади. Підставою цього є не вибори, а підтримка президента, ідентифікація з ним [185, с. 22-23]. Політична партія «Слуга народу» є класичною «президентською партією», адже її формування відбувалося навколо особи Президента України В. Зеленського, оскільки у своїй передвиборчій програмі партія заявляла, що втілить «курс президента В. Зеленського у конкретних законопроєктах та політичних рішеннях, сформує професійний уряд, якому довірятиме народ України, впровадить кардинальні зміни, що допоможуть нам зробити Україну вільною, незалежною, успішною Країною Мрії» [157]. Отже, завданням політичної партії «Слуга народу» є таким самим, як і у Президента України – розбудова «Країни мрій».

Аналіз передвиборчої програми В. Зеленського 2019 р. та його подальшої політичної діяльності дозволяє зробити висновок, що ідея «Країна мрій» є скоріше популістським наративом, аніж узгодженою стратегією для розвитку України. Вона містить низку привабливих, емоційних гасел та декларацій, які формують в уяві виборців ідеал бажаного майбутнього («Україна, де стріляють лише салюти», «де лікарі та вчителі отримують реальну заробітну плату, а корупціонери - реальні строки») [156]. Його концепція «Країни мрій» має ілюзорний характер, оскільки вона є набором розрізнених обіцянок, які не пов'язані чіткими ідеологічними засадами та не підкріплені конкретними планами їх реалізації. Це наближає її до політичної утопії – нездійсненої мрії про ідеальне суспільство. Популістський та ілюзорний наратив «Країни мрій» ефективно мобілізував електорат на хвилі суспільного запиту на «швидкі зміни». Але, він позбавлений міцного ідеологічного чи прагматичного фундаменту, слугуючи насамперед меті завоювання симпатій та формування монолітної президентської влади, а не сильної країни.

Ідеї розбудови «Країни мрій» не є новими, оскільки вони мають місце в політичній історії інших країн, зокрема такі стратегії реалізовувались у США та КНР.

Ідея «китайська мрія» (中国梦) є політичним гаслом довгострокового розвитку КНР. Суть «китайської мрії» полягає у «відродженні великої китайської нації» [81]. У 2012 р. голова КНР Сі Цзіньпін заявив: «Реалізація великого відродження китайської нації - це найбільша мрія китайського народу в цей момент. Ми повинні гарантувати можливість брати участь у житті держави кожною людиною, право на розвиток, захищати соціальну неупередженість і справедливість, зробити результати розвитку рівними для всіх людей і неухильно рухатися вперед у напрямку загального процвітання». Запропоновані Сі Цзіньпіном ідеї ставлять цілі будівництва та розвитку соціалізму з китайською специфікою, яка позиціонується як досягнення у китаїзації марксизму [70].

Концепція «китайська мрія» проголошена як «мрія про велике відродження китайської нації», яке пов'язано з об'єднанням Китаю з Тайванем, про яке мріють усі покоління китайців [75]. З моменту проголошення у 1949 р. в Пекіні КНР, відносини із Тайванем характеризувалися відвертою військовою конфронтацією, вичікуванням зручної нагоди для остаточної поразки противника та взаємним політичним невизнанням [223, с. 121]. У 2023 р. Сі Цзіньпін у зверненні з нагоди 130-ї річниці від дня народження засновника КНР Мао Цзедуну сказав, що «здійснення повного возз'єднання з батьківщиною є неминучим шляхом розвитку, це справедливо і те, чого хоче народ. Батьківщина повинна бути і буде возз'єднана» [4]. КНР готовий «з максимальною щирістю та зусиллями прагнути до перспективи мирного возз'єднання, але ніколи не дозволить нікому чи будь-якій силі відокремити Тайвань від Китаю». В тайванському питанні позиція Китаю залишається незмінною і полягає в тому, що Тайвань – це невід'ємна частина території Китаю [80].

Теза «Американська мрія» (American Dream) вперше вжита публіцистом Д. Адамсом: «Американська мрія - це мрія про таку землю, на якій кожен стане настільки кращим і успішнішим, наскільки зможе. Американська мрія - це ідея гоночних машин і високих ставок, а такий соціальний устрій, у якому кожен чоловік і кожна жінка зможуть максимально близько досягти можливих висот і бути гідно оціненими оточуючими незалежно від збігу обставин, їхнього

народження і становища» [272, с. 2]. Американська мрія – ідеал свободи чи можливостей, сформульований «батьками-засновниками»; духовна міць нації. Якщо американська система – це скелет американської політики, то американська мрія – її душа. Для деяких «американська мрія» – це насамперед можливість. Бувши головною рухомою силою політики держави, американська мрія більшістю людей сприймається як комбінація свобод і можливостей, орієнтованих на соціальну справедливість [370, с. 17]. Американська мрія є американським соціальним ідеалом, який акцентується на егалітаризмі та матеріальному добробуті [274].

Порівняння «китайської» та «американської мрії» свідчить про те, що китайська мрія є державною стратегією та ідеологією, а американська національною ідеєю. Китайська мрія пов'язана із розвитком держави та суспільства, а американська із розвитком людини, як особистості, яка має свободи та можливості. Українська концепція «Країни мрій» В. Зеленського є більш схожою із китайською, оскільки вона пропонує не розвиток окремої людини, а в цілому «України найближчого майбутнього» [156].

Суспільство не може існувати без лідерів та груп, що здійснюють управління державою. Для реалізації своїх інтересів вони потребують взаємодії з масами. Порядок взаємодії еліти та народу пояснюється елітарною теорією демократії (Р. Міхельс, Г. Моска, Й. Шумпетер). Теорія визначає, що лише керівний прошарок здатен стримати властивий масам ірраціоналізм і радикалізм. Відсутність у суспільстві еліти є головною причиною кризи демократії. Обмеження участі мас у політичному процесі пов'язано з тим, що масам властиві антидемократичні тенденції, вони не уявляють собі цінності і принципи демократії, а піддавшись впливу демагогів, можуть їх порушити. Демократія є ефективною, якщо еліта забезпечить буфер між ірраціональністю спільноти та державою. Демократія підтримує плюралізм еліт. Маси, обираючи між конкуруючими елітами, впливають на політику, проявляючи свою волю [160, с. 79-80].

Іспанський філософ Х. Ортега-і-Гассет зазначає, що суспільство є динамічною єдністю двох факторів: меншості і мас. Меншість – це індивіди або група індивідів, що якісно відрізняються від натовпу. Маса – це натовп, що не мають окремі ознаки, які їх відокремлюють [147, с. 15].

Політичний популізм, базується на уявленні про поділ суспільства на «справжній народ» та «корумповану еліту», що протистоять один одному, де «народ» веде морально виправдану битву проти «еліти» та повинен мати можливість самостійно приймати важливі економічні та політичні рішення [304, с. 139]. Ворожість відносин між «народом» та «елітами» не позначається на інституціональній участі (явці на вибори), але широко пов'язується з неінституціональною участю (публічні петиції, вуличні акції) [275, с. 115]. Популістські уявлення пов'язані із голосуванням за політиків, які транслиують ідею протистояння та позиціонують себе як інструмент боротьби «народу» з «елітами» [313, с. 444].

З погляду протистояння «народу» та «еліт» популізм розглядається, як система поглядів, що містить три взаємопов'язані компоненти: антиелітизм – віру в те, що «еліти» є аморальні, корумповані, переслідують свої особисті цілі та прагнуть експлуатувати «народ»; народоцентризм – віру в те, що «народ» є моральний і добрий за природою, тому повинен відігравати важливу роль у прийнятті політичних рішень; маніхейський світогляд – віру в те, що «народ», який уособлює добро, та «еліти», які уособлюють зло, протистоять один одному у боротьбі за збереження нації [301, с. 150-152].

Дихотомію протистояння «народу» та «еліти» сформулював англійський науковець аргентинського походження Є. Лаклау. На його думку, точкою відліку популізму є соціальна вимога. Він вважає, що популізм не висловлює вимог певної групи, а сам виробляє групу шляхом конструювання «народу». Соціальна вимога може бути задоволена або не задоволена інституційною системою. Якщо вимога задовольняється, популізм зникає. У суспільстві, де всі вимоги задовольняються, популізм неможливий, оскільки для популізму необхідна незадоволеність народу. Однак, існування такого суспільства не можливе,

оскільки жодна система не може задовольнити вимоги, які часто суперечать одна одній. Наприклад вимоги - підвищення зарплат та гендерне квотування, не маючи між собою спільного, є еквівалентними одна одній у своїй незадоволеності. Завдяки акумуляції незадоволених вимог формується розрив між інституційною системою та спільнотою. Оскільки влада не може відповідати на вимоги суспільства, вона втрачає легітимність і протиставляється «народним» запитам. Завдяки цьому виникає ланцюжок еквівалентних вимог і формується кордон між суспільством та владою [331, с. 201-208].

Категорія «народ» досліджувалась філософією, юриспруденцією, соціологією, політологією та іншими суспільними науками. Різноманітність наукових робіт, теоретичних підходів досі не привели до єдиного розуміння природи та змісту категорії «народ». Народом називають спільноту громадян однієї країни, яка є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в державі. Народ виступає політичним виміром нації – політичні спільноти, що об'єднує всіх громадян певної держави, незалежно від їхнього етнічного походження, соціального і культурного статусу [104, с. 477]. Дефініція «народ» з'явився як відповідь на спроби відмежування етнічного чинника від політичного об'єднання громадян у межах однієї держави. Народ є спільнотою вищого, ніж нація, оскільки є комбінацією етнічного і соціального чинників. Народ містить не етнічне, а державно-правове навантаження, що впливає з його суверенності у державі [104, с. 477].

Вперше поняття «народ» з формальної точки зору визначено у 1972 р. Міжнародною комісією юристів, яка зазначила, що це спільноти які мають спільні «історичні, расові чи етнічні, культурні чи мовні, релігійні чи ідеологічні, географічні чи територіальні ознаки. Народ починає існувати лише тоді, коли він починає усвідомлювати свою власну ідентичність та підтверджує свою волю до існування» [322, с. 70].

Поняття «народ» розглядають у трьох аспектах: народ як політична спільнота – носій суверенітету та єдине джерело влади; народ як територіальна спільнота – населення певної території; народ як наднаціональна політико-

територіальна спільнота, яка володіє правом на рівноправність та самовизначення [263, с. 12].

Народ є сукупністю всього населення, що проживає у державі [99, с. 145]. Таке населення держави, утворює єдину спільність незалежно від кількості національних спільнот, які в ній існують [258, с.46]. Населення держави складають всі особи, що мешкають на її території, це можуть бути власні громадяни (піддані), іноземці та особи без громадянства. Громадянин (підданий) тієї чи іншої держави перебуваючи поза її межами, не втрачає з нею правового зв'язку, тому він є частиною її народу [125, с.9–10].

Народ являє собою виборчий корпус і наділений установчою владою [99, с. 146]. З такого розуміння поняття народу виходить Конституція України [95], у статті 5 якої визначено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, що він здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України [181].

Зазначена концепція поняття «народ» розповсюджена в розвинутих демократичних країнах, в яких на конституційному рівні народ визнається джерелом влади. Народ є частиною населення, яка складається з індивідів, яким Конституція надає виборчі права. Народом виступає сукупність громадян держави, яка має можливість реалізовувати свої повноваження в процесі різного роду голосувань і в процесі застосування інститутів безпосередньої демократії [99, с. 146].

Народовладдя здійснюється через народний суверенітет. Народний суверенітет передбачає володіння народом соціально-економічними та політичними засобами, які забезпечують їх реальну участь в управлінні справами держави. При дотриманні принципу народного суверенітету закони є продуктом

їх загальної волі або групи осіб, влада якої санкціонована згодою народу, втіленою в Конституції. Сувереном виступає сукупність громадян, що передбачає неможливість присвоєння суверенітету індивідом чи групою людей [263, с. 21].

Державна влада – законодавча, виконавча чи судова – це влада, яка встановлюється народом, діє від імені народу, ним уповноважена. Державний суверенітет вторинний щодо суверенітету народу, оскільки межі державної влади, її «вільного» розсуду визначаються народом і не можуть бути порушені державою без ризику втрати своєї легітимності. Народ передає державі не саму владу, а право на владу. Саме тому здійснення влади її конкретними носіями виправдане остільки, оскільки вони виражають втілені в Конституції інтереси народу в прийнятих ними актах законодавчої, виконавчої та судової влади. Юридичною формою визначення легітимності держави можуть бути тільки референдум і вільні вибори. А законна влада – завжди тимчасова влада, остільки вільні вибори мають періодичний характер і повинні проводитися згідно з термінами, встановленими чинним законодавством [263, с. 27-28].

Народ становлять громадяни, що проживають на території держави та за її межами та володіють повною політичною правосуб'єктністю, насамперед виборчими правами. Громадяни, які мають відповідні права у сфері політико-правових відносин і є активними суб'єктами виборчого, референдного та інших процесів у відносинах народовладдя [232, с.104].

Народом є громадяни держави всіх національностей [99, с. 146]. Зазначена теза в Україні має засадничий характер, оскільки вона визначена як державоутворююча в Декларації про державний суверенітет України [50]. В преамбулі Конституції України [95] визначено, що народом є громадяни України всіх національностей. Український конституціоналіст В. М. Шаповал визначає народ як населення держави, що утворює єдину спільність незалежно від кількості національних спільнот, які в ній існують [258, с. 46].

Український народ – це сукупність громадян різних національностей, якому належить вся повнота влади, в тому числі корінні народи та національні

меншини [179, с. 36]. Основою консолідації суспільства є розуміння самої української нації як поліетнічної спільноти, що історично склалася на території України та усвідомлює себе як спільноту громадян України. Такі громадяни є «українською політичною нацією», які інтегрувалися в українське суспільство на політичних, а не на етнічних засадах [179, с. 36-37].

Популізм визначає, що «народ» завжди протистоїть «елітам», при цьому такі еліти є «корумпованими».

Термін «еліта» походить з французького *elite* - найліпший, добірний. Починаючи з XVII ст. цей термін вживався для найменування «обраних людей», перш за все вищої знаті [233, с. 153]. Сучасні дослідники виділяють такі підходи для визначення поняття еліта: ціннісний – існування еліти пояснюється деякою «вищістю» (перш за все інтелектуальною, моральною тощо) одних людей над іншими (В. Парето, Г. Лассуелл, Л. Боден, Х. Ортега-і-Гассет, М. Вебер, А. Тойнбі, Д. Дюпре); структурно-функціональний – існування еліти пояснюють виключною важливістю функцій управління, що визначають винятковість ролі людей, які реалізують ці функції, до того ж виконання даних функцій за необхідністю здійснюється меншістю (Г. Моска, Т. Дай, С. Келлер, В. Геттсмен); інституціональний, який трактує еліту як групу осіб, які займають керівні позиції у впливовіших соціальних інститутах - урядових, економічних, військових, культурних [233, с. 155].

Історичний досвід і сучасна практика свідчать, що відбутися як політична нація може лише соціально-розвинений народ, який має життєздатну еліту [327, с. 126]. Політична еліта відіграє важливу роль у суспільно-політичному житті. Тисячоліттями вона виконувала дві основні функції: створення та розвитку. В певні історичні моменти в суспільствах виділялися групи людей, які були здатні покращити або створити нову систему життя суспільства та надалі забезпечувати збереження й розвиток цієї системи [55, с. 2].

Політична еліта - це «самодостатня, відносно привілейована менша частина суспільства, яка усвідомлює власні інтереси, свою специфічність, вирізняється з політичного середовища на основі вищого ступеня розвитку

окремих психологічних, соціальних, політичних якостей, бере безпосередню участь у прийнятті та здійсненні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї» [8, с. 216]. Політична еліта є частиною правлячого класу та об'єднує ту його частину, яка володіє навичками професійної політичної діяльності та безпосередньо здійснює державне управління [101, с. 43].

Політична еліта є верхівкою «правлячого класу», його своєрідною інтелектуальною й професійно-компетентною аристократією. Вона є правлячою групою суспільства, що є верхньою стратою політичного класу. Еліта стоїть на вершині державної піраміди, контролюючи основні, стратегічні ресурси влади, приймаючи рішення загальнодержавного рівня. Еліта не тільки править суспільством, але керує політичним класом, а також створює такі форми організації держави, при яких її позиції є ексклюзивними. Політичний клас формує еліту та є джерелом її поповнення [130, с. 115].

На думку М. Шульги, елітні групи складають протоеліта (лідери громадських організацій, парламентських фракцій, частина посадових осіб, судді, адвокати), псевдоеліта (випадкові в політиці люди, лідери злочинних угруповань), постеліта (частина старої еліти, що зберігає свої позиції в рудиментарних суспільних інститутах – колишні лідери державних профспілок, жіночих, ветеранських організацій) та дійсна еліта (учені, художники, відомі журналісти, лікарі, учителі - тобто ті, чий суспільний авторитет залишається високим незалежно від соціально-політичних змін) [261].

Водночас, еліта – це єдина правляча група суспільства. Вести мову про «не правлячу еліту» немає сенсу, оскільки, якщо еліта не править, значить, це не еліта» [102, с. 42].

Говорити про те, що в Україні вже сформована еліта, особливо на рівні державних менеджерів чи політичних діячів, зарано. Ми маємо квазіеліту, якій притаманно багато ознак номенклатури. Необхідно згадати, що номенклатура, на відміну від еліти, виокремлює людей лише за критерієм посад, які вони обіймають. А еліта - це ще й моральний авторитет і авторитет у суспільстві, це люди, до думки яких дослухаються, люди, які мають неформальний вплив на

соціум. Для пострадянської України характерне незначне оновлення еліти, що свідчить насамперед про її усталеність. Зміни суспільно-політичного соціалістичного устрою і відповідної політичної системи не привели до повного оновлення політичної еліти [101, с. 41]. Відсутність політичної еліти та зовнішні фактори впливу неодноразово призводили Україну до втрати її незалежності [327, с. 126]. Це відбувалось у XVII – XVIII ст. коли козацька Україна втратила свою державність, та у XX ст. коли політична еліта УНР була надто слабка і не зуміла опанувати українське суспільство [152].

Сформована в Україні еліта не є організуючим началом і не має довіри у більшості населення [54]. Як зазначив український дослідник С. Таран щодо часів Помаранчевої революції: «Прихильники біло-синіх, які вимагають хліба, і прихильники помаранчевих, які вимагають видовищ, мають навчитися вимагати від політиків програм, стратегій і системних дій. І це теж - питання зміни поколінь. Але вже не політиків, а виборців» [224].

Невід'ємним елементом демократії є наявність громадянських та політичних прав, які підтримуються правлячими елітами. Їх ефективна реалізація можлива при відданості правлячих еліт принципу верховенства закону. Самі громадянські та політичні права покликані обмежити повноваження держави та деспотизм влади [306, с. 430]. Для того щоб це відбулось, еліти мають бути чесними та законослухняними, вони не повинні толерувати корупції, а еліти повинні демонструвати «порядність» [293, с. 542].

Особливості правлячої еліти України у тому, що вона не зможе демонструвати «порядність», оскільки належність до цього класу породжує нові можливості для особистого збагачення та безкарного використання владних повноважень. Це призводить до замкнутого кола: замість того щоб служити суспільству, еліта використовує свою владу для посилення власного становища, що, своєю чергою, лише поглиблює недовіру громадян до державних інституцій.

Американський президент Т. Рузвельт зазначав, що: «Ані корупціонер, ані людина, яка потурає корупції інших, не може працювати на благо суспільства» [34, с. 16]. Корупція у широкому трактуванні є проявом кумівства, блату та дії

інших незаконних механізмів, які використовуються елітами, щоб обійти закон, зловживати владою до власної вигоди та позбавляти громадян їх законних прав [371, с. 110-112]. Корупція в елітах досягає такого рівня, що демократичні норми виявляються повністю недієздатними [377, с. 10]. Корумповані еліти знижують ефективність демократії [335, с. 56].

Корупція – це явище, яке вразило апарат державної влади й управління, пов'язане з його розладом, коли представники апарату незаконно використовують своє службове становище в корисливих цілях, для особистого збагачення всупереч інтересам служби. Корупція є протиправною діяльністю певних осіб, спрямована на використання свого службового та суспільного статусу для особистого збагачення, збагачення своїх родичів і прибічників, отримання інших переваг і благ усупереч інтересам суспільства [117, с. 164]. При корупції, еліта не надає громадянам послуги, що їм належать за законом, а продає їх за допомогою хабарів чи взаємних позик. Через корупцію соціальні привілеї громадян стають виборчими, що порушує права більшої частини населення. Корупція породжує неформальні підпільні структури, у яких люди пов'язані взаємними зобов'язаннями, що підживлює кумівство, фаворитизм і клієнтелізм. Корупція підриває народовладдя, вона стає антитезою верховенству закону [321, с. 282]. Будь-які форми соціальної взаємодії та взаємовідносин є проявом соціального капіталу [283, с. 241-242]. Не кожний соціальний капітал сприяє розвитку демократії, а корупція, кумівство та блат його підривають [321, с. 427].

Корупція є позаправовим соціальним явищем, що найбільш корелює з політичною природою автократій і «псевдодемократій», руйнує суспільну мораль та шкодить цінностям політичної нації, деформує стан і функції державного апарату, дискредитує владу всередині країни й веде до занепаду міжнародного авторитету держави [34, с. 16-17]. В преамбулі Кримінальної конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією 1999 р. зазначено, що корупція загрожує правопорядку, демократії та правам людини, руйнує належне управління, чесність та соціальну справедливість, перешкоджає конкуренції та

економічному розвитку та загрожує стабільності демократичних інститутів і моральним засадам суспільства [107].

Політична корупція в Україні охопила всі гілки та інститути державної влади, місцевого самоврядування і є головною перепорою на шляху подальшого розвитку України, як повноцінної демократичної держави. Політична еліта України виявилася не готовою сприйняти некорумпований стиль політичної поведінки владної діяльності, а відтак реально протидіяти політичній корупції. Внаслідок цього, звинувачення у політичній корупції стали лише інструментом політичної боротьби та публічної риторики політиків [160/1, с. 2]. Феномен всеохоплюючої корумпованості став системо-утворюючим в українському суспільстві, є передумовою руйнації самої соціальної системи [218, с. 11].

Головна соціально-політична небезпека корупції як деструктивного явища полягає не тільки у появі дисфункцій сфери державного управління, але й загрожує занепадом і деградацією будь-якій політичній системі, спричиняє «корозію» та поступове руйнування здорових соціальних зв'язків, які склались раніше в системі державного регулювання, суспільного контролю і функціонування соціальних інститутів. Соціально руйнівна дія латентних корупційних злочинів формує в середовищі правопорушників психологічний настрій безкарності, стимулює рецидивну злочинність та деформує масову свідомість завдяки міфу про невикоріненість подібних дій [34, с. 16-18].

Корупція не є сучасним феноменом, а існує з початку створення первісних ознак суспільства, коли формуються основи управління суспільством. Ш. Монтеск'є зазначав, що «усяка людина, що володіє владою, схильна зловживати нею, і вона йде в цьому напрямі, поки не досягне покладеної їй межі» [136].

Корупція не є інституцією, яка має виключно українські коріння. Зазначена інституція відома усім народам протягом всього історичного розвитку. Навіть давні релігійні тексти містить антикорупційні застереження. У Старому Завіті йдеться, що Мойсей проповідував проти прийняття подарунків, тому що вони «засліплюють очі» та призводять до несправедливості [193, с. 78]. Мойсей отримав таку настанову: «Дарів не приймай, бо дари сліпими роблять зрячих і

перекручують справу правих» (Ісх. 23:8) [13]. У Корані зафіксовано спеціальну заборону платити хабарі. Пророк Мохамед застерігав, що Аллах прокляне всіх, хто платить та бере хабарі, а також того, хто сприяв цьому [193, с. 78].

Зародження корупції на теренах України починається у період становлення та розвитку її державності. В Давньоруській державі виникає система «кормлінь» тіунів (чиновників), яка стає основою зародження та формування корупційних явищ впродовж подальших історичних періодів розвитку української державності. Норми «Руської Правди» не передбачали відповідальності за прояви хабарництва з боку тіунів, оскільки таке поняття взагалі не існувало. Навпаки на законодавчому рівні була закріплена традиція «відкуплення» від покарання за вчинений злочин [158, с. 66].

Політична корупція є притаманною на українських землях і в період їх входження складу Великого князівства Литовського у XIV столітті, а згодом до Речі Посполитої у 1569 році. У королівських судах Речі Посполитої чиновники могли уникнути покарання за умови наявності покровителя та статків. Історик І. Ш. Старовольський описав правосуддя Речі Посполитої: «У судах у нас завелися нечувані побори, підкупи; наші війти, лавники, бурмистри – всі продажні, а про донощиків, які підводять невинних людей в біду, і говорити нема чого. Спіймають багатого, заплутають і засадять до тюрми, та й тягнуть з нього подарунки та хабарі» [376].

З утворенням у XVI–XVII ст. Запорізької Січі, вищі стани приймали такі правові акти, які часто робили старшину та шляхту непідсудними [151, с. 373–382]. В період ранньомодерного суспільства домінувало переконання, що хабар – це звичайна фінансова транзакція, яка не може трактуватись із погляду моралі [325, с. 76]. В ранньомодерних суспільствах корупція стає складовою міждержавних стосунків. У грудні 1653 р. до Прилуцького полку прибуло царське посольство на чолі з боярином В. Бутурліним. Московські посланці везли із собою дарів: гетьману Б. Хмельницькому, окрім інших «гостинців», соболів на 1500 рублів, писареві І. Виговському та гетьманичу Тимошеві – соболів на 500 рублів кожному. Щедрі дари вартістю в сотні рублів

передбачалися «єпископу чернігівському, і архімандриту печерському, і в монастирі, і до соборних церков протопопам на милостиню», окремі дарунки мали отримати військові осавули, а рядовим козакам посланці везли більше сотні відер меду. Для підкупу необхідних людей у гетьманському середовищі виділялось соболів на 800 рублів, а також «в запас грошей 400 злотих та 200 єфимків». Отже, специфіка тогочасного посольства тісно пов'язана із роздаванням хабарів [87, с. 48]. Особливим видом корупції були «подарунки» козацькій старшині від польського командування. Практика ця була поширена, оскільки, як вважалося, «перекупування одного чи двох людей коштувало значно менше, аніж відправлення великої армії на війну» [382, с. 130].

На Гетьманщині на початку XVIII ст. зробити кар'єру від рядового козака до старшини – однієї відваги на полі бою було недостатньо. Набуло поширення кумівства. Утворилися цілі клани, які прибрали до своїх рук керівні посади на Гетьманщині. Вони передавалися у спадок. Тому діти зі знатних родин не йшли у Військо Запорізьке рядовими козаками, а одразу записувалися у військові старшини, копіюючи практику поширену серед російського дворянства [200, с. 30]. В період руїни політична корупція стане звичайною справою. Так сподвижник Мазепи П. Герцик здобуде пернач половника купивши голоси полтавських козаків [192, с. 4].

За часів правління І. Мазепи корупція стане однією з причин поразки повстання яке він очолив. Розуміючи причини поразки та шукаючи підтримки у простого люду козацька старшина на чолі з П. Орликом у Конституції присвятить норми питанням боротьби з корупцією. Зокрема в Конституції П. Орлика міститься застереження старшині: «...щоб вона не використовувала свого становища для визиску козаків, селян і ремісників». У ній заборонялася практика купівлі керівних посад, оскільки «всілякі утиски та здирства бідним людям походять здебільшого від владолюбних накупів». А для майбутніх гетьманів П. Орлик встановлює, що «для припинення корупційної практики гетьман зобов'язувався ретельно стежити за тим, щоб усі посади, насамперед полковницькі, були виборними» [225, с. 27].

В часи правління гетьмана К. Розумовського корупція знайшла своє місце майже у всіх сферах суспільного життя [196, с. 63]. У час входження українських земель до складу Російської імперії, корупція процвітала в усіх прошарках чиновницького класу. Під час усього періоду правління династії Романових саме корупційні злочини були джерелом прибутку як урядовців вищого рівня, так і дрібних чиновників [256, с. 60].

В результаті національно-визвольного руху українського народу, який розгорнувся після перемоги Лютневого перевороту 1917 р., на теренах українських земель повстала Українська народна республіка. 20 (7) листопада 1917 р. Третій універсал Української Центральної Ради проголосив утворення УНР як автономної частини федеративної Російської республіки, а вже 24 (11) січня 1918 Четвертим універсалом Української Центральної Ради проголошено УНР самостійною незалежною державою [15, с. 224-228].

Молода українська держава потерпала від корупції на усіх щаблях влади. З корупційними діями були пов'язані навіть такі високопосадовці як прем'єр-міністр Б. Мартос, міністр фінансів П. Чижевський, член Директорії Ф. Швець та інші політики та урядовці вищого щабля [148, с. 21.]. Міністри вели «розгульне життя»: «Гульня, кидання направо і наліво державного гроша йшло без перерви день і ніч...» [32, с.282]. Результати роботи Ревізійної комісії щодо перевірки діяльності Міністерства фінансів УНР в Німеччині, викрили глибокі корені корупції, злочинну співпрацю чи не усіх співробітників Міністерства фінансів УНР, саботаж і елементарну безвідповідальність, які були поєднані з усвідомленням безкарності. Грошові махінації, корупція та крадіжки державних коштів, які здійснювалися головою і членами Міністерства фінансів УНР, мали тісне переплетення з найвпливовішими державними і політичними діячами, установами та організаціями УНР [32, с. 282].

Більша частина належних УНР коштів – 300 мільйонів марок зберігалася у банках Німеччини. Закупівельні комісії купували в Німеччині різноманітні товари для українського війська, господарства та уряду. Посол УНР в Угорщині М. Василько у листі до міністра-президента УНР П. Пилипчука восени 1920 р.

зауважував, що у нього склалося враження, «що при закупках було переплачено у безвимірний спосіб, а при продажах товари були віддані за дешеву ціну» [32, с. 283]. М. Василько зазначав приклад зловживань представників уряду УНР, які було скоєно у Берліні: закупівля білизни на суму 500 тис. марок, яка, більше була схожа на ганчірки [139, с. 95].

УНР стала жертвою внутрішньої розрухи, що глибоко коріниться в корупції та відсутності стратегічного бачення у владних колах. Жадібність і байдужість діячів УНР у підсумку привели до дискредитації української справи на міжнародній арені. На тлі цього розчарування залишилася розгублена українська армія, яка потребувала елементарного - зброї, боєприпасів, продовольства, медичної допомоги. На думку українського історика П. Гай-Нижник, саме корупція знищила УНР [269].

Радянська Україна також потерпала від корупції та хабарництва. Декретом РНК «Про хабарництво» від 08 травня 1918 р. введено кримінальну відповідальність за хабарництво, а замах на отримання або давання хабаря прирівнювався до злочину [170, с. 125]. 26 квітня 1919 р. прийнято Декрет УРСР «Про хабарництво та незаконні побори», де передбачались більш суворі покарання за хабарництво, а у липні 1921 року РНК України видає постанову «Про заходи боротьби з посадовими злочинами», у якій пропонується застосувати за хабарництво покарання аж до найвищої міри покарання (смертної кари). Надалі 16 серпня 1921 року РНК було видано новий Декрет «Про боротьбу з хабарництвом» [250, с. 241–245.].

Надалі склади злочинів за хабарництво було включено в Кримінального кодексу УСРР 1922 р. [237], Кримінального кодексу УРСР 1927 р. [108]. У 1926 р. у Києві відбувся судовий процес щодо корупційних зловживань київських міліціонерів. Слідством встановлена корупційна схема: начальники райвідділів систематично платили «відкати» за хороше ставлення по службі та звітність по розкриттю злочинів, надалі вказану схему застосовували дільничні, які своєю чергою отримували хабарі від підприємців та торговців на своїх ділянках. Будь-які матеріальні потреби міліцейського керівництва задовольнялись коштом

підприємців, а у випадку незгоди останніх, до них застосовувалися засоби тиску [135].

Під час «хрущовської відлиги» стали порушуватися кримінальні справи проти корумпованих чиновників та правоохоронців (міліція, прокуратура та суд). На початку 1950-х років правоохоронні органи УРСР розкрили злочинну групу, яка займалася масовими розкраданнями палива в Києві. Перший секретар ЦК КП України М.С. Хрущов наполіг на тому, щоб дії розкрадачів суд кваліфікував не відповідно до Указу Президії ВР СРСР від 04.06.1947 «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного й громадського майна», а як «економічну контрреволюцію». Судові органи отримали політичну установку й засудили чиновників, що проходили в справі до найвищої міри покарання [214, с. 91].

У радянській Україні хабарництво та корупція вважались пережитком буржуазного явища. У листі ЦК КПРС «Про посилення боротьби з хабарництвом і розкраданням народного добра» 1962 р., говорилося, що хабарництво – це «соціальне явище, породжене умовами експлуататорського суспільства». Жовтнева революція ліквідувала корінні причини хабарництва, а «радянський адміністративно-управлінський апарат – це апарат нового типу» [184, с. 7].

У записці Відділу адміністративних органів ЦК КПРС і ЦПК при ЦК КПРС про посилення боротьби з хабарництвом у 1975–1980 рр. від 1981 р., зазначено, що у 1980 р. виявлено понад 6000 випадків хабарництва, що на 50% більше, ніж у 1975 р. В записці зазначається про появу організованих груп в органах державної влади, про факти засудження міністрів і заступників міністрів у республіках, про хабарництво і зрощування зі злочинними елементами працівників контрольних органів, хабарництво в прокуратурі і судах. Перераховуються основні склади корупційних злочинів: реалізація дефіцитної продукції; виділення устаткування і матеріалів; коригування і зниження планових завдань; призначення на відповідальні посади; приховування шахрайств [37, с. 19].

Найбільших масштабів корупція в СРСР набула в роки правління Л. Брежнєва. Вона стала невіддільною частиною й умовою функціонування управлінського апарату, тіньової економіки, соціального розшарування суспільства й однією з причин деградації економічного й політичного життя [85, с. 23-24].

Система, керована комуністичною партією, за якої всіх посадовців або призначали, або обирали на безальтернативних виборах, була неефективною, репресивною та відкритою для корупції. Коли в 1985 р. до влади прийшов М. Горбачов, він спробував провести економічні реформи («Перебудова»), але корупція вже була вбудована в саму систему управління країною. У результаті лібералізації економіки партійна еліта почала приватизовувати державні активи на свою користь. Фактично крах СРСР – це був організований переділ власності, у якому партійна еліта перетворилася на клас олігархів [97].

16.07.1990 р. Верховна Рада УРСР прийнято Декларацію про державний суверенітет України [50], якою проголошувалася самостійність, повнота і неподільність влади Української держави в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. 24.08.1991 р. позачергова сесія Верховної Ради УРСР проголосила Акт незалежності України [6].

На сучасному етапі розвитку корупція в Україні є надзвичайною проблемою, адже вона небезпечна не тільки як засіб самознищення ефективної державної влади, а й засіб дискредитації представницької форми демократії. Корупційні діяння дають змогу державним посадовцям, політичним і громадським діячам використовувати надані права і владні повноваження для особистого збагачення, а також задовольняти корпоративні та кланові інтереси політико-економічних груп впливу [44, с. 33].

У 1995 р. ухвалено Закон України «Про боротьбу з корупцією» [60], у якому вперше було визначене поняття «корупції» як «діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг».

Вперше Україна з'являється в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index) у 1998 р., де посіла 69 сходинку з 85 країн. Найближчими «сусідами» для нашої країни тоді стали Єгипет, Болгарія, Болівія, Пакистан та Латвія [288]. У цьому ж році в Україні відбувається перший корупційний скандал із топ-посадовцями, учасником якого був прем'єр-міністр України П. Лазаренко, відносно якого Генеральна прокуратура України порушила справу за підозрою в розкраданні державного майна в особливо великих розмірах та зловживанні посадовим становищем [217].

Указом Президента України Л. Кучми затверджено Концепцію боротьби з корупцією на 1998-2005 роки. У вступі до неї зазначається, що «Корупція є одним з основних чинників, які створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку держави, вона негативно впливає на всі сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну і правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини» [239].

У 2015 – 2019 рр. відбувається створення органів антикорупційної системи України. У березні 2015 р. почало роботу Національне агентство з питань запобігання корупції. Через місяць було запущене Національне антикорупційне бюро України, а у вересні того ж року для процесуального керівництва корупційними справами була створена Спеціалізована антикорупційна прокуратура. У лютому 2016 р. в Україні з'явилося Агентство з розшуку та менеджменту активів. А фінальною точкою у формуванні антикорупційних органів став запуск Вищого антикорупційного суду у 2019 році [139].

Світовий банк включив Україну до «субрегіону» (з Молдовою, Росією і Білоруссю), де корупція визначена як третій за силою тригер, що спільно з іншими факторами гальмує і створює несприятливі умови бізнесу та економічним реформам. Специфічну корумпованість структур української влади через злочинні схеми і кумівство вважають «клановою», корпоративно-лобістською, схильною до «клептократії», політично ангажованою [33, с. 22].

Україна не демонструє високих досягнень у боротьбі з корупцією. За 2020 р. її показники в Corruption Perceptions Index виросли лише на 3 бали, що не

є значущим результатом та свідченням планомірних антикорупційних змін. Як наслідок, Україна посіла 117 місце серед 180 країн. Поруч із Україною у рейтингу знаходяться Єгипет, Сьєрра-Леоне та Замбія [289]. А у 2024 р. Україна в рейтингу Corruption Perceptions Index займає 105 місце [290].

Провідну роль в успішному просуванні кар'єрними сходами в Україні відіграють не особисті чесноти, а належність до команди, клану, соціальної групи. Саме вони «виштовхують на поверхню» потрібних їм лідерів. Відбувається процес приватизації влади, сутність якого полягає у прагненні владних еліт збільшити владу заради самої влади з тим, щоб використати її для приватизації державних підприємств та природних ресурсів, а не для реалізації програм, спрямованих на підвищення рівня життя громадян, що, зрештою, призводить до тотальної корумпованості еліти. Корупція пронизує владну вертикаль згори до низу, а «зразки» такої поведінки встановлюються на найвищих шаблях державного управління [78, с. 83].

В Україні корупція формує певну модель економічних і політичних відносин, яка не зводиться до простого хабарництва, а трансформується в площину аберантної поведінки, коли її носіями докладаються зусилля щодо уникнення публічного осуду за відхилення від норм, а законність норм, які порушуються, усвідомлюється, але ці порушення вважаються цілком прийнятними через демонстрацію способів «пристосування» до них. Поведінка, що зумовлена бажанням багатьох людей досягти егоїстичних цілей (багатства, влади, уникнення правової відповідальності) шляхом наявних недоліків у діяльності найважливіших державних інституцій, стає «спусковим гачком» послаблення державності [34, с. 22].

Корупція загрожує національній безпеці та суспільному устрою України, системно і комплексно впливає на формування й діяльність владних та політичних інститутів, підриває довіру громадян до влади [5, с. 187]. Вона руйнує інститути влади та заважає ефективному управлінню державою, оскільки порушує узаконені процедури. Корупція на виборах і в законодавчих органах знижує відповідальність посадових осіб, корупція судової влади і

правоохоронних органів скасовує принцип «верховенства закону» тощо [5, с. 185].

За даними опитування населення, у 2024 р. корупція залишилася на другому місці серед основних проблем України (на першому місці збройна агресія Росії проти України). Корупція турбує 79,4 % громадян України. У 2024 році цей показник досяг найбільшого значення з 2021 року (у 2021 р. - 68,6 %). Якби не повномасштабна війна, корупція очолила б рейтинг проблем з великим відривом [96, с. 19-20]. За даними опитування населення, серед усіх типів корупції найбільш серйозною проблемою респонденти вважають політичну корупцію на найвищому рівні (93,8%). Частка тих, хто вважає політичну корупцію на найвищому рівні серйозною проблемою, статистично зросла порівняно з 2023 р. (70,4 %) [96, с. 24].

Популізм – неефективні «ліки проти корупції». Громадяни, розчарувавшись у запевненнях чинних політиків, починають віддавати перевагу популістам, які обіцяють змінити систему та розірвати хибне коло корупції. Однак, практика показує, лідери, які атакують «кумівський капіталізм» (при якому успіх у бізнесі залежить від особистих зав'язків підприємців із державними службовцями), лише встановлюють замість нього нові форми корумпованих систем [35]. Прихід до влади популістів може супроводжуватися зростанням банальної корупції – у вигляді хабарів, використання службового становища в приватних цілях тощо. Принаймні така корупція нікуди не зникає, змінюється лише напрямок фінансових потоків. Цьому сприяють обмеження демократії, автократичні тенденції, вождизм, дискримінаційний легалізм. Досвід Латинської Америки свідчить, що при популістських урядах «більшість угод здійснюється за допомогою корупційних схем» [11].

Передвиборча програма В. Зеленського [156] є цілковито антиелітарною. В. Зеленський пропонує візію України, як «Країни мрії» з акцентом на трансформацію суспільства, влади та економіки. Документ структуровано навколо ключових цінностей, таких як народовладдя, справедливість, безпека та економічний розвиток. У передвиборчій програмі В. Зеленський позиціонує себе

як представника «нового покоління», що протистоїть старій політичній еліті, яких він називає «політичними пенсіонерами», «кабінетними генералами» та «професійними державотворцями» [156]. Це створює наратив про відірваність еліти від реальних проблем народу, акцентуючи на необхідності заміни системи «новими ідеями» та «порядними фахівцями» [156]. Антиелітарна риторика використовується для мобілізації підтримки, підкреслюючи, що еліта накопичила привілеї коштом народу.

У передвиборчій програмі В. Зеленського [156] обґрунтовується антиелітаризм: «Насправді є тільки один поділ: ми і вони. Ми - це Народ України. Вони - це «політичні пенсіонери», які «кочують» із влади до опозиції, із партії в партію, і постійно створюють собі вигідне місце, прикриваючись недоторканністю» [156]. Це класичний антиелітарний спосіб, де еліта зображена як паразитуюча група, що маніпулює системою.

Акцент на народовладдя в передвиборчій програмі В. Зеленського [156] протистоїть елітарному правлінню: «Мій перший законопроект: «Про народовладдя». У ньому ми разом закріпимо механізм, за яким тільки Народ України буде формувати основні завдання для влади через референдуми та інші форми прямої демократії» [156]. Це є протиставленням політичній еліті, яка ігнорує волю народу. В. Зеленський критикує «старих політиків», зазначаючи, що «Сучасні політики пов'язані давніми образами, кумівством, бізнес-проектами, не здатні змінити Україну. Україна сьогодні потребує не просто нових облич. Вона потребує нових ідей! Моє [В. Зеленського] головне завдання - привести до влади порядних і патріотичних фахівців» [156]. Він зазначає, що йде на «один термін» проти «професійних державотворців», які зробили Україну «неконкурентоспроможною» [156].

Боротьба з корупцією у передвиборчій програмі В. Зеленського [156] є однією з ключових тем, представленою як «перемога над корупцією», а не просто «боротьба» [156]. В. Зеленський акцентує увагу на нульовій толерантності, системних змінах та покараннях, інтегруючи це в ширші реформи (судова, економічна, адміністративна). Корупція зображена як основна причина бідності,

несправедливості та еміграції, а антикорупційні заходи - як шлях до «чесної України» [156]. Принципи «Не вкради!» - основна заповідь В. Зеленського у боротьбі з корупцією. Він зазначає на «Нульову толерантність до корупції на всіх рівнях. Підозрюваний у корупції не вийде під заставу. Засуджений за корупцію отримає конфіскацію майна і довічну заборону обіймати державні посади» [156]. У своїй програмі В. Зеленський зазначає, що «Я сам не крав і нікому не дозволю!» [156], а на зміну «корумпованої еліти» прийде В. Зеленський «свій хлопець, людина з народу» [100].

На передвиборчих дебатах на НСК «Олімпійський» В. Зеленський прямо звинуватив П. Порошенко в корупції: «Ми з вами голосували за одного Порошенка, а обрали іншого. Це правда. Бо існує два Порошенко... Перший каже, що в платіжках за комуналку буде мінус, а другий тихенько робить «Роттердам+». Перший каже: «Я відкриваю школу», а другий постійно тихенько відкриває магазини Roshen. Перший відкриває аж 12 кілометрів нової дороги, а другий закриває справу Насірова. Перший Петро Порошенко каже: «Я бізнес передав у сліпий траст», а другий збільшує свої статки за рік у 82 рази. Скажіть мені, будь ласка, так, може, бюджет України передамо у сліпий траст? Може, воно нормально працює?...» [49].

Під час передвиборчих дебатів В. Зеленський проголошує: «Я не ваш опонент, я - ваш вирок». Та додає: «Я вірю, що ми зможемо прийти та зламати цю систему: з нормальними людьми, з іншою ментальністю, з ментальністю 21 століття» [49]. Така популістська заява В. Зеленського визначає необхідність оновлення «корупційних еліт».

Також на передвиборчих дебатах В. Зеленський заявив: «Чи могли ми уявити, що його «збагачення людей» виявиться збагаченням тільки його людей»? [49]. У січні 2020 р. у глобальному рейтингу сприйняття корупції Україна втратила шість позицій і опустилась до рівня 2017 року [240]. Ця новина була символічною, оскільки за перші пів року роботи нового президента В. Зеленського, який отримав небачену концентрацію влади у своїх руках, щоб подолати в Україні корупцію, привів Україну за рівнем корупції до часів розквіту

режиму П. Порошенка. Отже, з В. Зеленським сталося те, за що він критикував П. Порошенка.

А далі «ареол» невідкупності та «корупційної чистоти» команди В. Зеленського танув з кожним корупційним скандалом пов'язаним із його особою, особами тих з ким він асоціювався. Це й викриття у вересні 2020 р. на хабарі помічника депутата від «Слуги народу» О. Юрченка, який приймав гроші за правки до законопроекту [122], й придбання за два роки депутатства «Слугою народу» О. Дубінським статків більше ніж 2,5 млн доларів [90], публікація «плівок Юзіка» на яких депутат «Слуги народу» Ю. Корявченков у розмові з керівником криворізької поліції дає настанови про те, які справи треба вести у місті [26], та цей список є нескінченним.

Побіжний аналіз політичної корупції часів В. Зеленського свідчить, принцип «нові обличчя» – «старим схемам» став визначальним у політичному житті «нової команди» [186].

Ще більшу свободу відчували ті, хто звик сам керувати цією країною, використовуючи людей при владі як інструмент. Олігархічні групи, з якими П. Порошенко боровся за сфери впливу та прибутки, після зміни влади відчували полегшення. Кожен великий бенефіціар поразки П. Порошенка зумів щось отримати від переможця. Олігарх Р. Ахметов, задобрює і закохує у себе В. Зеленського, купуючи 300 «швидких» для сіл, щедро дає гроші для утримання партії. На посаді прем'єр-міністра опиняється менеджер із холдингу Р. Ахметова – Д. Шмигаль. На Офіс Президента України та фракцію «Слуга народу», хоч там у Р. Ахметова немає своїх депутатів, він витрачає 2-2,5 мільйона доларів щомісяця [186].

Перший помічник президента С. Шефір, якого журналісти фіксували на зустрічах з олігархом І. Коломойським, є людиною, яка «є камертоном для В. Зеленського». Він визначає «що таке добре, а що – погано». С. Шефір займається усіма питаннями, де є великі «тихі» гроші і комунікація з олігархами». Саме С. Шефір відповідав за «добробут» таких компаній, як Одеський припортовий завод

та ДП «Енергоатом», до керівників яких були призначені наближені до нього особи [186].

Саме В. Зеленським запропонована програма «Велике будівництво». Відповідав за цей проєкт у тісній співпраці з керівництвом Укравтодору заступник голови Офісу Президента України К. Тимошенко. На цьому ринку під час реалізації проєкту «Велике будівництво» сформувався картель кількох компаній. Укравтодор під різними приводами не допускав до тендерів їхніх конкурентів і дозволяв своїм «улюбленицям» розігрувати мільярди на «липових торгах». Три групи компаній фактично поділили між собою Україну, де вони отримували перемоги в тендерах. Ціна любові до обраних фірм – до 20% відкату [186].

Навіть повномасштабна російська агресія суттєво не змінила ситуації щодо корупції в Україні [159, с. 89-93.].

У 2024 р. НАБУ і САП завершили розслідування однієї з найгучніших оборудок, викритих після повномасштабного вторгнення РФ. Виявлено зловживання на суму 63,9 млн грн під час закупівлі АТ «Укрзалізниця» харчових продуктів для забезпечення потреб держави у період воєнного стану. Серед підозрюваних перший заступник міністра аграрної політики та продовольства та колишній заступник міністра економіки [98]. У 2025 р. НАБУ повідомило про підозру віцепрем'єру О. Чернишову у справі про корупційну схему з незаконною передачею землі у Києві під житлову забудову. Його підозрюють у зловживанні службовим становищем та одержанні неправомірної вигоди в особливо великому розмірі. На момент вчинення злочину О. Чернишов обіймав посаду міністра розвитку громад та територій [195].

Яскраво показав проблему корупції «Міндічгейт», коли антикорупційні органи звинуватили друга та партнера В. Зеленського Т. Міндіча у створенні та участі у злочинній організації, яка систематично отримувала неправомірну вигоду від контрагентів ДП «Енергоатом». За даними правоохоронців, до цієї схеми також були причетні міністри Г. Галущенко, О. Чернишов, С. Гринчук інші посадовці та його бізнес-партнери [9].

Отже, В. Зеленський бажаючи змінити «корумовані еліти» новими не пов'язаними із корупцією, насправді отримав протилежний ефект, прививши до влади такі самі «корумповані еліти». В. Зеленський оголосивши злом «корумповану еліту», обіцяючи «нульову толерантність» корумпованим чиновникам, позиціонуючи себе як «вирок» корумпованій владі, фактично відтворив ту ж саму систему, лише змінивши її обличчя. Нова команда, яка прийшла під гаслами оновлення, швидко адаптувалася до старих схем і практик, що панували в українській політиці десятиліттями. У результаті «боротьба з корупцією» перетворилася радше на інструмент політичних розправ і контроль над ресурсами, ніж на реальну реформу.

Вищезазначене демонструє, що антиелітаризм і антикорупційна риторика В. Зеленського – ефективні інструменти для здобуття ним влади, але без структурних змін вони перетворюються на ілюзію, посилюючи кризу довіри в суспільстві. Це підкреслює необхідність балансу між народовладдям і компетентними елітами для стійкої демократії.

РОЗДІЛ 4.

ЛЕГІТИМАЦІЯ ЧЕРЕЗ ПОПУЛІЗМ: КЕЙС В. ЗЕЛЕНСЬКОГО

Моніторинг суспільної думки за усі роки незалежності України засвідчує низькі рейтинги довіри до існуючої влади, отже державні інституції є нелегітимними в очах громадян. На питання Цзи-гун «В чому суть управління?» Конфуцій відповів: «можна відмовитися від зброї, можна відмовитися від їжі, тому що смерть завжди була долею. Без довіри з боку народу жодна держава не зможе існувати» [106, с. 74]. Довіра громадян до політичних інститутів (президент, парламент, уряд, політичні партії, місцеві органи влади) є ключовим елементом у взаєминах між державою та громадянським суспільством, між різними соціальними інститутами, соціальними групами та громадянами [109, с. 3].

У 2014 р. П. Порошенко переміг на виборах Президента України в першому турі, отримавши 54 % голосів виборців. Зниження рівня довіри до нього почалось одразу після виборів. У 2014 р. цей показник становив 48 %, а у 2015 р. про довіру до нього заявили тільки 30% опитаних громадян. У першому турі виборів Президента України 2019 р. П. Порошенко отримав лише 15 % голосів, а в другому він програв В. Зеленському, отримавши тільки 24 % голосів виборців [27].

У 2019 р. президентом став В. Зеленський отримавши у другому турі 73 % голосів виборців. У лютому 2020 р. йому довіряє тільки 51 % українців, а не довіряє – 41% [27]. Якщо у грудні 2022 р. рейтинг довіри до В. Зеленського складав 52 %, то після початку повномасштабного вторгнення РФ склав рекордні 90 % [48]. Такі рекордні результати підтримки під час зовнішньої агресії Росії проти України пов'язаний з ефектом «об'єднання навколо прапора».

Недовіру громадянського суспільства мають усі державні інституції в Україні. Але рівень недовіри до такої інституції, як Президент України, безпосередньо пов'язаний із конкретною особистістю цієї посадової особи.

За результатами соціологічного опитування 2016 р. причинами падіння рейтингу П. Порошенка, окрім військової агресії РФ, є такі внутрішні проблеми, як корупція, соціально-економічна криза. На думку опитаних П. Порошенко не впорався із кадровими призначеннями, проведенням реформ та виконанням передвиборчих обіцянок [255]. За час правління П. Порошенка країну стрясає політичні скандали, пов'язані як із самим П. Порошенко, так із його оточенням [7].

З 2014 р. починається практична співпраця П. Порошенка з одіозним В. Медведчуком, олігархом пов'язаним із В. Путіним, лідером проросійської партії «Опозиційна платформа - За життя». В. Медведчук став виконувати функції перемовника із Росією та самопроголошеними «ДНР» та «ЛНР». Він активно займався нафтогазовим бізнесом та перетворився на монополіста українського ринку скрапленого газу. У 2017-2018 р.р. під контроль В. Медведчука переходять українські телеканали 112 та News One [230].

У 2016 р. Прем'єр-міністр України А. Яценюк піддав гострій критиці політичний табір президента України П. Порошенка. За словами А. Яценюка, парламентська фракція «Блок Петра Порошенка» не хоче проведення реформ. Підтвердженням такої позиції А. Яценюк вважає результати голосування за вотум недовіри уряду [270]. Попри виконання П. Порошенко ролі модератора у процесі формування уряду, цей процес прозорішим не став. Не було відкритого обговорення кандидатур до уряду від фракцій коаліції «Блок Петра Порошенка» та «Народного фронту». А новим прем'єр-міністром у 2016 р. став наблизений до П. Порошенка політик В. Гройсман [255].

У квітні 2016 р. відбувся «Panama Papers scandal», коли група міжнародних журналістів опублікувала інформацію про офшорний бізнес і закордонні рахунки П. Порошенка. Журналісти з'ясували, що Президент України заснував офшорну компанію для виведення своєї частки групи «Рошен», попри обіцянки

передати її в управління «сліпому трасту». Журналісти прийшли до висновку, що П. Порошенко за допомогою офшорних компаній зменшував податкове навантаження, та легалізував за кордоном кошти, які були зароблені в Україні непрозоро [10; 51]. Це розслідування сколихнуло українське суспільство. Опоненти П. Порошенка після цього скандалу вели дискусію про його імпідмент [150].

У 2019 р. в українських ЗМІ та соціальних мережах галасу наробило розслідування Bihus.Info про розкрадання в оборонній сфері. Журналісти зібрали матеріали про вимивання грошей з українського оборонного комплексу. Найвищі чиновники оборонної сфери отримували відкати з постачання контрабандних деталей для військової техніки, переплачуючи за них. До цієї схеми був причетний член РНБО О. Гладковський та його син [28]. Це розслідування напередодні президентських виборів 2019 р. знизило рейтинг П. Порошенка [7].

Значно вплинуло на падіння рейтингу П. Порошенко журналістське розслідування про мальдівський відпочинок із родиною. Журналісти оприлюднили дані, за якими П. Порошенко таємно під чужим ім'ям відпочивав на Мальдівах та витратив на цей відпочинок 14 млн грн. [231]. Парадоксально, але саме цей скандал із відпочинком, а не корупційні скандали мали найтяжчі рейтингові та іміджеві втрати для П. Порошенка. Після цього розслідування, рівень політичної недовіри до П. Порошенка збільшився на 20% [7].

Були й інші політичні скандали, які впливали на довіру громадянського суспільства до П. Порошенка: від призначення генеральним прокурором Ю. Луценка, який не мав юридичної освіти та заради якого змінили законодавство [187], до публікації компрометувальних матеріалів олігархом-втікачем О. Онищенком («плівки Онищенка») про П. Порошенка та його корумповане оточення [161].

Ці політичні прорахунки П. Порошенка під час своєї каденції на посаді Президента України та під час передвиборчих перегонів знижували його легітимність, делегітимізували його в очах виборців. Навіть кандидат у

Президента України В. Зеленський під час передвиборчих дебатів на НСК «Олімпійський» зазначив: «Ми з вами голосували за одного Порошенка, а обрали іншого. Бо існує два Порошенко. Перший – прекрасний оратор, спеціаліст, фінансист, економіст, у всьому знається. Він зазвичай з'являється тоді, коли є камери. Але коли камери вимикаються з'являється інший Петро, другий. Перший П. Порошенко на Михайлівській площі кричить: «Путін, я тобі покажу». А другий тихенько паном Медведчуком передає «привіткі» в Москву. Перший каже, що в платіжках за комуналку буде мінус, а другий тихенько робить «Роттердам+». Перший каже: «Я відкриваю школу», а другий постійно тихенько відкриває магазини Roshen. Перший відкриває аж 12 кілометрів нової дороги, а другий закриває справу Насірова. Перший П. Порошенко каже: «Я бізнес передав у сліпий траст», а другий збільшує свої статки за рік у 82 рази. Скажіть мені, будь ласка, так, може, бюджет України передамо у сліпий траст? Може, воно нормально працює? Перший каже нам, що долар буде по 10, а другий робить по 30» [49]. Здебільшого об'єктивна критика В. Зеленським дій П. Порошенка, дозволила повірити виборцям у його популістську риторику.

Очікування громадян України формуються в умовах посилення кризи довіри до органів влади, правлячого класу і соціальних інститутів та складного економічного становища. У 88% населення зберігається переконання, що органи державної влади та їх посадові особи порушують закони та Конституцію України, а 52% вважають, що такі порушення є постійними та систематичними. [168, с. 56]. Наслідком недовіри до органів державної влади є зростання невдоволення траєкторією розвитку України, що підриває легітимність влади та призводить до посилення політичної напруги в державі [144, с. 155].

Рівень довіри до владних інститутів корелюється з тим, що громадяни вважають їх найбільш корумпованими. На думку громадян органи влади не є прозорими й відкритими, не дотримуються правил гри, законності та елементарної соціальної справедливості. Громадяни чекають від державних інституцій забезпечення соціальної справедливості та законності. Горизонт

суспільних вимог зводиться до задоволення матеріальних потреб, а потреби розвитку інструментів демократії та позаекономічні потреби відходять на другий план. Це створює передумови для сплеску популізму [68, с. 8-9]. Рівень політичного відчуження українського суспільства також має історичні причини: тривалий період відсутності державності й часті війни на сучасних українських територіях породили глибоке відчуження від держави, яка в уявленні суспільства є чимось чужим та ворожим [68, с. 9]. Політичне відчуження, як наслідок дефіциту інституціоналізованої довіри, істотно ускладнює динамічний розвиток країни навіть за наявності ефективних політичних інститутів. Через пасивність, звичку бути осторонь держави громадяни не користуються наявними політичними інструментами. Політичне відчуження і недовіра обертаються максимальним ухилянням від взаємодії з державою. В такому суспільстві складно розвивати ініціативи та проводити реформи [67, с. 113].

Політична, економічна та соціальна нестабільність українського суспільства є наслідком системної кризи, зумовленої кризою довіри до окремих представників влади, до її політичних інститутів [109, с. 3]. В Україні традиційно переважає недовіра над довірою до політичних інститутів [109, с. 91]. За результатами соціологічних досліджень усіх років незалежності, в Україні критично низький рівень довіри громадян до державних інститутів [71].

На думку українських правників забезпечення суспільної довіри до влади є основою змісту її легітимності [246, с. 671]. Формування недовіри до влади підриває легітимність влади, формує популістську повістку щодо зміни такої влади. Зниження рівня довіри до політичних інститутів створює ґрунт для популізму, а популістські рухи та лідери використовуючи недовіру, апелюють до народу проти «політичної еліти» та пропонуючи прості розв'язання складних проблем.

У 2016 р. громадські діячі групи «Першого грудня» (В. Брюховецький, Б.Гаврилишин, Л.Гузар, І. Дзюба та інші) звернутися із заявою щодо застережень розповсюдженню популізму в Україні. Вони зазначають, що «популізм суттю якого є політична корупція, став реальною загрозою української державності. На

дріжджах політичного популізму ростуть рейтинги вкрай правих і вкрай лівих партій. Демократичні, ліберальні цінності піддаються серйозним випробуванням. Авторитарні режими збирають несподівані дивіденди. Попри свій арлекінський стиль, популісти стали зазіхати на президентський статус навіть там, де демократична традиція здавалася непорушною. Популізм охоче паразитує на соціальних бідах, лукаво спрощуючи складне, безсоромно експлуатуючи прості емоції, спокушаючи суспільство легкими шляхами до матеріального добробуту та справедливості» [47].

Науковцями визначена етимологія терміну легітимність, відповідно до якої її нерозривно пов'язують із легітимацією влади [264, с. 203]. Науковець О. Середа вбачає в легітимізації процес, а у легітимації – результат легітимаційного процесу [197, с. 4].

Терміни «легітимація», «легітимність», «легітимний» зустрічаються з I ст. у Давньому Римі в юридичному та політичному дискурсах. У трактатах Цицерона поняття «легітимний» використовується для позначення відповідності встановленої влади закону. Античні мислителі (Солон, Геракліт, Протагор, Демокріт, Сократ, Платон та інші) зверталися до проблем побудови «ідеальної держави», в якій громадянами влада повинна сприйматися як справедливість, яке практично досягає рівня ідеального, божественного начала. Підлеглі повинні накази виконувати не через страх покарання, а через свідому довіру до владного суб'єкта та повагу до нього [265, с. 205].

В наукову сферу поняття легітимності вводить М. Вебер, розробивши її на рівні політико-правової теорії. Він розуміє «легітимність», як визнання значущості певних соціальних відносин, яке детермінує орієнтації індивідів на ці соціальні відносини та визначає їхню соціальну поведінку [25, с. 13]. Як політологи, так і юристи, під легітимізацією розуміють набуття чинною політичною владою легітимності [264, с. 204-205].

У науковій літературі зустрічаються терміни, як легітимація, так і легітимізація. Зазначені терміни походять з англійської мови, з якої слова *legitimacy* та *legitimacy*, перекладаються на українську однаково. Але, англійське

слово *legitimity* застосовується в юридичному аспекті, *alegitimacy* в політичному [216].

За твердженням О. Висоцького «легітимність є своєрідним нематеріальним, духовним ресурсом, використання якого полегшує процеси здобуття, утримання та реалізації влади, роблячи їх менш затратними та більш результативними» [25, с. 56].

Німецькій соціолог М. Вебер виділяв три джерела легітимної влади – традиційну, харизматичну та раціонально-легальну [19]. Традиційний тип легітимності влади ґрунтується на авторитеті традицій і звичаїв. Влада встановлюється відповідно до традицій і звичаїв, та ними обмежується. Підвладні сприймають владу як належну тому, що так було завжди, вони звикли підкорятися владі й вірять у непорушність і священність здавна наявних порядків. Традиційна легітимність є владою спадкоємця престолу [254, с. 513]. Харизматичний тип легітимності ґрунтується на вірі підвладних у незвичайні якості та здібності, винятковість правителя. Такий тип притаманний суспільствам з невисоким рівнем розвитку демократії та політичної культури. При цьому свідомо культивується велич самої особи правителя, авторитет якого освячує владні структури, сприяє визнанню влади населенням [254, с. 513]. Раціонально-легальний тип легітимності базується на переконанні підвладних у законності (легальності) й доцільності (раціональності) встановлених порядків та наявної влади. Цей тип легітимності передбачає, що органи влади та їхні керівники обираються через демократичні процедури й відповідальні перед виборцями, де правлять не видатні особистості, а закони, на основі яких діють органи влади й посадові особи. Даний тип легітимності притаманний сучасним демократіям, оскільки ґрунтується на довірі громадян до держави як політичного інституту. Цей тип легітимності називається інституціональним, на відміну від персоналістського типу легітимності, пов'язаного з довірою до особи правителя [254, с. 513].

Легітимність є своєрідним «кредитом довіри» громадян чинній владі, який забезпечує їй можливість діяти на законних засадах, у межах визначеної

компетенції, мати при цьому всі підстави вимагати від тих, хто делегував їй свої повноваження, виконання її наказів [89, с.224].

Основним елементом легітимізації виступає заснування, встановлення, організація та функціонування державної влади відповідно до процедур, визначених правовими нормами [264, с. 205]. Термін легітимізація (легітимізація) використовують для визначення процесу отримання, надання легітимності органам державної влади, переважно в результаті процесу виборів [264, с. 205].

Концепцію легітимності в політичній теорії розглядав англійський професор Д. Бітхем, який вважав, що влада є легітимною у випадку дотримання трьох умов: 1) влада реалізовується відповідно до встановлених правил, втілених у формальних правових актах або неформальних угодах; 2) ці правила є виправданими за умови єдиного бачення їх як урядом, так і керованими; 3) легітимність проявляється у вираженні згоди частини тих, ким керують. Легітимність базується на політичних режимах, які використовують владу відповідно до прийнятих і усталених в суспільстві принципів, зокрема режимах, які спираються на згоду більшості [281, с. 56].

Науковці висловлювали думку, що всі режими намагаються досягти легітимності, маніпулюючи знаннями, думками, очікуваннями та вірою громадян за допомогою ідеології. Легітимність є базовим елементом моделі політичної системи, що трансформує довіру у підтримку. Легітимність – це «переконання з боку учасника, що це є правильним і влаштовує його – сприймати та підкорюватись владі, дотримуватись вимог режиму» [298, с. 32, 278].

Канадський політолог Д. Істон виокремлює три види легітимності: ідеологічну, структурну та особисту. Ідеологічна легітимність притаманна політичному режиму, це своєрідні правила гри, цінності та принципи, які обмежують і роблять можливими дії з боку влади. Структурна легітимність залежить від наріжних нормативних дій, таких як конституціоналізм. Особиста легітимність базується на таких особливостях влади, як харизма та демагогія [298, с. 208, 289, 296, 300].

На думку українського науковця Є. Цокура, на ранніх етапах суспільно-політичного розвитку головним джерелом влади та легітимності виступали сила, примус, досвід та ефективність владно-управлінських дій, опосередковані через особистісні якості лідера, носія владних повноважень. При цьому домінанта ефективності управлінської діяльності була переважною. Саме вона стала основою формування традицій та моделей розподілу і передачі владних повноважень, які надалі призвели до формування національних політичних та владних систем [253, с. 300].

Легітимність органів влади, які формуються шляхом виборів, залежить від волі та активності виборців [25, с. 57]. Для визначення поняття легітимації в результаті виборів використовується поняття «електоральна легітимація». На думку К. Хакер-Кордон «електоральна легітимація є кінцевою точкою демократичних обіцянок» [317].

Науковець О. Прокоп'єв визначає електоральну легітимацію, як метод і технологію легітимації політичної влади, коли проведення виборів є підставою як для правової легітимації влади та її суспільного визнання [360]. На думку Є. Юрійчука легітимність влади передбачає її легітимацію під час виборів. Електоральна легітимація – це процес набуття владою легітимності внаслідок реалізації суб'єктами виборчого процесу демократичних принципів виборчого права в процесі виборів органів публічної влади, здійснення легітимаційних методів і технологій, в результаті яких політична довіра трансформується у підтримку влади шляхом голосування чи інших видів конвенційної участі [264, с. 210].

Електоральна легітимація є механізмом досягнення легітимності. Вона реалізується через вибори, які надають можливість громадянам безпосередньо впливати на формування органів влади. У демократичних державах вибори не лише визначають склад владних інститутів, але й виконують функцію підтвердження довіри населення до політичного режиму. Легітимація влади може відбуватися як шляхом демократичних процедур (вибори, референдум, громадські консультації), так і завдяки іншим чинникам – традиціям, ідеології.

Проте саме електоральна легітимація забезпечує найвищий рівень суспільної довіри, оскільки ґрунтується на принципах народного суверенітету та політичної участі громадян. Аналіз понять «легітимація» та «електоральна легітимація» свідчить, що вони пов'язані із формуванням легітимності влади. Легітимність є суспільним визнанням правомірності існування та здійснення влади. Отже, влада є легітимною тоді, коли громадяни добровільно визнають її право приймати рішення та керувати суспільними процесами через процедуру легітимації.

Влада нерозривна з легітимацією, як процесом визнання, завдяки якому вона здійснюється, спираючись на підпорядкування. Без визнання немає підпорядкування, отже немає і влади [24, с. 106]. Як зазначає С. Пролеєв, «владарювання існує настільки, наскільки визнане його учасниками та підтверджене їхніми власними волевиявами. Влада повинна здобути визнання своїх учасників» [169]. Влада без легітимності не відбувається, оскільки влада є завжди взаємодією. Вона передбачає явне чи неявне, усвідомлене чи неусвідомлене визнання значущості однієї волі бути переважною, спрямовуючою щодо інших, підлеглих волей [24, с. 107].

Легітимність семантично, юридично та політично пов'язана із владою, оскільки влада формується через легітимність. Легітимність – це не просто законність, яка відображає згоду суспільства з діями влади. Це - суспільний договір, який надає владі моральне право керувати. Без легітимності влада перетворюється на чисту силу, що змушена покладатися на примус і насильство. Легітимність є необхідною умовою для функціонування влади. Вона перетворює владу з примусу на авторитет, що ґрунтується на згоді суспільства.

У словнику української мови дефініція «влада» визначається, як: 1) право керувати державою, політичне панування; 2) керівні державні органи; уряд; 3) право та можливість розпоряджатися, керувати ким-, чим-небудь [20, с. 193]. Влада – це здатність і можливість справляти визначальний вплив на діяльність, поведінку людей за допомогою яких-небудь засобів – волі, авторитету, права, насильства [260, с. 149].

Семантика розуміння влади, як явища є широкою. Аналізуючи етимологію поняття «влада» в різних мовах видно, що у французькій мові слово «pouvoir» означає володарювання та уряд; в англійській мові слово «power» означає владу та державу, з усією її політичною вагою та силою; у німецькій слово «gewalt» означає владу, силу та насильство [265, с. 206].

В українській юридичній енциклопедії влада визначається, як: 1) здатність чинити вирішальний вплив, нав'язувати волю чи здійснювати намір, план, рішення; 2) право розпоряджатися, наказувати, керувати будь-ким або будь-чим; 3) могутність, панування, сила; 4) політичне панування, право управління державою, права і повноваження державних органів [17, с. 105].

Влада є складним та багатоманітним явищем суспільного життя. Важливість вивчення влади для політології має важливе значення, що призвело до виникнення кратології. Кратологія (від грец. κράτος - сила, влада) – міжгалузевий напрям комплексних наукових досліджень, предметом якого є феномен влади. Кратологія вивчає об'єктивні та суб'єктивні закономірності здійснення влади, основні чинники походження, функціонування та розвитку, типи, види й специфіку, суб'єкти, об'єкти, джерела, носіїв, цілі, функції, системи, структури, механізми, норми та принципи влади, а також сутність і особливості її поділу, взаємодію з іншими сферами життя [180].

Влада може бути визначена як вольові відносини між людьми, тобто відносини, за яких одні люди нав'язують свою волю іншим [260, с. 148]. Влада – це відносини підпорядкування та підкорення, які ґрунтуються на виборі оптимальної перспективи взаємної реалізації інтересів сторін, що беруть у них участь, тобто владарюючих і підвладних. Влада – це залежність, яка сприймається як необхідність у реалізації політичних та життєвих стратегій соціальних суб'єктів [24, с. 106].

Науковці М. Вебер, Дж. Френч, Б. Рейвен, П. Блау, Д. Ронг та інші визначали, що владою є стан, що дає можливість одній соціальній групі громадян керувати діями інших соціальних груп, тобто – це можливість володіння владою [111, с. 8]. Науковці Е. Кеплен, Г. Саймон, Р. Даль, Н. Полсбі висловлювали

думку про те, що влада – це засіб для досягнення особистих цілей, тобто – це використання влади [111, с. 8].

Найважливішим видом влади в суспільстві є політична влада. Політична влада характеризується реальною здатністю певної групи людей та індивідів, проводити свою волю через політичні інституції.

На думку П.П. Шляхтуна, політична влада - це реальна здатність і можливість одних людей проводити свою волю стосовно інших за допомогою правових і політичних норм [260, с. 152]. Він вважає, що державна влада є формою політичної влади, що наділена монопольним правом встановлювати обов'язкові на всій території держави правові норми та спирається на спеціальний апарат примусу [260, с. 152]. Професор Крестовська Н.М. визначає, що державна влада є різновидом політичної влади [105, с. 109]. Державна влада розглядається як спосіб управління суспільством, що здійснюється на принципах компетентності, законності, відповідальності за допомогою усіх державно-правових засобів, включаючи й державний примус, через систему публічно-політичних, вольових відносин, які виникають між суб'єктами політичної системи суспільства - владними та підвладними - з приводу дотримання загальноновстановлених правил поведінки (правових норм) [173, с. 15].

Влада ґрунтується на ідеї поділу влади. Початки поділу державної влади описані античним філософом Аристотелем у творі «Політика». Він зазначав: «Ось ці три частини: перша – законодавчий орган, що розглядає справи держави, друга – посади, третя – судові органи» [222, с. 147]. Науково обґрунтував ідею поділу влади французький мислитель Ш. Монтеск'є, який зазначав, що ідеальною державою є держава заснована на концепції поділу влади, мета якої гарантувати безпеку громадян від свавілля зловживання владою, забезпечити їхню політичну свободу, зробити право справжнім регулятором відносин між громадянами й урядом [228]. На думку Ш. Монтеск'є «людина, наділена владою, схильна зловживати нею, і вона йде в цьому напрямі, поки не досягне встановленої для неї межі» [136]. Верховенство права повинно бути забезпечене

розподілом влади на три гілки: законодавчу, виконавчу й судову, з наявністю системи «стримувань і противаг» для унеможливлення зловживання. Він зазначав: «Через першу владу король або урядовець створює тимчасові або постійні закони й поправляє чинні закони. Через другу владу він оголошує перемир'я або війну, направляє або приймає послів, забезпечує безпеку, запобігає вторгненням. Через третю владу він карає злочини або розглядає позови приватних осіб» [136].

Принцип «поділу влади» є одним із конституційних принципів правової держави, основ конституційного ладу України та ефективно може діяти та бути реалізованими в синергійному взаємозв'язку та взаємодії з різними гілками влади, найважливішими з яких виступають принципи законності, взаємної відповідальності держави та особи, реальності прав особистості тощо. Здійснення державної влади на засадах її функціонального поділу на законодавчу, виконавчу та судову завдяки визначеній Конституцією України системі стримувань і противаг забезпечує стабільність конституційного ладу, запобігає узурпації державної влади та виключного права народу визначати та змінювати конституційний лад в Україні [181]. В основу «поділу влади» покладена ідея єдності й цілісності державної влади. Це зумовлено тим, що державна влада за своєю суттю є єдиною й об'єктивно не може бути поділеною, оскільки вона має єдине джерело – народ, який передає частину належної йому влади державі, котра в особі її органів реалізує делеговані їй повноваження в інтересах народу. Єдність державної влади пов'язується не із зосередженням влади в одних руках, а із взаємодією між собою різних гілок єдиної державної влади [167, с. 165].

Згідно ст. 6 Конституції України, державна влада в Україні «здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову» [95]. Законодавчу владу в Україні здійснює Верховна Рада України – парламент України, виконавчу – Кабінет Міністрів України – вищий орган у системі органів виконавчої влади, судову – Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції. За

принципом «поділу влади» саме ці органи складають конституційну основу державної влади України на вищому рівні.

За формальною ознакою за межами основоположного принципу «поділу влади» залишилися Президент України – глава держави, оскільки він не віднесений до жодної з гілок влади [43]. За чинною Конституцією України найбільше важелів впливу на діяльність законодавчої та виконавчої гілок влади є у розпорядженні Президента України. В умовах парламентсько-президентської форми правління, він не може бути віднесений до жодної гілки влади, хоча його діяльність та статус тяжіють саме до виконавчої гілки [17, с. 67-68].

Відповідно до Конституції України, Президент України посідає особливе місце в системі державних інституцій. Статтею 102 Конституції України закріплено, що Президент України визнається главою держави та виступає від її імені [95]. Конституція України наділяє Президента широкими можливостями впливу на кожную з гілок державної влади, але при цьому формально до жодної з них не належить і за результати їх діяльності не несе жодної відповідальності. Як глава держави, він представляє Україну в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України. На нього покладається підписання та офіційне оприлюднення законів [17, с. 68].

З аналізу конституційних повноважень Президента України вбачається, що він має значні державно-владні повноваження, які дозволяють йому впливати на законодавчий процес, на організацію та функціонування виконавчої влади, на формування судової влади. Але, при цьому Президент України не здійснює ані законодавчу, ані виконавчу, ані судову владу.

Президент здійснює свої повноваження в рамках чинної системи стримувань і противаг між трьома гілками влади, які перебувають у складних і не завжди збалансованих відносинах. Саме Президент України є арбітром, стримувальним фактором, який покликаний координувати діяльність усіх вищих органів державної влади, не входячи безпосередньо до жодної з її гілок [17, с. 68]. Діяльність Президента України пов'язана насамперед із забезпеченням

стабільності діяльності державних інститутів, запобіганням можливому деструктивному протистоянню між гілками влади [17, с. 68].

Повноцінне функціонування державного механізму реалізується через формування ефективної системи стримувань і противаг, окреме місце в якій належить інституту Президента України, як одному з вищих органів державної влади [259, с. 41].

Отже, посада Президента України є важливим механізмом балансу влади, оскільки до його повноважень включені механізми застосування інструменту стримувань і противаг, щоб унеможливити узурпацію влади окремим інституціями та забезпечити розподіл влади між законодавчою, виконавчою та судовими гілками влади.

Але в реальності, Президент України, обраний народом та наділений представницьким мандатом, починає конкурувати із парламентом та урядом за провідну роль у здійсненні державної політики [120, с. 45].

У 2019 р. В. Зеленський був обраний президентом з переконливою перевагою, отримавши 73 % голосів виборців по всій країні [23]. В. Зеленський починає у 2019 р. свою політичну кар'єру як відвертий популіст [36]. Як політик, В. Зеленський перемістив українську виборчу політику зі сцени, провівши успішну президентську кампанію [359]. Виборці, які підтримали В. Зеленського (або проголосували проти П. Порошенка) на президентських виборах, мали чіткий перелік вимог щодо змін: знайти вирішення війни на Донбасі, стримати постійно зростаючі ціни без відповідного зростання доходів домогосподарств, переглянути суперечливу культурну політику [345]. Хоча платформа В. Зеленського як кандидата була в кращому випадку туманною, одне було ясним: перед виборцями людина, яка відрізняється від старих еліт [343].

Людина без політичного досвіду чи зав'язків з усталеними політичними групами, В. Зеленський вважався радикальною альтернативою всьому, чого українські виборці звикли очікувати від кандидатів у президенти та їхньої політики. А безжальне демонстрування в гумористичних шоу, у якому В. Зеленський зображував колишніх президентів В. Ющенка, В. Януковича та П.

Порошенка, здавалося, обіцяло, що новоспечений політик не піде шляхом своїх попередників [343].

Образ «тотальної альтернативи» ідеально спрацював для В. Зеленського. Навесні 2019 р. він переміг на президентських виборах, а влітку того ж року виборці дали йому безпрецедентну однопартійну монобільшість політичної партії «Слуга народу» у Парламенті [344].

Для багатьох українських політиків політичний успіх – це монотонна робота розтягнута на десятиліття, а шлях В. Зеленського до посади глави держави був стрімким. За декілька хвилин до Нового 2019 року в ефірі каналу «1+1» він оголосив про свої політичні амбіції, а вже через 5 місяців, 20 травня 2019 р., відбулася його інавгурація на посаді президента України [191].

Український науковець І. Семиволос вважає, що вибори Президента у 2019 р. стали «конфліктом ідентичностей». Ми бачили, що наявність стабільної підтримки одного кандидата (П. Порошенка), ще нічого не означає. Як тільки виникає альтернативний кандидат або з'являється подія, яка виходить за межі звичного порядку, — відбувається тотальна зміна електоральної підтримки. Ті, хто голосували за В. Зеленського, голосували також за прагнення стабільності. Ситуацію, що склалася можна розглядати як своєрідну помсту іншому кандидатові: виборці вирішили віддати голос за В. Зеленського, «тільки щоб не за П. Порошенко» [115].

В. Зеленський об'єднав Україну навколо себе з ідеєю перетворення України з олігархічної держави на республіку для всіх громадян [346]. Але, зазначені ідеї виявились популістськими, оскільки реальні кроки щодо демонтажу олігархічної системи виявились непослідовними та обмеженими. Попри гучні заяви про «деолігархізацію», ключові економічні й політичні важелі залишилися в руках впливових фінансово-промислових груп. Законодавчі ініціативи, спрямовані проти олігархів, часто мали декларативний характер і не супроводжувалися системними реформами судової, податкової чи антикорупційної сфери.

Спроби централізувати владу В. Зеленським у своїх руках, призвели до зростання політичної залежності інституцій, що суперечило задекларованим демократичним принципам. У результаті, замість справжньої трансформації політичної системи, країна зіткнулася з відтворенням старих практик патронажної політики, тільки під новими гаслами.

Базою популізму в Україні є ті верстви населення, які найбільше страждають від проведення реформ та на плечі яких лягають всі тяготи, пов'язані з перехідним періодом. Той факт, що 73% українців не готові терпіти матеріальні труднощі заради успіху реформ, і створює сприятливий ґрунт для безвідповідальних популістських гасел [332]. Зростання популізму в Україні пояснюється незрілістю і бідністю суспільства [178, с. 176].

Хоча форми популістського вираження є необхідними для демократичної еволюції та реформ, частиною самої демократії [365, с. 5], популізм є основою демократичної руйнації, оскільки він зменшує можливості для обговорення та необхідну чуйність до плюралізму, що є важливим для легітимності та стабільності демократичних інституцій [271, с. 39].

Приклади президентів П. Порошенка та В. Зеленського демонструють персоналістичний характер легітимності в Україні, коли рівень підтримки влади визначається не стільки якістю інституцій, скільки особистими їх характеристиками. Падіння довіри до П. Порошенка призвело до його делегітимації в очах суспільства, а високий рейтинг підтримки В. Зеленського зумовлювався радикальним запитом суспільства на «альтернативу старій еліті».

Легітимність влади в Україні є крихкою та залежною від персональних якостей лідерів, ефективності їхньої політики, а також від здатності інститутів гарантувати справедливість, прозорість і дотримання законності. Системна недовіра, корупція, інституційна слабкість і популізм формують порочне коло, яке підриває демократичний розвиток і стимулює періодичні хвилі політичних протестів та електоральних «революцій». Подолання кризи легітимності можливе лише через зміцнення інституцій, відновлення довіри, розвиток

політичної культури та відмову від популістських практик на користь відповідальної, прозорої й підзвітної влади.

ВИСНОВКИ

Президентські вибори 2019 року в Україні стали без перебільшення унікальним політичним феноменом. В. Зеленський, не маючи класичного політичного досвіду, здобув безпрецедентну перемогу на президентських виборах, отримавши рекордну підтримку електорату. Успіх В. Зеленського пов'язаний із тим, що він відчув кризу довіри до політичних інституцій та зростаючий запит на нові форми політичних стратегій.

В. Зеленський запропонував українському суспільству нову політичну стратегію – популізм. Популізм став для В. Зеленського не лише інструментом мобілізації виборців, але й механізмом формування політичної легітимності.

Одним із ключових чинників легітимації В. Зеленського стала його здатність відобразити суспільні фрустрації. Українці втомилися від політичних скандалів, корупції, олігархічного впливу та постійних криз. Популістська риторика Зеленського - з акцентом на «простих людей», «нове обличчя», «чесність», «відсутність зв'язків із старою елітою» - резонувала з емоційним станом значної частини суспільства. Його меседжі були свідомо побудовані у простих, інтуїтивно зрозумілих категоріях. Популізм у контексті В. Зеленського виступав як мова політичної емоційності, що допомагала каналізувати масове розчарування українців у політиках.

Передвиборча кампанія В. Зеленського зруйнувала встановлені в Україні правила передвиборчої кампанії, відкрила новий вимір політичної комунікації – медійний популізм.

Передвиборча кампанія В. Зеленського носила антисистемний характер. Він вибудовував свій образ кандидата, який не має нічого спільного зі «старою політикою». В. Зеленський не просто виступав проти політичної еліти, він символізував альтернативу системі, яка, на думку багатьох українців є корумпованою та неефективною. Факт відсутності у В. Зеленського політичного

досвіду подавався не як недолік, а як перевага, як доказ його непричетності до «старих схем».

Україна глибоко корумпована держава, уся політична еліта якої тривалий час функціонувала в умовах слабких інститутів контролю, непрозорих процедур ухвалення рішень та недостатньої підзвітності суспільству. Така ситуація сприяла формуванню стійких неформальних практик, що підточували легітимність влади та створювали відчуття системної несправедливості серед громадян. У цих умовах корупція перетворилася не лише на соціально-економічну проблему, а й на один із ключових викликів для національної безпеки та демократичного розвитку.

Корупція як системне явище підриває інституційну довіру, знижує якість державної політики та створює глибокий розрив між владою і громадянами. Вона стає джерелом суспільного невдоволення, яке формує сприятливий ґрунт для зростання популістських рухів. Коли інституції втрачають авторитет, а ефективність політичних рішень опиняється під сумнівом, популізм пропонує швидкі та емоційні відповіді на складні проблеми, часто спрощуючи реальність і апелюючи до образу «чесного народу» проти «корумпованої еліти». Популістські політики активно апелюють до суспільного запиту на справедливість, звинувачуючи попередні еліти у «тотальній корупції» та пропонуючи швидкі, але поверхові рішення.

Важливою складовою легітимації В. Зеленського стала медійність. Серіал «Слуга народу» сформував альтернативний образ політики, де чесний та ідеалістичний шкільний учитель В. Голобородько випадково стає президентом і починає «справжні» реформи. Для багатьох виборців ця художня реальність стала символічним віддзеркаленням бажаного майбутнього. Головний герой фільму В. Голобородько стає матрицею для сприйняття самого В. Зеленського. Межа між вигаданим і реальним розмилася, і для багатьох виборців кандидат В. Зеленський став символом справедливого, чесного, некорумпованого Президента України. Це створило унікальний ефект його легітимності ще до початку виборчої кампанії. Отже, художній персонаж фільму «Слуга народу»

вплинув на реальну поведінку виборців та електоральну підтримку В. Зеленського на президентських виборах.

Важливою ознакою передвиборчої кампанії В. Зеленського була орієнтація на цифрові технології та соціальні мережі. Його передвиборча кампанія практично не використовувала традиційні формати політичної активності - масові мітинги, учать в ток-шоу, інтерв'ю. Натомість вона існувала онлайн: короткі відео-звернення, Instagram-сторіс, інтерактивні опитування, YouTube-ролики. В. Зеленський створював ілюзію прямого спілкування з виборцем, минаючи посередників і класичні медіа. Це відповідало духу часу та потребам молодшої аудиторії, яка стала ключовим рушієм його перемоги. В. Зеленський уникав конфліктів та прямих зіткнень з опонентами, не проводив гучних публічних акцій. Це створювало враження «чистоти» його кампанії - відсутності агресії, бруду та компроматів, які роками були нормою українських виборів.

Передвиборча кампанія В. Зеленського проходила під ознакою спрощеної, емоційної, популістської риторики, побудованої на зрозумілих і водночас сильних образах. В. Зеленський не пропонував складних програмних документів, а апелював до базових емоцій: справедливості, гніву та надії. Його гасла були короткими, лаконічними, часто мемними, але надзвичайно ефективними. Вони відповідали суспільному запиту на швидкі зміни в Україні, втомленої від нескінченних реформ, які не приносили очікуваних результатів, та корупції на усіх шаблях влади. Гумор та іронія стали характерною рисою передвиборчої стратегії В. Зеленського. Використовуючи досвід коміка, він звертався до аудиторії мовою, яка була не лише зрозумілою, а й приємною. Політика перестала бути чимось важким і похмурим, а стала ближчою, легшою, веселою та людянішою.

Передвиборча кампанія В. Зеленського стала прикладом масової мобілізації без традиційної партійної структури. Підтримка приходила знизу - через інтернет, через самостійне поширення контенту, через добровільне долучення людей до «Зе!Команди». Це була мережа нового типу, побудована не

на ієрархіях, а на децентралізованій участі, що віддзеркалювала загальносвітову тенденцію «політики без посередників».

Таким чином, передвиборча кампанія Володимира Зеленського стала прикладом нового покоління політичних стратегій – гібридом медіапопулізму, цифрової технологічності та емоційної антисистемності. Вона змінила не лише хід виборів, але й саму логіку політичної конкуренції в Україні, продемонструвавши, що легітимність у сучасному світі може будуватися не стільки на досвіді чи програмі, скільки на здатності говорити з людьми мовою їхніх емоцій, очікувань і мрій.

Однак легітимація через популізм має подвійний характер. З одного боку, вона відкриває шлях для демократичних трансформацій, активізує громадянську енергію, руйнує закріплені політичні структури. З іншого боку, вона створює небезпеку завищених очікувань, які важко виконати в реальній політиці. Популізм формує образ ідеального лідера, але практика державного управління неминуче стикається зі складністю компромісів, бюрократією та довготривалими реформами. Тому політична легітимність, здобута через популістські механізми, може бути нестійкою, якщо вона не підкріплена реальними результатами.

Перемога В. Зеленського засвідчила, що українське суспільство готове підтримувати альтернативні і нестандартні форми політичного представництва. Його легітимація базувалася не на ідеологічній програмі, а на потужному запиті на справедливість, оновлення та подолання корупції. Популізм у цьому випадку виступив не лише риторичною технікою, але й способом відновлення довіри до самої ідеї демократичного вибору. Кейс В. Зеленського демонструє, що популізм може виконувати функцію політичного каталізатора, який повертає громадянам віру у можливість змін. Але, легітимність, здобута через емоційні та символічні механізми, потребує зміцнення через інституційні реформи та ефективну державну політику. Тільки тоді вона може стати фундаментом, а не тимчасовою хвилею підтримки.

Популізм не можна фарбувати лише чорними (загроза демократії, можливість авторитаризму), або білими фарбами (умовний «голос народу», механізм привернення уваги до соціально болючих питань). Він може виконувати як деструктивну роль, підриваючи баланс влади та раціональність політичних рішень, так і конструктивну – формування нового порядку денного, який буде вирішувати інтереси груп, які залишалися поза фокусом традиційних еліт.

Популізм необхідно досліджувати та пропагувати результати таких досліджень серед українського соціуму, для того щоб суспільство знало та розуміло, з чим воно стикається, які загрозові та позитивні трансформації несе. Поінформованість громадян здатна підвищити рівень політичної культури та критичного мислення, що, у свою чергу, зменшить вразливість суспільства до маніпуляцій і надмірно спрощених рішень. Лише тоді громадяни зможуть робити усвідомлений вибір, оцінюючи не лише привабливість популістської риторики, а й реалістичність політичних програм, відповідальність їхніх носіїв та довгострокові наслідки запропонованих ними змін.

«Епоха популіста В. Зеленського» ще не закінчилась, він досі діючий президент, який став менше генерувати популістські меседжі. Але, для того щоб сподобатись виборцям він досі продукує популістські заяви та обіцянки, спрямовані на підтримання високого рівня суспільної довіри та емоційної мобілізації. Після закінчення зазначеної «епохи» політологи, соціологи, правознавці, аналітики та інші експерти дадуть відповіді на питання: чи був популізм В. Зеленського добром або злом. Остаточні оцінки залежатимуть від того, наскільки його популістська риторика та політичні дії вплинули на інституційну стійкість держави, якість ухвалення рішень, рівень довіри до влади та загальну динаміку розвитку української державності. З одного боку, дослідники зважатимуть на те, чи сприяв популістський стиль В. Зеленського політиці консолідації суспільства в умовах постійних криз, а потім повномасштабного вторгнення Росії в Україну та окупації значної частини її території. З іншого - на те, чи не призвели популістські меседжі, спрощені

обіцянки В. Зеленського до ослаблення системних механізмів контролю, прозорості та відповідальності держави перед громадянами.

У будь-якому разі подальший аналіз феномену «епохи популізму В. Зеленського» стане важливим джерелом для розуміння сучасної політичної історії України, вироблення ефективніших підходів до державного управління в майбутньому та післявоєнного відродження соборної України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 27 інтелектуалів застерігають від приходу до влади Коломойського-Зеленського. *Укрінформ*. 01.03.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2651311-27-intelektualiv-zasterigaut-vid-prihodu-do-vladi-kolomojskogozelenskogo.html> (дата звернення: 02.11.2025)
2. 30 років самоперевороту А. Фухіморі: день, коли він напав на демократію в Перу. *Infobae*. 05.04.2022. URL: <https://www.infobae.com/ua/2022/04/05/30-years-of-alberto-fujimoris-self-coup-the-day-he-attacked-democracy-in-peru/> (дата звернення: 02.11.2025)
3. Агітація в день виборів: активісти зафіксували передвиборчі білборди Зеленського і Порошенка. *NV*. 21.04.2019. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/agitaciya-v-den-viboriv-aktivisti-zafiksuvali-peredviborchii-bilbordi-zelenskogo-i-poroshenka-50017743.html> (дата звернення: 02.11.2025)
4. Азізова М. «Омолодити Китай»: Сі Цзіньпін зробив гучну заяву щодо долі Тайваню напередодні виборів. *TCH*. 27.12.2023. URL: <https://tsn.ua/svit/omoloditi-kitay-si-czinpin-zrobiv-guchnu-zayavu-schodo-doli-tayvanyu-naperedodni-viboriv-2480308.html> (дата звернення: 02.11.2025)
5. Акімов О.О. Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні // Державне управління: теорія та практика. 2014. № 1. С.181-188.
6. Акт проголошення незалежності України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 38, ст.502.
7. Аналіз основних конфліктів, в яких фігурував Президент з 2014 по 2019 роки. *Дім демократії*. 04.03.2019. URL:

- <http://www.democracyhouse.com.ua/ua/2019/analysis-of-the-main-conflicts-involving-the-president-in-2014-2019/> (дата звернення: 02.11.2025)
8. Антонюк О. Еліта політична // Політологічний словник / За ред. М.Ф.Головатого та О.В.Антонюка. - К.: МАУП, 2005. – 792 с.
 9. Арунян О. «Хачапурі» в «Мангеттені» й «Че Гевара» в «пральні». У чому підозрюють Міндіча та як виправдовуються інші підозрювані. *Суспільне*. 14.12.2025. URL: <https://suspilne.media/1164652-hacapuri-v-mangetteni-j-ce-gevara-v-pralni-u-comu-pidozruut-mindica-ta-ak-vipravdovuutsa-insi-pidozruvani> (дата звернення: 02.11.2025)
 10. Бабінець А. Перед публікацією Panama Papers юристи Порошенка хотіли вивести його з власників офшору. *Слідство-інфо*. 20.06.2018. URL: <https://www.slidstvo.info/articles/yurysty-poroshenka/> (дата звернення: 02.11.2025)
 11. Бай Е. Революция «честности»: коррупционеры идут за решетку. *Haqqin*. 01.03.2017. URL: <https://haqqin.az/news/93782> (дата звернення: 02.11.2025)
 12. Байме К. Популизм и правый экстремизм в партийных системах эпохи постмодерна. URL: <https://www.academia.edu> (дата звернення: 02.11.2025)
 13. Біблія. Книги священного писання Старого та Нового Завіту. К., 2004. - 1403 с.
 14. Біографія В. Зеленського. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/president/biografiya> (дата звернення: 02.11.2025)
 15. Бойко О.Д. Українська народна республіка // Енциклопедія історії України: Україна-Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2019. - 842 с.
 16. Боржієвський О.А. Протидія популізму в технологіях публічного маркетингу під час політичних кампаній. Кваліфікаційна робота. Львів, 2024. URL: <https://er.ucu.edu.ua/bitstreams/f4724159-ffc6-45c8-b0a7-e92e603b6f4b/download> (дата звернення: 02.11.2025)

17. Бредун С.О., Кречик А.С., Кушніренко О.Г. Взаємодія гілок влади як фактор стабільності та розвитку конституційного ладу України // Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 3.
18. Бут Ю.І. Воєнна стратегія // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-27379> (дата звернення: 02.11.2025)
19. Вебер М. Три чисті види легітимного панування. *Ізборнік*. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs07.htm> (дата звернення: 02.11.2025)
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – VIII, 1728 с.
21. Вибори-2019: Як голосували за лідерів перегонів в областях. *Укрінформ*. 04.04.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2674024-vibori2019-ak-golosovali-za-lideriv-peregoniv-v-oblastah.html> (дата звернення: 02.11.2025)
22. Вибори Президента: Зеленський переміг з 73,22% голосів. *Укрінформ*. 30.04.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2691466-prezidentom-ukraini-stav-volodimir-zelenskij.html> (дата звернення: 02.11.2025)
23. Вибори президента: ЦВК оголосила про перемогу Зеленського. *ВВС*. 20.04.2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-48072199> (дата звернення: 02.11.2025)
24. Висоцький О.Ю. Влада // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. – Т.2: Філософія права. – Х.: Право, 2017. – С.105-109.
25. Висоцький О. Ю. Технології легітимації політичної влади: теорія та практика : монографія / О. Ю. Висоцький. – Дніпропетровськ : Пороги, 2010. – 318 с.

26. Від кнопкодавства до згвалтування: найгучніші скандали депутатів «Слуги народу». *BBC*. 21.11.2019. URL:<https://www.bbc.com/ukrainian/news-50506079> (дата звернення: 02.11.2025)
27. Від Кравчука до Зеленського: як президенти України втрачали довіру громадян. *Радіо Свобода*. 20.02.2020. URL:<https://www.radiosvoboda.org/a/30456479.html> (дата звернення: 02.11.2025)
28. Відкати і Росія: що відомо про скандал довкола Укроборонпрому. *BBC*. 26.02.2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian> (дата звернення: 02.11.2025)
29. Війна та мир в обіцянках Зеленського: як змінювалася риторика президента щодо Донбасу. *Слово і діло*. 27.07.2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/07/27/statija/polityka/vijna-ta-myr-obicyankah-zelenskoho-yak-zminyuvalasya-rytoryka-prezydenta-shhodo-donbasu> (дата звернення: 02.11.2025)
30. Воевідко Я., Олійник М. Аналіз медійної кампанії кандидата в президенти України В. О.Зеленського // *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. - 2019. - Т. 7. - С. 271-284.
31. Володимир Зеленський підписав заявку на членство України у Європейському Союзі. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. 28.02.2022. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-pidpisav-zayavku-na-chlenstvo-ukrayini-u-73249> (дата звернення: 02.11.2025)
32. Гай-Нижник П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.). - Київ: Дуліби, 2016. – 532 с.
33. Герасина Л. Н. Коррупция как аномальное социальное явление: в парадигме современной социологии права, политологии и глобалистики // *Збірник наукових праць Харківського Центру по вивченню проблем боротьби з організованою злочинністю спільно з Американським*

- Університетом у Вашингтоні. Вип. 9. Харків: Східно регіон. Центр гуманіт.-освітніх ініціатив, 2004. С. 5-44.
34. Герасіна Л., Погрібна В. Корупція в Україні та світі як тригер послаблення державності // *Ukrainian Sociological Journal*. 2021. Issue 26.
 35. Гирко Т. Популізм и коррупция – одного поля ягоды? *Наша газета*. 30.01.2017. URL: <https://nashagazeta.ch/node/22998/printable/pdf> (дата звернення: 02.11.2025)
 36. Гмиря А. Популізм крокує планетою: чому виборці вірять у казки і чим це небезпечно. *The page*. 04.05.2025. URL: <https://thepage.ua/ua/politics/chomu-u-vsomu-sviti-do-vladi-prihodyat-populisti-i-do-chogo-ce-prizvodit> (дата звернення: 02.11.2025)
 37. Голота Н. Оприлюднення інформації про осіб, які вчинили корупційне діяння як механізм протидії корупції: історико-правовий аспект // *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Випуск 2 (14). С. 17-22.
 38. Гончаренко Р. Помог ли успеху Зеленского на выборах сериал «Слуга народа». *DW*. 21.04.2019. URL: <https://www.dw.com/ru> (дата звернення: 02.11.2025)
 39. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. - К.: Генеза, 2006. – 400 с.
 40. Горбатенко В.П., Бутовська І.О. Політичне прогнозування. - Київ: МАУП, 2005. – 152 с.
 41. Горлач М. І. Політологія: наука про політику: підручник / М. І. Горлач, В. Г. Кремень. – Київ: Центр учбової літератури, 2009. – 840 с.
 42. Горюнова Є. Популізм // *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. - К.: Парламентське видавництво, 2011. - 808 с.
 43. Грабильніков А. В. Конституційний механізм державної влади в Україні у контексті поділу влади. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2011/5.pdf (дата звернення: 02.11.2025)

44. Гришук М. Передумови виникнення та протидії корупції: історико-правові аспекти // *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 2 (22). С. 28-35.
45. Грубінко А. Конфліктогенний потенціал Брекзиту: національний, регіональний і глобальний виміри. *Західноукраїнський національний університет*. URL: <https://ud.gdip.com.ua/wp-content/uploads/2020/12/70.pdf> (дата звернення: 02.11.2025)
46. Груздєв С. «Люблю»: Зеленський опублікував фото с родителями в Кривом Роге. *Главком*. 27.11.2020. URL: <https://glavcom.ua/ru/news/lyublyu-zelenskiy-opublikoval-foto-s-roditelyami-v-krivom-roge-720778.html> (дата звернення: 02.11.2025)
47. Група «Першого грудня» закликала остерігатися популізму. *Ініціативна група «Перше грудня»*. 30.08.2016. URL: <http://1-12.org.ua/2016/08/30/3874> (дата звернення: 02.11.2025)
48. Грушецький А. Динаміка довіри Президенту В. Зеленському в 2019-2025 роках. *Київський міжнародний інститут соціології*. 06.08.2025. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1542&page=1> (дата звернення: 02.11.2025)
49. Дебати Зеленського та Порошенка: повний текст виступів та відповідей кандидатів. *ТСН*. 19.04.2019. URL: <https://tsn.ua/politika/debati-zelenskogo-ta-poroshenka-povniy-tekst-vistupiv-ta-vidpovidey-kandidativ-1332675.html> (дата звернення: 02.11.2025)
50. Декларація про державний суверенітет України // *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*, 1990, № 31, ст.429.
51. До публікації Rapama Papers юристи Порошенка намагалися вивести його з власників офшору. *Українська правда*. 21.06.2018. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/06/21/7184120/> (дата звернення: 02.11.2025)
52. Добуш Ю. «Переворот і 28 федерацій»: як в серіалі «Слуга народу» показали Україну без президента Голобородька-Зеленського. *Громадське*. 28.03.2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/perevorot-i-28-federacij-yak-v>

- seriali-sluga-narodu-pokazali-ukrayinu-bez-prezidenta-goloborodka-zelenskogo (дата звернення: 02.11.2025)
53. Додонова В. Популізм і постправда як складові виборчого процесу в Україні // Київські філософські студії-2019. Матеріали наукової конференції (м. Київ, 16-17 травня 2019 р.): тези доповідей / за заг. ред. проф. Р.О. Додонова. – Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2019. – 422 с., с. 355.
 54. Дроздов О. Безелітарна Україна // Ї: незалежний культурологічний часопис. - 2006. №45.
 55. Елітознавство: підручник / За заг. ред. В. А. Гошовської. – К. : НАДУ, 2013. – 268 с.
 56. Жукова А.І. Ілюзія та мрія як образні імітації повідомлення про реальний світ // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія. - 2013. - Вип. 40(2). - С. 79-85.
 57. Забазжан М.О. Популізм як політична технологія стабілізації демократичних режимів. Кваліфікаційна робота бакалавра. К, 2025. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/52528/1/M_Zabazhan_FSHN_2025.pdf (дата звернення: 02.11.2025)
 58. Заблоцький В. Популізм // Філософський енциклопедичний словник. В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ: Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. – 751 с.
 59. Зайчук Ю.В. Декларація до французького народу // Юридична енциклопедія: [у 6 т.]. Т. 2 : Д - Й. / ред. кол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.]. - К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998. – 744 с.
 60. Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 14.10.2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, № 34, ст. 266.
 61. Заславська О.О., Посвістак О.А., Налімова В. В. Новий популізм як технологія політичного маркетингу політичних партій // Актуальні проблеми політики. 2022. Вип. 69.

62. Зеленський вважає, що Порошенко не був зацікавлений в закінченні війни.
LB. 25.06.2021. URL:
https://lb.ua/society/2021/06/25/487850_zelenskiy_vvazhaie_shcho_poroshenko.html (дата звернення: 02.11.2025)
63. Зеленський оголосив про похід в президенти. *Українська правда*.
01.01.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2018/12/31/7202742/>
(дата звернення: 02.11.2025)
64. Зеленський серед молоді 18-29 років набрав майже 60%. *LB*. 08.04.2019.
URL:
https://lb.ua/news/2019/04/08/424033_zelenskiy_sredi_molodezhi_1829_let.html (дата звернення: 02.11.2025)
65. Зеленський: Якщо мене оберуть президентом, спочатку будуть поливати брудом, потім – поважати, а потім – плакати, коли піду. *Гордон*. 26.12.2018.
URL: <https://gordonua.com/ukr/publications/zelenskiy-yakshcho-mene-oberut-prezydentom-spochatku-budut-polyvaty-brudom-potim-povazhaty-a-potim-plakaty-koly-pidu-609294.html> (дата звернення: 02.11.2025)
66. Зеленського порівнювати з Рейганом недоречно – экс-чиновник адміністрації Рейгана. *Радіо Свобода*. 05.04.2019. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/zelenskiy-not-reagan/29805294.html> (дата звернення: 02.11.2025)
67. Зеленько Г. Довіра до суспільно-політичних інститутів в Україні і наслідки її дефіциту для країни // *Studia Politologica Ucraino-Polona*. 2018. Вип.8.
68. Зеленько Г. І. «Політична матриця» громадянського суспільства. - Київ: Знання України, 2007. - 335 с.
69. Зінченко О. Популізм // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х.: Право, 2015. – 816 с.
70. Идеи Си Цзиньпина о социализме с китайской спецификой новой эпохи.
Жэньминь Жибао. 16.09.2024. URL:

- <http://russian.people.com.cn/n3/2021/0916/c416957-9897207.html> (дата звернення: 02.11.2025)
71. Івчук Н. В., Слободянюк А.В. Рівень довіри громадян до соціальних та державних інститутів. *Вінницький національний технічний університет*. URL: <https://socio-lab.vntu.edu.ua/download/articles/Dovira%20gromadyan.pdf> (дата звернення: 02.11.2025)
 72. Інавгураційна промова Президента України Володимира Зеленського. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. 20.05.2019. URL: <https://www.president.gov.ua/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489> (дата звернення: 02.11.2025)
 73. Інтерв'ю О. Луцевич. *Instagram*. 18.09.2024. URL: <https://www.instagram.com/reel/DNflQ4poMP2/> (дата звернення: 02.11.2025)
 74. Іспанська політична партія «Подemos». *DW*. URL: <https://www.dw.com/uk> (дата звернення: 02.11.2025)
 75. Історія, сучасний стан та перспективи дослідження історії «Одна країна, дві системи». URL: <http://www.iccs.cn/sslw/zzslw/202202/P020220210801333678673.pdf> (дата звернення: 02.11.2025)
 76. Калашнік П. Їду, аби подивитись Путіну в очі: Що Зеленський сказав напередодні «нормандської зустрічі». *Громадське*. 07.12.2019. URL: <https://hromadske.ua/posts/yide-abi-podivitis-putinu-v-ochi-sho-zelenskij-skazav-naperedodni-normandskoyi-zustrichi> (дата звернення: 02.11.2025)
 77. Карплюк Д. Зеленський покликав українців до своєї команди. *Главком*. 01.01.2019. URL: <https://glavcom.ua/country/politics/zelenskiy-poklikav-ukrajinciv-do-svojeji-komandi-reakciya-socmerez-557893.html> (дата звернення: 02.11.2025)
 78. Кашаба О.Ю. Особливості формування сучасної української правлячої політичної еліти // Вісник Харківського національного університету імені

- В. Н. Каразіна. Серія: Питання політології. - 2013. - № 1073, вип. 24. - С. 80-85.
79. «Квартал 95» розсмішив українців політичними пародіями: відео кращих номерів. *Politeka*. 29.01.2019. URL: <https://politeka.net/uk/show-business/892619-kvartal-95-rassmeshil-ukraincev-politicheskimi-parodijami-video-luchshih-nomerov> (дата звернення: 02.11.2025)
 80. Китай прагне мирного «возз'єднання» з Тайванем, але сам визначатиме спосіб вирішення питання. *Укрінформ*. 19.08.2025. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/4027262-kitaj-pragne-mirnogo-vozzednanna-z-tajvanem-ale-sam-viznacatime-sposib-virisenna-pitanna-mzs.html> (дата звернення: 02.11.2025)
 81. Китайская мечта. *RuChina.org*. URL: <https://ruchina.org/chinadream.html> (дата звернення: 02.11.2025)
 82. Кіщак В. «Срочно, шок, жесть». Як YouTube допоміг Зеленському стати президентом. *Українська правда*. 10.03.2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/03/10/7243022/> (дата звернення: 02.11.2025)
 83. Кіянка І. Популізм як політологічна категорія // Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках, 2015, № 1(45). С. 67-75.
 84. Кіянка І.Б. Популізм як феномен політичного життя // Вісник Дніпропетровського університету, 2013, Т. 21, Вип. 23 (4). С. 24-29.
 85. Клімова С.М., Ковальова Т.В. Організація запобігання та протидії корупції в Україні: навч. посіб. – Х.: Вид-во ХарРІАДУ «Магістр», 2012. – 200 с.
 86. Ключник Р. М., Невесела К. О. Популізм як сучасний політико-економічний феномен // Академічний огляд. 2020. № 2 (53). С. 5-15.
 87. Ковалець Т. Корупція і Військо Запорізьке у 20–30-х рр. XVII ст. // Український історичний збірник. 2013. Вип. 16. С. 47-57.

88. Ковальчук В. Популізм і конституційна трансформація у країнах Центрально-східної Європи та України // *Право України*. 2021. № 8. С. 168-185.
89. Ковальчук В. Б. Легітимність державної влади та права людини // *Трансформація політики в право: різні традиції та досвід: Матеріали міжнародної наукової конференції / За ред. В. Я. Тація. – Харків: Право, 2006. – С.224-228.*
90. Козаченко О. Родина нардепа від «Слуги народу» Дубінського володіє двома десятками авто і має цілу колекцію квартир в Києві. *Bihus*. 11.11.2019. URL: <https://bihus.info/rodina-nardepa-vid-slugi-narodu-dubinskogo-volodie-dvoma-desyatkami-avto-i-mae-cilu-kolekciyu/> (дата звернення: 02.11.2025)
91. Козлова О. Мода на популізм на Заході, а Україна - у трендах у політиків. *RFI*. 23.12.2024. URL: <https://www.rfi.fr/uk> (дата звернення: 02.11.2025)
92. Коломойський про Порошенка: хочу зробити «приємне» шановному Петру Олексійовичу. *BBC*. 22.03.2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47665409> (дата звернення: 02.11.2025)
93. Команда Зеленського. 1 квітня 2019 р. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/ze2019official/posts> (дата звернення: 02.11.2025)
94. Комарова О. Рік від дебатів: чи зможе президент Зеленський відповісти на свої ж запитання? *Крим Реалії*. 19.04.2020. URL: <https://ua.krymr.com/a/rik-vid-debativ-chy-zmozhe-zelenskyi-vidpovisty-na-svoi-pyannia/30564356.html> (дата звернення: 02.11.2025)
95. Конституція України // Офіційний вісник України від 01.10.2010 — 2010 р., / № 72/1 Спеціальний випуск /, стор. 15, стаття 2598.
96. Корупція в Україні 2024: розуміння, сприйняття, поширеність. Аналітичний звіт за результатами опитування населення. К., 2024. *Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp->

- content/uploads/Pages/50/d0/50d0d9eef5cf33c10f1fc7f6e86048a2bf3731bd3d08a36f4cec95baea1475b88460841.pdf (дата звернення: 02.11.2025)
97. Корупція у верхівці СРСР: історичний аналіз від Шень Чжіхуа. *Spilno*. 14.03.2025. URL: <https://spilno.org/article/koruptsiya-u-verkhivtsi-srsr-istorychnyi-analiz-vid-shen-chzhikhua> (дата звернення: 02.11.2025)
 98. Корупція у закупівлях продуктів під час війни: слідство завершено. *Національне антикорупційне бюро України*. 17.12.2024. URL: <https://nabu.gov.ua/news/koruptciia-u-zakupivliakh-produktiv-pid-chas-viyiny-slidstvo-zaversheno/> (дата звернення: 02.11.2025)
 99. Корчака В.М. Правова природа поняття «народ» // Форум права. 2014. № 3.
 100. Котрубей-Геруцька О. Від «хто я?» до «великий народ великої країни». Як трансформувався образ Зеленського у попкультурі. *Суспільне культура*. 25.01.2023 URL: <https://suspilne.media/culture/365298-vid-hto-a-do-velikij-narode-velikoi-kraini-ak-transformuvavsa-obraz-zelenskogo-u-popkulturi/> (дата звернення: 02.11.2025)
 101. Кочубей Л.О. Політична еліта та політичний клас у сучасній політології // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2008. Випуск 28. С. 33-45.
 102. Кочубей Л.О. Сучасні політична еліта та політичний клас: визначення, моделі та особливості встановлення // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. Випуск 45 / 2010. С. 37-54.
 103. Кравець Р., Сарахман Е. Володимир Зеленський: 1 квітня – офігенний день для перемоги клоуна. *Українська правда*. 21.01.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/01/21/7204341/> (дата звернення: 02.11.2025)
 104. Кресіна І.О., Явір В.А. Народ // Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. - К.: Парламентське видавництво, 2011. - 808 с.

105. Крестовская Н.М. Теорія держави та права : посібник. - Харків: Одиссей, 2009. -432 с.
106. Крилова І.І. Недовіра до влади: правові наслідки // Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 13. С. 74 – 78.
107. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією // Відомості Верховної Ради України. 2007. № 47-48.
108. Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. - Київ: Держполітвидав, 1950. - 168 с.
109. Кузіна І.І. Довіра до політичних інститутів в Україні: концептуалізація феномену та фактори формування. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. - Харків, 2015. – 195 с.
110. Кузнецов М.А., Макаренко П.В. Воображение и формы его проявления // Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Психологія. - 2012. - Вип. 43(2). С. 44-46.
111. Кузьменко С. Г., Топузов Д. І. Публічна влада та її складові: навчальний посібник. - Маріуполь: МДУ, 2021. - 67 с.
112. Кульчинський Р. Дев'ять причин, чому програв Порошенко, і що йому робити далі. *Тексти*. 06.05.2019. URL: https://texty.org.ua/articles/93496/Devjat_prychyn_chomu_prograv_Poroshenko_i_shho-93496/ (дата звернення: 02.11.2025)
113. Кутепов Б. «При такой поддержке нам не нужны были боты». *Громадське*. 24.04.2019. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/pri-takoj-podderzhke-nam-ne-nuzhny-byli-boty-rukovoditel-didzhital-kampanii-zelenskogo> (дата звернення: 02.11.2025)
114. Куцепал С. Утопія політична // Політологічний енциклопедичний словник / Уклад.: [Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін.]; за ред. М.П. Требіна. - Х.: Право, 2015. -816 с.
115. Кушнарєнко Н., Олійник С. Два роки Президента Зеленського: чи змінився рівень підтримки? *Фонд ім. Гайнріха Бьоля*. 28.04.2021. URL: <https://ua.boell.org/uk/2021/05/28/dva-roky-prezydenta-zelenskoho-chy-zminyvsya-riven-pidtrymky> (дата звернення: 02.11.2025)

116. Кущенко А. В парламентской оппозиции прокомментировали заявление нардепки от провластной партии по поводу «порохоботов». *Патріот Донбасу*. 05.06.2023. URL: <https://donpatriot.news/v-parlamentskoj-oppozytsyy-prokommentyrovaly-zaiavlenye-nardepky-ot-provlastnoj-partyy-ro-povodu-porokhobotov> (дата звернення: 02.11.2025)
117. Легка О.В., Верменич В.А. Корупція як асоціальний феномен сучасного суспільства України: кримінально-правовий аспект // *Право і суспільство*. 2019. № 6. Частина 2. С. 162-167.
118. Лісничук О. Популізм в Україні: теоретичні засади та проблеми вивчення феномену. *Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/lisnychuk_populizm.pdf (дата звернення: 02.11.2025)
119. Литвин В. Популістські партії у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи: порівняльний аналіз // *Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2012. № 2. С. 69–77.
120. Литвинов О. Республіканізм і поділ влади в системі принципів конституційного ладу України // *Вісник Конституційного Суду України*. 2011. № 3. С. 41-47.
121. Лозовицький О. Політична утопія // *Політологія: енциклопедичний словник* / [В.М. Денисенко, Л.Я. Угрин, Н.М. Хома]; за ред. д-ра філос. наук, проф. В.П. Мельника. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 406 с.
122. Лукашева С. Плюшки для «служби народу». Що відомо про корупційний скандал з депутатом Юрченком. *Українська правда*. 16.09.2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/09/16/7266633/> (дата звернення: 02.11.2025)
123. Лукіна Л. Концептуалізація популізму в політичному дискурсі. *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*. URL:

- http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/35_2021/27.pdf (дата звернення: 02.11.2025)
124. Лукіяничук А.Є. Особливості політичного іміджу Володимира Зеленського // Збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення дня науки–2023 в Україні. - Київ, 2023. - 508 с.
 125. Людвік В. Д. Принцип народного суверенітету в історії політико-правової думки, теорії права та політичній практиці: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. – Харків, 2009. – 18 с.
 126. Ляшенко Т. Популізм як загроза повоєнного відновлення України. *Медіафорум: аналітика, прогнози, інформаційний менеджмент*. 22.12.2023. URL: <https://journals.chnu.edu.ua/mediaforum/article/view/516> (дата звернення: 02.11.2025)
 127. Малинка В. Ботолубов. Як розпізнати порохоботів, юлеботів і ЗЕботів. *Детектор media*. 27.03.2019. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/22669/2019-03-27-botolyubov-yak-rozpoznavaty-porokhobotiv-yulebotiv-i-zebotiv/> (дата звернення: 02.11.2025)
 128. Малинка В. Президент всія Instagram. Експерти про акаунти Порошенка і Зеленського. *Детектор media*. 19.04.2019. URL: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/22772/2019-04-19-prezydent-vsiya-instagram-eksperty-pro-akaunty-poroshenka-i-zelenskogo/> (дата звернення: 02.11.2025)
 129. Малько Р. Реваш: тіні та привиди минулого. *Український тиждень*. 01.06.2019. URL: <https://tyzhden.ua/Politics/230744> (дата звернення: 02.11.2025)
 130. Мандзій Л. Методологія дослідження політичної еліти // Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2012. Випуск 2. С. 115-121.

131. Матковский О. Зрадофіли, порохоботи, юлеботи, Зеботи. Хто вони. *Народний журналіст*. 29.01.2019. URL: https://pero.org.ua/2019/01/___trashed-165/ (дата звернення: 02.11.2025)
132. Мельникова Н. Порівняльний аналіз утопії та міфу // Соціогуманітарні проблеми людини. 2010. № 4. – С.172-180.
133. Мирний М. Що таке популізм, чим небезпечний і як його практикують на виборах. *Зміна*. 21.11.2020. URL: <https://zmina.info/articles/shho-take-populizm/> (дата звернення: 02.11.2025)
134. Михальченко М., Шайгородський Ю. Цивілізаційна чи ціннісна розколотість України? // Політичний менеджмент. 2006. № 6. С. 18-28.
135. Михеева О. Украинская милиция 1920-х годов: материалы «киевского дела». *Аргумент*. 06.05.2017. URL: <http://argumentua.com/stati/ukrainskaya-militsiya-1920-khgodov-materialy-kievskogo-dela> (дата звернення: 02.11.2025)
136. Монтеск'є Ш.-Л. Про дух законів. *Підручники онлайн*. URL: <https://textbooks.net.ua/content/view/2458/32/> (дата звернення: 02.11.2025)
137. Мороз В. Українські вибори 2019 року були «хакнуті». *Новинарня*. 20.04.2019. URL: <https://novynarnia.com/2019/04/20/ukrayinski-vibori-2019-roku-haknuti-mediaekspert/> (дата звернення: 02.11.2025)
138. Найцікавіші цифри, парламент "до" і "після", розподіл мандатів: усе про вибори Ради-2019 у чотирьох інфографіках. *TCH*. 26.07.2019. URL: <https://tsn.ua/infografika/naycikavishi-cifri-parlament-do-i-pislya-rozpodil-mandativ-use-pro-vibori-radi-2019-u-chotiroh-infografikah-1385151.html> (дата звернення: 02.11.2025)
139. Незалежність чи корупція: хто кого? *Transparency International Ukraine*. URL: https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/2021/nezalezhnist_chy_korupcija/#reс345861369 (дата звернення: 02.11.2025)

140. Нетреба Ю. Б. Дипломатичне протиборство представництв УСРР та УНР у Німеччині (1921–1922 рр.): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – К., 2009. – 199 с.
141. Николаєнко Т. Спокуса Зеленським: нерви штабів та ігри Коломойського. *Українська правда*. 10.01.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/01/10/7203393/> (дата звернення: 02.11.2025)
142. Нікуліна О. Вибірчі фонди: на що витратили кошти Порошенко й Зеленський? *Чесно*. 30.04.2019. URL: <https://www.chesno.org/post/3226/> (дата звернення: 02.11.2025)
143. О чем новый сезон сериала «Слуга народа». *Схід*. 28.03.2019. URL: <https://cxid.info/144398.html> (дата звернення: 02.11.2025)
144. Общество без доверия / Под ред. Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. - Киев: Ин-т социологии НАН Украины, 2014. - 338с.
145. Онух О. Гейл Г. Ефект Зеленського / перекл. з англ. П. Грицак. – Львів: Човен, 2024. – 416 с.
146. Опубліковано результати виборів за кордоном. *РБК-Україна*. 22.04.2019. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/opublikovany-rezultaty-vyborov-granitsey-1555912475.html> (дата звернення: 02.11.2025)
147. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори. - К.: Основи, 1994. - 424 с.
148. Оскілко В. Між двома світами. – Рівне: УНП, 1924. – 38 с.
149. Отт М., Лозовий В. Зітри це, якщо зможеш. Як живуть українські боти на сторінках українських політиків. *Вокс Україна*. 17.07.2019. URL: <https://voxukraine.org/uk/zitri-tse-yakshho-zmozhesh-yak-zhivut-ukrayinski-boti-na-storinkah-ukrayinskih-politikiv/> (дата звернення: 02.11.2025)
150. Офшорний скандал і Порошенко. Як оцінювати? *Радіо Свобода*. 16.04.2016. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27654259.html> (дата звернення: 02.11.2025)

151. Павленко С.О. Основи боротьби з хабарництвом: історичний аспект // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 2. С. 373-382.
152. Панарін О. Народ без еліти: Між відчаєм і надією // Персонал. 2006. № 5. С. 50–63.
153. Патрікеєва Н. Як народилася «Слуга народу» та де взяла понад 200 мільйонів на вибори. *Рух ЧЕСНО*. 13.03.2020. URL: <https://www.chesno.org/post/3823/> (дата звернення: 02.11.2025)
154. Пекар В. Феномен Зеленського. Препаровано, під мікроскопом... *Укрінформ*. 29.03.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/2670208-fenomen-zelenskogo-preparovano-pid-mikroskopom.html> (дата звернення: 02.11.2025)
155. «Первыми стрелять не будем». *NV*. 20.05.2020. URL: <https://nv.ua/ukraine/politics/prosto-prekratit-strelyat-zelenskiy-prokommentiroval-svoi-slova-spustya-god-novosti-ukrainy-50089227.html> (дата звернення: 02.11.2025)
156. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. *Зе!команда*. URL: <https://program.ze2019.com/> (дата звернення: 02.11.2025)
157. Передвиборна програма партії «Слуга Народу». *Політична партія Слуга народу*. URL: <https://sluga-narodu.com/program/> [Дата доступу: 04.10.2025]
158. Плекан В. Історико-правові передумови виникнення корупції в правоохоронних органах України // Юридичний вісник, 2021. № 1. С 65-76.
159. Погрібна В. Л., Сахань О. М. Війна і корупція в свідомості українців: злочинний симбіоз чи природній конфлікт? // Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. (Маріуполь, 15 червня 2018 р.). - Маріуполь: ДонДУУ, 2018. С. 16-26.

160. Політологія: курс лекцій. Уклад. Ю. Г. Осадчий. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – 214 с.; 160/1 Політична корупція в Україні: суб'єкти, прояви, проблеми протидії // Національна безпека і оборона. 2009. № 7 (111). – 84 с.
161. Полянська Я. «Плівки Онищенка»: яку гру веде олігарх-утікач? *Радіо Свобода*. 24.04.2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29189565.html> (дата звернення: 02.11.2025)
162. Постол А.А. Постмодернізм як сучасна суспільно-політична реальність // Гуманітарний вісник ЗДІА. 2010. Випуск 42. С. 69-79.
163. Почепцов Г. Популізм. Історія питання. *Обираєш Ти!* 04.03.2020. URL: <https://uchoose.uacrisis.org/populizm-istoriya-pytannya/> (дата звернення: 02.11.2025)
164. Почепцов Г. Правда очима постправди. *Незалежний культурологічний часопис*. 2017. URL: <https://uapost.us/blog/georgiy-pochepcov-pravda-ochyma-postpravdy/> (дата звернення: 02.11.2025)
165. Примуш М. В. Ідеологія й утопія // Трибуна. – 2005. – № 1–2. – С. 20–21.
166. Принципово у Facebook не ходжу через армію ботів Порошенка. *Українська правда*. 09.06.2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/09/7254958/> (дата звернення: 02.11.2025)
167. Прієшкіна О. Розподіл єдиної державної влади як принцип засад конституційного ладу України // Юридичний вісник. - 2015. № 3. - С. 162–168.
168. Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доповідь / В. М. Яблонський, О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін.; за заг. ред. О. А. Корнієвського. - Київ: НІСД, 2017. – 56 с.
169. Пролеєв С. В. Метафізика влади. К., 2005. – 324 с.
170. Протидія хабарництву у бюджетній сфері підрозділами Державної служби з економічною злочинністю: науково-практичний посібник / За заг. ред. О.М. Джужі. - Київ, 2011. - 185 с.

171. Прядко Т.П. Популізм як ризик демократичного розвитку і засіб політичної мобілізації електорату: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (доктор філософії). - К., 2017. – 264 с.
172. Психологічний словник / Авт.-уклад. В.В. Синявський, О.П. Сергєєнкова / За ред. Н.А. Побірченко. - Київ : Науковий світ, 2007. – 336 с.
173. Рабінович П.М. Державна влада // Юридична енциклопедія: у 6 т. Т.2. - К.: Укр. енциклопедія, 1999. - 380 с.
174. Рафальська А.М., Букіна В.О. Brexit: причина і наслідки британського референдуму. *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/284374/278531> (дата звернення: 02.11.2025)
175. Резнік О. Популістські орієнтації населення України впродовж соціальних трансформацій. *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*. 22.08.2023. URL: <https://dif.org.ua/article/populistski-orientatsii-naselennya-ukraini-vprodovzh-sotsialnikh-transformatsiy> (дата звернення: 02.11.2025)
176. Резнік О. Популістські орієнтації в українському суспільстві: витоки та характеристики відтворення // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023, № 2. С. 5 – 27.
177. Резнік О., Козловський О. Особливості вимірювання популістських орієнтацій громадян у соціальних науках // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 2022, № 2. С. 40-58.
178. Резанова Н.О. Популістичні детермінанти легітимації політичної влади в демокративних суспільствах // *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2016. № 67. С. 169 – 181.
179. Римаренко С. Український народ, народ України, Українська політична нація... спроба термінологічного аналізу // *Гілея*. 2020. Політичні науки. Випуск 158. Ч. 3. С. 35-39.
180. Різник С. В. Кратологія // *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН

- України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-2341> (дата звернення: 02.11.2025)
181. Рішення Конституційного суду України від 20.06.2019 р. № 6-р/2019 // Вісник Конституційного Суду України. 2019. № 4, стор. 148.
182. Рогожа М. Популізм в українській політичній культурі // Українські культурологічні студії. 2020. № 2(7). С. 50 -60.
183. Рогожа М. Про траверсійну складову в політичній культурі (етичні аспекти) // Δόξα / Докса. Збірник наукових праць з філософії та філології. Вип. 2 (34). Сміх як інтелектуальна розвідка: семантика та герменевтика смішного - 2. - Одеса: Акваторія, 2020, - 294 с.
184. Рогульський С.С. Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні: Дисертація кандидата юридичних наук. – К., 2005. – 187 с.
185. Романюк А.С. Політичний вимір поняття «урядова партія» у країнах Західної Європи. *Львівський національний університет імені Івана Франка*. URL: https://filos.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/12/%D0%A0%D0%BE%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8E%D0%BA_%D0%A3%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B0-%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D1%96%D1%8F.pdf (дата звернення: 02.11.2025)
186. Романюк Р. Зе!корупція, або Старі схеми епохи «нових облич». *Українська правда*. 23.08.2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2020/09/23/7267318/> (дата звернення: 02.11.2025)
187. Романюк Р., Кравець Р. Прокурорський бліцкриг. Як Луценко став генеральним прокурором. *Українська правда*. 12.05.2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/05/12/7108281/> (дата звернення: 02.11.2025)
188. Рональд Рейган – біографія, цікаві факти. *Вістка*. 09.05.2025. URL: <https://vistka.com.ua/ronald-rejhan-biohrafii-tsikavi-fakty/> (дата звернення: 02.11.2025)

189. Руда О.Г. Мовні засоби агітації молоді на виборах президента України 2019 р. // Українська мова, 2021, № 1. С. 36-49.
190. Савіна Ю. О. Когнітивна природа комічного та вербальні засоби його створення у художньому тексті (на матеріалі «малої» прози Дж. К. Джерома й О. Генрі): Дис. на здоб наук. ступеня канд. філолог. наук. - Херсон, 2014. - 258 с.
191. Савчук А. 5 років з дня інавгурації: що обіцяв та як працював президент Зеленський. *Опора*. 20.04.2024. URL: <https://opora.ua.org/vybory/5-rokiv-z-dnya-inavguraciyi-shho-obicyav-ta-yak-pracyuvav-prezident-zelens-kiy-25249>
192. Саліженко О. В., Чабанна М. В. Типи виборчої системи і політична корупція в Україні: механізми зміни та фактори впливу - К.: Національний університет «Києво-могилянська академія», 2021.
193. Самайлович А. Загальна характеристика історичного запобігання та протидії корупційним правопорушенням // Національний юридичний журнал: теорія и практика. Вересень 2019 р. С. 77-81.
194. Сарторі Дж. Теорія ухвалення рішень за демократії // Демократія: Антологія / Упорядник О. Проценко. — К.: Смолоскип, 2005. - С. 715-750.
195. Свиридчук Ю. НАБУ повідомило про підозру віце-прем'єру Чернишову у справі про масштабну корупцію. *Суспільне новини*. 23.06.2025. URL: <https://suspilne.media/1049671-nabu-povidomilo-pro-pidozru-vicepremeru-cernisovu-u-spravi-pro-masstabnu-korupciu/> (дата звернення: 02.11.2025)
196. Сервецький І.В., Сушко О.В. Історичні засади боротьби з корупцією. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/4688/4994> (дата звернення: 02.11.2025)
197. Середа О.С. Види та форми легітимізаційного процесу: розвінчування теорії легітимізації / О. С. Середа // Вісник Київського національного університету: соціологія, психологія, педагогіка. – 2004. – № 20-21.
198. Середа С. Рік монобільшості: «слуги народу» оцінили свою роботу у Верховній Раді. *Радіо Свобода*. 22.07.2020. URL:

- <https://www.radiosvoboda.org/a/rik-monobilshosti-v-ocinkax-sluhy-narodu/30741035.html> (дата звернення: 02.11.2025)
199. Серіал «Слуга народу» переглянуло 20 млн глядачів. *TCH*. 11.12.2015.
URL: <https://tsn.ua/glamur/serial-sluga-narodu-pereglyanulo-20-mln-glyadachiv-552014.html> (дата звернення: 02.11.2025)
 200. Серховець Д.І. Хара С.Д. Прояви корупційних дій та боротьба з ними за часів Гетьманщини. *Харківський національний університет внутрішніх справ*. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/24_04_2020/pdf/12.pdf (дата звернення: 02.11.2025)
 201. Синецька Л.Р. Психологічні механізми комфортної поведінки учасників ухвалення групових політичних рішень: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук - К., 2015. – 197 с.
 202. Сіденко В.Р. Нові глобальні виклики та їх вплив на формування суспільних цінностей // *Український соціум*. 2014. №1(48). С. 7 – 21.
 203. Скільки українців живуть за межею бідності - дані Мінсоцполітики. *TCH*. 09.07.2025. URL: <https://tsn.ua/groshi/skilky-ukrayintsiv-zyvut-za-mezeiu-bidnosti-dani-minsotspolityky-2866418.html> (дата звернення: 02.11.2025)
 204. Скороход І.С., Олейник В. В. Роль стратегічного планування у сфері управління транскордонними природними ресурсами // *Науковий парк та інноваційна інфраструктура університету як основа розвитку освіти та науки*. – Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013. – С. 161-163.
 205. Скубенко М. Юлія Тимошенко: Антологія маніпуляції. *Вокс Україна*. URL: <https://voxukraine.org/uk/yuliya-timoshenko-antologiyamanipulyatsij/> [29 вересня 2018]
 206. Слуга народу. *Квартал 95*. URL: <https://kvartal95.com/uk/projects/sluga-narodu/> (дата звернення: 02.11.2025)
 207. Слуга народу: 15 маловідомих фактів про комедійний політичний серіал. *1+1*. 17.11.2015. URL: <https://1plus1.ua/sluga-narodu/novyny/17->

- malovidomih-faktiv-pro-komediyniy-politichniy-serial-sluga-narodu (дата звернення: 02.11.2025)
208. «Слуга народу» став найбільш рейтинговим ТБ-продуктом осіннього сезону. *ТСН*. 17.11.2015. URL: <https://tsn.ua/glamur/sluga-narodu-stav-naybilsh-reytingovim-tb-produktom-osinnogo-sezonu-535788.html> (дата звернення: 02.11.2025)
209. Смирнов О. Маркетинг Зеленського: упаковка для президента. *NV*. 08.04.2019. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/marketing-zelenskogo-upakovka-dlya-prezidenta-50015286.html> (дата звернення: 02.11.2025)
210. Снігир Л.П. Проблеми та перспективи глобалізації міжнародних економічних відносин // Інфраструктура ринку. 2018. Вип. 22. С. 33–36.
211. Соборницький рух як чинник цивілізаційної ідентифікації українців в умовах Першої світової війни і Революції 1917–1921 рр. Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність / авт. кол.: О. Рафальський (керівник), Я. Калакура (науковий редактор), О. Калакура, М. Юрій. - Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. - 512 с.
212. Солонина Є. Соборність — нагода осмислити те, що цементує українську державність. *Радіо Свобода*. 22.06.2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27505621.html> (дата звернення: 02.11.2025)
213. Сопілко І.М. Феноменологія державної інформаційної політики // Науковий вісник Ужгородського національного університету, 2014. Серія Право. Випуск 24. Том 3. С. 126-131.
214. Сопілко І.М., Армаш Н.О. Корупція в Україні як спадщина радянського державного управління // Юридичний вісник 2 (47) 2018. С. 89-94.
215. Соціальний «Ліфт» Зеленського: інноваційна платформа чи передвиборча технологія. *Укрінформ*. 30.05.2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2711600-socialnij-lift-zelenskogo-innovacijna-platforma-ci-peredviborca-tehnologia.html> (дата звернення: 02.11.2025)
216. Соціологічний словник. URL: <https://gufo.me/dict/social/%D0%9B%D0%95%D0%93%D0%98%D0%A2%>

- D0%98%D0%9C%D0%90%D0%A6%D0%98%D0%AF (дата звернення: 02.11.2025)
217. Справа Павла Лазаренка. *Суспільне медіотека*. 2004. URL: <https://mediateka.suspilne.media/media/1734> (дата звернення: 02.11.2025)
 218. Стегній О.Г. Феномен всеохоплюючої корумпованості в сучасному українському суспільстві // *Український соціум*. - 2012. - № 1(40). – С. 7-22.
 219. Столярчук О.В. Молодіжний сленг: функціональний, лексико-семантичний та структурний аспекти (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов: Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. - Одеса, 2015. – 222 с.
 220. Стоун Д. Парадокс політики. Мистецтво ухвалення політичних рішень. – К.: Альтернативи, 2000. – 320 с.
 221. Сунь-Дзи Ч. Мистецтво війни. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2015. – 112 с.
 222. Сухонос В.В. Поділ влади: теорія і принцип (аналіз структурного та функціонального аспектів) // *Вісник прокуратури*. – 2013. - № 12 (150). С. 146-155.
 223. Таран М.А. Проблема політичного об'єднання КНР з Тайванем та зовнішня політика США // *Східний світ* – 2004 - №1 - С. 121-131.
 224. Таран С. Політичний клас, який вже не може. *Українська правда*. 20.03.2006. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2006/03/24/3080955/> (дата звернення: 02.11.2025)
 225. Тараненко М.Г., Тараненко М.М. Конституція Пилипа Орлика 1710 р. як першоджерело розвитку конституціоналізму в Україні // *Прикарпатський юридичний вісник* – 2021 - Випуск 2 (37) - С. 23 – 30.
 226. Тегеза В.Ю. Популізм у політичному дискурсі України: Дипломна робота на здобуття ступеня бакалавра. К., 2019. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/865ace64-badc-433e-97db-76d9cbc4599e/content> (дата звернення: 02.11.2025)

227. Темчур К. О. Серіал та політичне шоу як нові форми політичної медіакомунікації // Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації, 2020 р., № 2 (42). С. 14-19.
228. Терзі О.С., Заставська Л.Ю. Політико-правові погляди Ш. Монтеск'є // Наука, релігія, суспільство. 2012. № 4. С. 110 – 113.
229. Тиждень сексизму. *Зміна*. 20.08.2019. URL: https://zmina.info/news/tizhden_seksizmu_sluga_narodu_dubinskij_obirav_po_michnic_za_zrostom_a_kernesu_ne_spodobalas_zachiska_zedeputatki/ (дата звернення: 02.11.2025)
230. Ткач М. Порошенко та Медведчук. Спільники? *Українська правда*. 22.08.2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/schemes/29615621.html> (дата звернення: 02.11.2025)
231. Ткач М., Седлецька Н. Mr. Petro Incognito. Таємна відпустка президента Порошенка (розслідування). *Радіо Свобода*. 18.01.2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/schemes/28983515.html> (дата звернення: 02.11.2025)
232. Тодика О. Ю. Народовладдя на трансформаційному етапі розвитку держави і суспільства: монографія / за ред. О. В. Петришина. – Х. : Право, 2007. – 480 с.
233. Томашевська Т. В. Теоретичні засади поняття політико-управлінська еліта // Інвестиції: практика та досвід – 2015 - № 1. С. 153 – 155.
234. Три ключевых отличия Зеленского от Рейгана. *Uainfo*. 25.03.2019. URL: <https://uainfo.org/blognews/1553495987-tri-klyuchevyih-otlichiya-zelenskogo-ot-reygana.html> (дата звернення: 02.11.2025)
235. У Греції ліворадикальна "Сіріза" здобула перемогу на виборах до Європарламенту. *LB*. 27.05.2014. URL: https://lb.ua/world/2014/05/27/267893_v_gretsii_levoradikalnaya_siriza.html (дата звернення: 02.11.2025)
236. Увійшла в історію: Як Гіллари стала першою жінкою кандидатом у президенти США. *Голос Америки*. 22.07.2016. URL:

- <https://www.holosameryky.com/a/nominaziya-klinton/3437350.html> (дата звернення: 02.11.2025)
237. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922. - Х., 1922.
238. Указ Президента України від 21.05.2019 р. № 303/2019 «Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів». *Офіційне інтернет-представництво президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3032019-27121> (дата звернення: 02.11.2025)
239. Указ Президента України від 24.04.1998 р. № 367/98 «Про Концепцію боротьби з корупцією на 1998-2005 роки». *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/367/98#Text> (дата звернення: 02.11.2025)
240. Україна опустилася в рейтингу сприйняття корупції. *Українська правда*. 21.03.2020. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/01/23/7238184/> (дата звернення: 02.11.2025)
241. Україну хакнули, – Ярослав Грицак про лідерство Зеленського. *24 канал*. 09.04.2019. URL: https://24tv.ua/ukrayinu_haknuli___yaroslav_gritsak_pro_liderstvo_zelenskogo_n1138520 (дата звернення: 02.11.2025)
242. Успішний шоумен і молодий політик. Зеленський відзначає 41-й день народження. *ТСН*. 21.05.2019. URL: <https://tsn.ua/glamur/uspishniy-shoumen-i-molodiy-politik-zelenskiy-vidznachaye-41-y-den-narodzhennya-1286184.html> (дата звернення: 02.11.2025)
243. Фукуяма Ф. Ідентичність: Жага гідності й політика образи. - К., Наш формат, 2020. – 192 с.
244. Хаєцька О.П. Проблеми та перспективи глобалізації, глобальні проблеми людства // *Економічний простір* – 2024 - № 189 - С. 316 – 322.
245. Холявка А. Популістська хвиля проти глобалізму. *Українські студії стратегічних досліджень*. 28.05.2021. URL:

- <https://ussd.org.ua/2021/05/28/populistska-hvylya-proty-globalizmu/> (дата звернення: 02.11.2025)
246. Хотинська-Нор О.З., Саленко О.В. Феномен довіри та легітимність удової влади: національні позиції vs міжнародні стандарти // Юридичний науковий електронний журнал – 2024. № 1 – С. 671-675.
247. Худик Г. О. Еволюція поняття «стратегія» в політико-іміджевому контексті // Грані. 2018. Том. 21. № 2 (4). С. 25 – 33.
248. ЦВК офіційно оголосила результати 1-го туру президентських виборів. *Радіо свобода*. 07.04.2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-cvk-oficijno-ogolosyla-rezultaty-1-turu-prezydentskykh-vyboriv/29866247.html> (дата звернення: 02.11.2025)
249. Ципрас сформував нове правительство. *РБК-Україна*. 23.09.2015. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/tsipras-sformiroval-novoe-pravitelstvo-1443009859.html> (дата звернення: 02.11.2025)
250. Цитряк В.Я. Хабарництво: історико-правові аспекти соціального явища та протидії йому в Україні // Актуальні проблеми держави і права – 2009 - Вип. 48. С. 241–245.
251. «Цифрова держава» Зеленського: від бізнесу до блокчейну для голосувань. *Українська правда*. 24.04.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/04/24/7213417/> (дата звернення: 02.11.2025)
252. Ці вибори не об'єднали Україну. *Українська правда*. 21.04.2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2019/04/21/7213123/> (дата звернення: 02.11.2025)
253. Цокур Є.Г. Легітимність політичної влади: джерела, особливості, перспективи: Монографія. - К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2009. – 330 с.
254. Четверик А.Р. Легітимність в теорії М. Вебера. *Електронний архів КНУТД*. URL:

- https://stud.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/14255/1/NRMSE2019_V3_P513-514.pdf (дата звернення: 02.11.2025)
255. Чому Президент втрачає довіру українців? *LB*. 26.04.2016. URL: https://lb.ua/blog/lesya_shutko/336134_chomu_prezident_vtrachaie_doviru.html (дата звернення: 02.11.2025)
256. Чорний В.І. Еволюція становлення механізмів державного регулювання у сфері боротьби з корупцією в Україні // Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління – 2020 - Том 31 (70) - № 5. С. 58 – 62.
257. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. - Х.: Прапор, 2007. - 640 с.
258. Шаповал В.М. Народ // Юридична енциклопедія: у 6 т. / Редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. - Т. 4: Н-П., К. : Укр. енцикл., 2002. - 720 с.
259. Шатіло В. Стимування і противаги у механізмі державної влади України: теоретичні та практичні аспекти // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки – 2013. № 2(96) – С. 41 – 44.; 259/1 Шевчук Д.В. Феноменологія політичного світу і сучасна політична філософія // Актуальні проблеми духовності: зб. наук, праць / ред.: Я. В. Шрамко Вин. 11. - Кривий Ріг, 2010. – 394 с.
260. Шляхтун П. П. Політологія: історія та теорія: Підручник. - К.: Центр учбової літератури, 2010. - 472 с.
261. Шульга М., Потехін О., Бойко Н., Парохонська О., Шульга Т. Правляча еліта сучасної України: Аналітична доповідь № 10. - К., 1998. URL: <https://isnasu.org.ua/assets/files/books/soc-ps/elit.pdf> (дата звернення: 02.11.2025)
262. Щербак С. Популізм з погляду політичної філософії. *Філософська думка*. URL: <https://dumka.philosophy.ua/index.php/fd/article/view/464> (дата звернення: 02.11.2025)

263. Щербанюк О.В. Народний суверенітет і реалізація владоспроможності демократичної держави: монографія. Книга II. Монографія. – К.: Логос, 2013. – 306 с.
264. Юрійчук Є. П. Електоральна легітимність та легетимація влади: термінологічні концептуальні аспекти. *Національна юридична академія*. URL: http://app.nuoua.od.ua/archive/40_2010/30.pdf (дата звернення: 02.11.2025)
265. Юськів Н. В. Легітимність державної влади: етимологічні та семантичні виміри // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. - 2012. - Вип. 8. - С. 204-207.
266. «Я вам нічого не должен». *АТР*. 18.01.2019. URL: <https://atr.ua/news/182062-a-vam-nicego-ne-dolzen-zelenskij-otkazalsa-govorit-pro-svoj-biznes-v-rf> (дата звернення: 02.11.2025)
267. Яворський М.С. Феномен популізму крізь призму історії політичної думки (концептуалізація поняття) // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2017. Випуск 1/2 (33/34). С. 69 – 73.
268. Як зробити українців менш вразливими до популізму? *Центр економічної стратегії*. 04.09.2019. URL: <https://ces.org.ua/populism-paper> (дата звернення: 02.11.2025)
269. Як корупція знищила УНР. *Українська історія*. URL: <https://ukraine-history.com/yak-korupczyia-znyshhyla-unr/>
270. Яценюк розкритикував табір Порошенка за блокування реформ. *DW*. 26.02.2016. URL: <https://www.dw.com/uk> (дата звернення: 02.11.2025)
271. Abowitz K K. Populism, legitimacy, and state-sponsored schooling. URL: <https://doi.org/10.14201/teri.31000> (дата звернення: 02.11.2025)
272. Adams J.T. The epic of America. - London, Transaction Publishers, 1931. - 433 p.
273. Allcock J.B. Populism: A Brief Biography // *Sociology*, 1971. Vol. 5, № 3.
274. American dream. *Merriam-Webster*. URL: <https://www.merriam-webster.com/thesaurus/American%20dream> (дата звернення: 02.11.2025)

275. Anduiza E., Guinjoan M., Rico G. Populism, Participation, and Political Equality // *European Political Science Review* – 2019 - vol. 11 - № 1 - P. 109-124.
276. Arter D. The Breakthrough of Another West European Populist Radical Right Party? The Case of the True Finns // *Government and Opposition*, 2010. № 45(4). P. 484 – 504.
277. Arzheimer K. Contextual Factors and the Extreme Right Vote in Western Europe 1980-2002. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2009.00369.x> (дата звернення: 02.11.2025)
278. Aslandis P. Is Populism an Ideology? A Refutation and a New Perspective // *Political Studies* - 2016. Vol. 64. P. 88–104.
279. Baysha O. *Democracy, Populism, and Neoliberalism in Ukraine*. - New York, Routledge, 2022.
280. Beck U. Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus. Antworten auf Globalisierung. Suhrkamp, 2007. – 259 с.
281. Beetham. D. *Legitimation of Power*. – N. Y.: Palgrave Macmillan, 1991.
282. Berlin I. To Define Populism // *Government and Opposition*. 1968. № 3. P. 137–180.
283. Bourdieu P. The Forms of Capital // *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* / Ed.by J.G. Richardson. N.Y.: Greenwood,1986. P. 241 – 258.
284. Brooke J. Brazil Inquiry Finds Grounds to Impeach President. *The New York Times*. 25.08.1992. URL: <https://www.nytimes.com/1992/08/25/world/brazil-inquiry-finds-grounds-to-impeach-president.html> (дата звернення: 02.11.2025)
285. Bugriy M. Zelenskiy's Presidency Is a Chance for Europe. *Carnegie Europe*. 29.05.2019. URL: <https://carnegieeurope.eu/strategieurope/79223> (дата звернення: 02.11.2025)
286. Canovan M. Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy // *Political Studies*. 1999. № 47 (1). P. 2–16.

287. Chávez P. Alberto Fujimori: a strongman who inspired popular fervor in Peru. *Buenos Aires Herald*. 13.09.2024. URL: <https://buenosairesherald.com/world/latin-america/alberto-fujimori-a-strongman-who-inspired-popular-fervor-in-peru> (дата звернення: 02.11.2025)
288. Corruption Perceptions Index 1998. *Transparensy International*. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/1998> (дата звернення: 02.11.2025)
289. Corruption Perceptions Index 2020. *Transparensy International*. URL: <https://ti-ukraine.org/research/index-spryjnyattyakorupsiyi-2020/> (дата звернення: 02.11.2025)
290. Corruption Perceptions Index 2024. *Transparensy International*. URL: <https://ti-ukraine.org/research/index-spryjnyattyakorupsiyi-2024/> (дата звернення: 02.11.2025)
291. Coynash H. President-Elect Zelensky and Multiple Questions Still Unanswered. *Kharkiv Human Rights Protection Group*. 22.04.2019. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1555892163> (дата звернення: 02.11.2025)
292. Dahrendorf R. Der Wiederbeginn der Geschichte. Vom Fall der Mauer zum Krieg im Irak. Reden und Aufsätze. - Muenchen: C.H. Beck Verlag, 2004.
293. Davenport C., Armstrong D.A. Democracy and the Violation of Human Rights: A Statistical Analysis from 1976 to 1996 // *American Journal of Political Science*. - 2024 - Vol.48. P. 538–554.
294. Deiwiks C. Populism. *University of Zurich*. 2009. URL: https://www.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/cis-dam/CIS_DAM_2015/WorkingPapers/Living_Reviews_Democracy/Deiwiks.PDF (дата звернення: 02.11.2025)
295. Demertzis N. Emotions and Populism. URL: https://www.researchgate.net/publication/304701308_Emotions_and_Populism (дата звернення: 02.11.2025)
296. Democracy, Populism and Minority Rights. Edited by Swoboda H. and Marinus Wiersma J.. URL:

- https://www.socialistsanddemocrats.eu/sites/default/files/2632_EN_democracy-populism_ANTILOPE_1.pdf (дата звернення: 02.11.2025)
297. Diehl P. Die Krise der repräsentativen Demokratie verstehen. Ein Beitrag der politischen Theorie // Politikwissenschaft. 2016. № 26.
 298. Easton D. A Systems Analysis of Political Life. - New York: John Wileyand Sons, 1965.
 299. Eatwell R., Goodwin M. National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy. - Pelikan Book, 2018.
 300. Enli G. «Trust Me, I am Authentic!» Authenticity Illusions in Social Media Politics // The Routledge Companion to Social Media and Politics, ed. Bruns, Axel, Gunn Enli, Eli Skogerbo, Anders Olof Larsson, and Christian Christensen. - New York: Routledge, 2016. P. 121–136
 301. Erisen C., Guidi M., Martini S., Toprakkiran S., Isernia P., Littvay L. Psychological Correlates of Populist Attitudes // Advances in Political Psychology. - vol. 42, № 3: 149-171.
 302. European Elections Results Show Growing Split Over/ *The New York Times*. 26.04.2019. URL: <https://www.nytimes.com/2019/05/26/world/europe/european-elections-results.html> (дата звернення: 02.11.2025)
 303. Falkner G., Plattner G. Populist Radical Right Parties and EU Policies: How coherent are their claims? European University Institute – Robert Schuman Centre for Advanced Studies. Badia Fiesolana: San Domenico di Fiesole, 2018.
 304. Fatke M. The Personality of Populists: How the Big Five Traits Relate to Populist Attitudes // Personality and Individual Differences. 2019 - vol. 139, № 3. P. 138-151.
 305. Ferrara A. The Democratic Horizon: Hyperpluralism and the Renewal of Political Liberalism. - Cambridge University Press, 2014.
 306. Finer S.E. The History of Government. - Oxford: Oxford University Press, 1999. – 636 p.

307. Franken A. *Why Not Me?: The Inside Story of the Making and Unmaking of the Franken Presidency* - New: York Delta, 2000.
308. Fukuyama F. American Political Decay or Renewal? The Meaning of the 2016 Election. *Foreign Affairs*. 13.06.2015. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-06-13/american-political-decay-or-renewal> (дата звернення: 02.11.2025)
309. Fukuyama F. *What is Populism*. Berlin : Atlantik-Brücke Publication, 2017. - 32 p.
310. Funke M., Schularick M., Trebesch C. (2016). Going to extremes: Politics after financial crises, 1870–2014 // *European Economic Review*. 2016 - Vol. 88(C). P. 227–260.
311. Gaddis J.L. *On Grand Strategy*. - Penguin Press, 2018. - 384 p.
312. Gerasymchuk S. «Ze» Time in Ukraine. Foreign Policy Council “Ukrainian Prism”, May 8 / 2019. URL: <http://prismua.org/en/pdf/2019-05-8/> (дата звернення: 02.11.2025)
313. Gidengil E., Stolle D. Populism // Osborne D., Sibley C., eds. *The Cambridge Handbook of Political Psychology*. - Cambridge: Cambridge University Press, 2022. P.442-457.
314. Gidron N., Bonikovski B. *Varieties of Populism: Literature Review and Research Agenda*. - Cambridge: Harvard University. Working Paper Series, 2013. - 39 p.
315. Guiso L., Herrera H., Sonno T. Populism: Demand and Supply // *Bankpedia review* – 2017 - Vol. 7. № 1–2, 2017. P. 1–61.
316. Gusterson H. From Brexit to Trump: Anthropology and the Rise of Nationalist Populism // *American Ethnologist*. 2017. Vol. 44. № 2. P. 209–214
317. Hacker-Cordón Casiano A. W. *Electoral Legitimation, Polyarchy, and Democratic Legitimacy*. *Yale University*. 1997 URL: <http://www.yale.edu/leitner/resources/docs/2001-16.pdf> (дата звернення: 02.11.2025)

318. Hawkins K., Riding S., Mudde C. Measuring Populist Attitudes. *University of Georgia*. URL: https://works.bepress.com/cas_mudde/72/ (дата звернення: 02.11.2025)
319. Hermet G. Populist Movements // *International Encyclopedia of Political Science*. Edited by: B. Badie, D. Berg-Schlosser, L. Morlino. - Los Angeles, 2011.
320. Hosa J. Ukraine's Experiment with Trust. *European Council on Foreign Relations*. 21.02.2019. URL: https://www.ecfr.eu/article/ukraines_experiment_with_trust/ (дата звернення: 02.11.2025)
321. Inglehart R., Welzel M. Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence. - New York, Cambridge University Press. 2005. – 323 p.
322. International Commission of Jurists, Events in East Pakistan, 1971 // A legal study by the secretariat of the international commission of jurist ICJ. – Geneva, 1972. – 98 p.
323. Ivarsflaten E. What Unites Right-Wing Populists in Western Europe? Re-Examining Grievance Mobilization Models in Seven Successful Cases // *Comparative Political Studies*. 2008. Vol. 41. № 1.
324. Jansen R. Populist mobilization: A new theoretical approach to populism // *Sociological Theory* – 2011 - № 29 (2).
325. Jarosz M. Władza. Przywileje. Korupcja. - Warszawa: Wydawnictwo PWN, 2004. - 235 s.
326. Kaminska A. M. Nowy typ demokracji czy kryzys? Ekspert: tego rodzaju kampanii Ukraina nie widziała. *Polskie Radio*. 22.04.2019. URL: <https://www.polskieradio24.pl/5/1223/Artykul/2298927,Nowy-typ-demokracji-czy-kryzys-Ekspert-tego-rodzaju-kampanii-Ukrainanie-widziala> (дата звернення: 02.11.2025)
327. Karnitskaya V. Political elite of Ukraine: Contradictions of formation and development. URL:

- https://www.researchgate.net/publication/367903713_Politicskaa_elita_Ukrainy_protivorecia_stanovlenia_i_razvitia (дата звернення: 02.11.2025)
328. Kazin M. *The Populist Persuasion: an American history*. - New York: BasicBooks, 1995. – 67 p.
329. Krastev I. *The New Europe: Respectable Populism, Clockwork Liberalism. Open Democracy*. 21.03.2006. URL: https://www.opendemocracy.net/democracy-europe_constitution/new_europe_3376.jsp/ (дата звернення: 02.11.2025)
330. Kuzio T. *Populism in Ukraine and Europe: Similar but Also Different*. URL: https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15111/Kuzio_Populism_in_Ukraine_and_Europe_Similar_but_Also_Different.pdf (дата звернення: 02.11.2025)
331. Laclau E. *On Populist Reason*. – L.: Verso, 2005. P. 201-208.
332. Leshchenko A. *Populism as a phenomenon*. *LB*. 10.08.2016. URL: http://lb.ua/news/2016/08/10/342294_populizm_fenomen.html (дата звернення: 02.11.2025)
333. Levitsky S., Roberts K. *The Resurgence of the Latin American Left*. - Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2011. 496 p.
334. Levy A. *Don't Laugh*. *New York*. 02.11.2007. URL: <https://nymag.com/news/features/40294/> (дата звернення: 02.11.2025)
335. Linz J.J., Stepan A. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. - Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996.
336. Liphshiz C. Zelensky's parents' local rabbi: They don't understand why he wanted to be president. *The Times of Israel*. 28.04.2022. URL: <https://www.timesofisrael.com/zelenskys-parents-local-rabbi-they-dont-understand-why-he-wanted-to-be-president/> (дата звернення: 02.11.2025)
337. Lutsevych O., Gerasymchuk S. *What Does Volodymyr Zelenskyy's Victory Say About Ukraine?* *Chatham House*. 02.08.2023. URL:

- <https://www.chathamhouse.org/2019/05/what-does-volodymyr-zelenskyys-victory-say-about-ukraine> (дата звернення: 02.11.2025)
338. MacRae G. Populism as an Ideology // Ionescu G, Gellner E. Populism: Its Meanings and National Characteristics. - New York: Macmillan, 1969.
 339. Maly I. Populism as a Mediatized Communicative Relation: The Birth of Algorithmic Populism // Tilburg Papers in Culture Studies. 2018. Paper 213.
 340. Mansbridge J., Macedo S. Populism and Democratic Theory // Annual Review of Law and Social Science, 2019. vol. 15. P. 59—77.
 341. Martinelli A. The Italian Institute for International Political Studies. URL: https://www.ispionline.it/sites/default/files/pubblicazioni/report_populism_2016_0_0.pdf (дата звернення: 02.11.2025)
 342. Mashtaler O. The 2019 Presidential Election in Ukraine: Populism, the Influence of the Media, and the Victory of the Virtual Candidate. URL: https://www.researchgate.net/publication/349263704_The_2019_Presidential_Election_in_Ukraine_Populism_the_Influence_of_the_Media_and_the_Victory_of_the_Virtual_Candidate (дата звернення: 02.11.2025)
 343. Minakov M. Just Like All the Others: The End of the Zelensky Alternative? *Wilson Center*. 24.07.2019. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/just-all-others-end-zelensky-alternative> (дата звернення: 02.11.2025)
 344. Minakov M. One-Party Majority: Just Another Victory for Zelensky. *Wilson Center*. 24.07.2019. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/one-party-majority-just-another-victory-for-zelensky> (дата звернення: 02.11.2025)
 345. Minakov M. Ukraine's Presidential Elections: New Cycle, Same Names. *Wilson Center*. 03.04.2019. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/ukraines-presidential-elections-new-cycle-same-names> (дата звернення: 02.11.2025)
 346. Minakov M. Zelensky's Version of Perestroika and the Role of the Oligarchs. *Wilson Center*. 19.03.2019. URL: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/zelenskyys-version-perestroika-and-role-oligarchs> (дата звернення: 02.11.2025)

347. Moffitt B. The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation, 2016. – 240 p.
348. Motyl A. Ukraine's Poroshenko Paradox. Foreign Policy - 19.03.2019. *FP*. 19.03.2019. URL: <https://foreignpolicy.com/2019/03/19/ukraines-poroshenkoparadox/> (дата звернення: 02.11.2025)
349. Mouffe C. For a Left Populism. - Verso Books, 2018.
350. Mudde C. Populist Radical Right Parties in Europe. - Cambridge University Press, 2009.
351. Mudde C. The Populist Zeitgeist // Government and Opposition. – 2002 - vol. 39 - № 4. P. 541-563.
352. Mudde C., Kaltwasser C. Populism: A Very Short Introduction - Oxford University Press, 2017.
353. Müller J.-W. What Is Populism? - Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016.
354. Nohlen D. Populismus // Nohlen D., Schultze R.-O. Lexikon der Politikwissenschaft. Band 2. München: Beck, 2007.
355. Norris P. Is Western Democracy Backsliding? Diagnosing the Risks. Journal of Democracy. April 2017. Johns Hopkins University Press, 2018.
356. Norris P., Inglehart R. Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 2019. – 564 p.
357. One in Four Europeans Vote Populist. *The Guardian*. 20.11.2018. URL: <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2018/nov/20/revealed-one-in-four-europeans-vote-populist> (дата звернення: 02.11.2025)
358. Pew Research Center. *Climate Change and Financial Instability Seen as Top Global Threats*. 24.06.2013. URL: www.pewglobal.org (дата звернення: 02.11.2025)
359. Pisano J. How Zelensky Has Changed Ukraine. *Journal of Democracy*. 07.2022. URL: <https://www.journalofdemocracy.org/articles/how-zelensky-has-changed-ukraine/> (дата звернення: 02.11.2025)

360. Prokopyev O. Conceptualizing electoral revolutions: challenges and promises. *Central European University*. 2007. URL: [http:// web.ceu.hu/polsci/ADC/2007/](http://web.ceu.hu/polsci/ADC/2007/)
361. Remizov A. The End of the Honeymoon for Ukraine's Zelensky. *Swedish International Development Cooperation Agency*. URL: <https://3dcftas.eu/op-eds/the-end-of-the-honey-moonfor-ukraine's-zelensky> (дата звернення: 02.11.2025)
362. Rico G., Guinjoan M., Anduiza E. The emotional underpinnings of citizens' populism: How anger, fear, and sadness affect populist attitudes and vote choice. URL: https://www.researchgate.net/publication/308962320_The_Emotional_Underpinnings_of_Citizens'_Populism_How_Anger_Fear_and_Sadness_Affect_Populist_Attitudes_and_Vote_Choice (дата звернення: 02.11.2025)
363. Roberts K.M. Latin America's Populist Revival // *SAIS Review* – 2007 - vol. 27 - № 1. P. 3—15.
364. Rodrik D. *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. Oxford University Press, 2011.
365. Rogers M. L. *Revisiting The Public and Its Problems. Contemporary Pragmatism*.
366. Rosanvallon P. *La contre-démocratie, la politique à l'âge de la défiance*. Paris, Seuil, 2006.
367. Rosanvallon P. *Le siècle du populisme: Histoire, théorie, critique*. Paris, Seuil, 2020.
368. Rougerie J. *Paris insurge. La Commune de 1871*. Paris, 1995.
369. Rydgren J. Is extreme right-wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family. *European Journal of Political Research*. 2005. № 44(3). P. 414–456.
370. Safire W. *Safire's New Political Dictionary*. Oxford University Press, 2008. 820 p.
371. Sandholtz W., Taagepera R. Corruption, Culture, and Communism // *Revue Internationale de Sociologie* Vol. 15, №. 1, March 2005, pp. 109 – 131.

372. Scheffler S. *The Right to Do Wrong: Morality and the Limits of Law*. Harvard University Press, 2018.
373. Schreck C. An Electoral Maidan: Hope And Change, Ukrainian-Style, Vaults Zelenskiy Into Presidency. *Radio Free Europe*. 22.04.2019. URL: <https://www.rferl.org/a/an-electoral-maidan-hope-and-change-ukrainian-style-vaults-zelenskiy-into-presidency/29895123.html> (дата звернення: 02.11.2025)
374. Sherr J. What Lies Ahead for Ukraine? *International Centre for Defense and Security*. 23.04.2019. URL: <https://icds.ee/what-lies-ahead-for-ukraine/> (дата звернення: 02.11.2025)
375. Sorensen L. Populist Communication in the New Media Environment: a Cross-Regional Comparative Perspective // *Palgrave Communications* – 2018. № 4 (48). P. 1–12.
376. Starowolski S. Lament Utrapiony Matki Korony Polskiej. URL: https://books.google.com.ua/books?id=jm1bAAAAQAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (дата звернення: 02.11.2025)
377. Stiglitz J. *Globalization and Its Discontents*. New York: W.W.Norton, 2002.
378. Strauss L. *On Tyranny: An Interpretation of Xenophon's Hiero*. Martino Fine Books, 2015.
379. Sunstein C. *Can It Happen Here?: Authoritarianism in America*. - New York: Dey Street Books, 2016.
380. Taggart P. *Populism and representative politics in contemporary Europe*. - London: Open University Press, 2000.
381. The State of Populism in Europe 2018. *Policy Solutions*. 14.03.2019. URL: <https://www.policysolutions.hu/en/news/484/the-state-of-populism-in-europe-2018> (дата звернення: 02.11.2025)
382. Tomkiewicz W. Ograniczenie swobod kozackich w roku 1638 // *Kwartalnik Historyczny*. - 1930. - T. 44. – 130 s.

383. Tymoshenko Y. Comments at the Washington DC Prayer Meeting. 2018. URL: <https://www.tymoshenko.ua/en/news-en/we-must-learn-to-make-decisions-in-favor-of-god-and-people/> (дата звернення: 02.11.2025)
384. Urbinati N. *Democracy Disfigured: Opinion, Truth and the People*. - Cambridge: Harvard University Press, 2014.
385. Urbinati N. *Me the People: How Populism Transforms Democracy*. - Harvard University Press, 2019.
386. Vries C.E. *Euroscepticism and the Future of European Integration*. - Oxford University Press, 2018.
387. Vries C.E. *Money Flows: The Political Consequences of Migrant Remittances*. Oxford University Press, 2024.
388. «We the people»: The Battle to define populism. *The Guardian*. 10.01.2019. URL: <https://www.theguardian.com/news/2019/jan/10/we-the-people-the-battle-to-define-populism> (дата звернення: 02.11.2025)
389. Weyland K. Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics // *Comparative Politics*. 2001. № 34 (1). P. 1–22.
390. Wilkies R., Guppy N., Farris L. Right-Wing Parties and Anti-foreigner Sentiment in Europe // *American Sociological Review*. 2007. Vol. 72. № 5.
391. World Economic Forum. *Global Risks 2011, Sixth Edition. Executive Summary*. *The David Hume Institute*. URL: <http://www.weforum.org/issues/global-risks> (дата звернення: 02.11.2025)
392. World Economic Forum. *Global Risks 2013. World economic forum*. URL: <http://www.weforum.org/issues/global-risks> (дата звернення: 02.11.2025)
393. Yermolenko V. Zelenskiy's Populism 2.0. What It Means for Ukraine. *New Eastern Europe*. 24.04.2019. URL: <https://neweasterneurope.eu/2019/04/24/zelenskiys-populism-2-0-what-it-means-for-ukraine> (дата звернення: 02.11.2025)
394. Yermolenko V. Ukraine in 2019: Zelensky, Donbas, Kolomoysky and more. *Ukraine world*. 03.01.2020. URL: <https://ukraineworld.org/en/articles/ukraine->

explained/ukraine-2019-zelensky-donbas-kolomoysky-and-more

(дата

звернення: 02.11.2025)